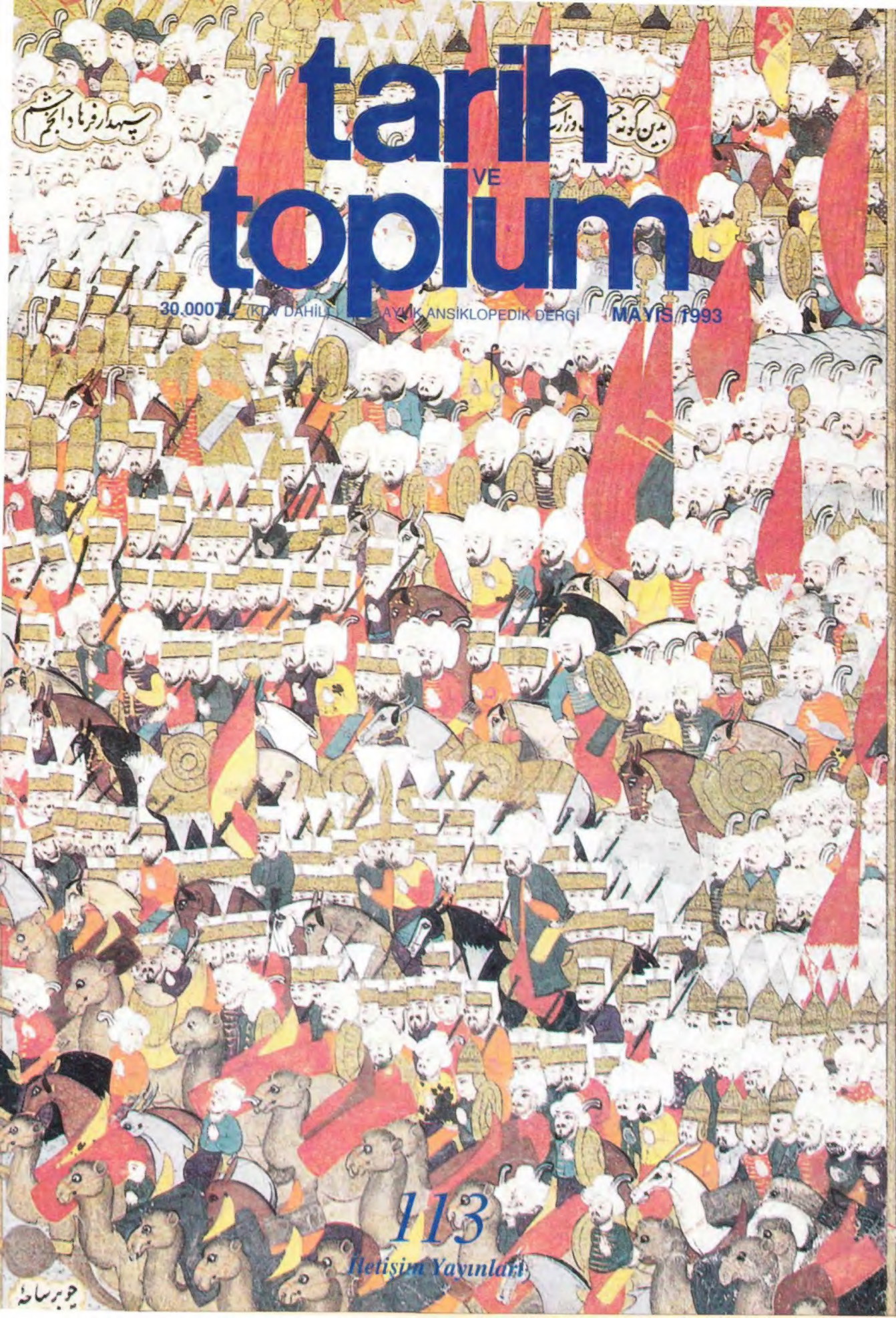

tarih ve toplum

30.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ MAYIS 1993

113

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

El Hedef Kemal Bey	*Taha Toros*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
İnsan Hakları ve Okul Kitapları	*Herkül Millas*	6
Rıza Tevfik'in Nâzım Paşa'ya Gönderdiği Mektup	*Abdullah Uçman*	9
TKP Gözüyle CHP-III	*Mete Tunçay*	10
Orhan Burian'ın Tarihçiliğimize Katkısı	*Zeki Arıkan*	15
Prof. Dr. Hans Joachim Kissling'in Gözüyle Osmanlılar ve Avrupa	*Dr. Turgut Akpınar*	21
Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatleri	*Hans Joachim Kissling*	23
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de 1891 Yılında Yapılan Anesteziye Ait Bir Mezuniyet Tezi	*Doç. Dr. Nuran Yıldırım*	28
Musiki İnkılâbı ve Aydınlar	*Füsun Üstel*	38
Trabzon Vilâyeti Terakki ve Teali Kulübü	*Mesut Çapa*	47
İdeolojik Bir Sendroma Yanıt	*Yücel Kabapınar*	50
Kitabiyat		57
Osmanlı İmparatorluğu ve Seyyahlar	*Zeki Arıkan*	
Rus Türkistanı	*Davut Dursun*	
Eğitim Tarihimizle İlgili İki Kitap	*Cavit Binbaşıoğlu*	
Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Raporunun 1986'da Yapılan Yayını Üzerine	*Bülent Çukurova*	
Diyanet Üzerine Hollandaca Bir Kitap	*Ahmet Yüksel/İpek Claasz-Coockson*	

Kapak: Ferhad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Tokmak Han komutasındaki Safevî ordusunu yendikten sonra Erivan'ı işgal edişi. Lokman'ın *Şehinşahname*'sinden bir minyatür (16'ncı yüzyıl sonları, Topkapı Sarayı Kütüphanesi.)

MAYIS 1993 • CİLT 19 • SAYI 113

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 300.000 TL/yıl - 150.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 30.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

El Hedef Kemal Bey

Tarih ve Toplum'un Mart 1993 tarihli 111. sayısında Ahmet Kemal İlkul'un anı kitaplarıyla ilgili olarak, Mustafa Şahin'in -dikkatli bir karşılaştırmasını içeren- eleştirisini okudum.

Çin-Türkistan Hâtıraları, Şanghay Hâtıraları ve *Türkistan ve Çin yollarında, Unutulmayan Hâtıralar* adlı kitapların yazarı Kemal Beyi tanıyanlardan -hayatta kalan- biri olarak, merhuma dair bâzı bilgilerle bir fotoğrafını sunmayı uygun buldum. Bu satırlarımla, yukarıda adları yazılı anı kitaplarının sahibi Kemal Beyin -son yıllarını içeren- kısa bir tanıtımını yapmayı hedefliyorum:

Ahmet Kemal Bey, kurtuluş savaşının zaferle sonuçlanması üzerine Adana'ya yerleşti. (Elhedef) adındaki bir fabrikanın başına geçti. 20 yıldan fazla fabrikasını yönetti. Fabrikanın adı dolayısıyla, Ahmet Kemal Beyin Adana'daki adı (Elhedef Kemal Bey) olarak bilinirdi. Soyadı kanunu çıktıktan sonra aldığı (İlkul) soyadı hemen hemen hiç söylenmezdi.

Elhedef Kemal Beyin Adana'daki yaşamı, daha çok fabrikasının içinde ve çalışanların çoğunluğu Orta Asya'dan gelmiş elemanları arasında geçti.

Kemal Bey, gençlik yıllarında gönderildiği ve yıllarca kaldığı ülkelerde idealist, güven verici tutumuyla iyi bir isim yapmıştı. Oralardaki siyasî koşullardan memnun olmayan bâzı gençler Türkiye'ye iltica etmişler ve yurtlarında özledikleri hürriyeti bulamadıklarından burada kalmayı tercih etmişlerdi. Kemal Bey, bunları himaye ederdi. Gerek bunlarla, gerek Orta Asya ülkelerinden Hac vesilesiyle çıkabilenlerin dönüşlerinde Türkiye'ye sığınanlarla ilgili olarak, Ankara'da yüksek düzeyde temaslarda bulunurdu. O zamanki adı -kısaltılmış olarak- (Mah) olan gizli istihbarat teşkilâtının da Kemal beyden yararlandığı bilinmekteydi. Kemal, belki de bu açıdan veya yaratılışı gereği, Adana'daki sosyal ve siyasal toplantılara katılmaz, kendi dar çevresi içerisinde kalmayı tercih ederdi. Kemal Bey'in Adana'daki en yakın arkadaşları ve sırdaşları Sâbit Beyle Ahmet Cevdet Beydi. Sâbit Bey, Elhedef Fabrikasının demirbaş elemanlarındandı. Türkistan'dan kaçarak Türkiyeye sığınmış, kültürlü bir kişiydi. Kemal Beyi, ülkesine yaptığı seyahati sırasında tanımıştı. Kemal Bey'in canciğer diğer yakını Ahmet Cevdet Beydi. Bu Cevdet Bey, Çukurova'nın tanınmış simalarındandı. Çukurova'nın kurtuluş savaşında, ailece yararlıkları olmuş, istiklâl madalyası almış, Türkiye Kuva-yı Milliye Mücahitleri ve Gazileri Cemiyetinin Genel Başkanlığını yapmış saygın bir kişiydi. O yıllara dair belgelere dayalı kitaplar da yayınladı.

Ahmet Kemal İlkul -Çukurovalıların Elhedef Kemal Beyi- yaşı ilerleyince Elhedef fabrikasını, yukarıda sözünü ettiğim, Ahmet Cevdet Çamurdan'a devrederek, İstanbul'a kesin dönüş yaptı. Burada bâzı ticarî işlerle meşgul oldu. Nişantaşı'nda otururdu. Eşini kaybettikten sonra, hayatta tek başına kalmanın üzüntüsü içerisinde ömrünü tamamladı. İstanbul'da tek uğrak yeri, Garanti Bankasının Bahçekapı'daki genel merkezinde merkez müdürü Hamit Beydi. Bunlar 45 yıllık arkadaştılar. Elhedef Kemal beyin son arzusu, 3 ciltlik anılarını bir raf kitabı halinde tek cilt olarak yeniden yayınlamak ve son 40 yıllık anılarını da eklemekti. Bunu yapamadan dünyamızdan ayrıldı.

Bu vesileyle, kendisini rahmetle anıyorum.

Taha Toros, İSTANBUL

Ahmet Kemal İlkul

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Bu ayki münderecatımız içinde en hacimli katkılar, iki hanım arkadaşımızın çalışmaları. Siyasal bilimci Füsun Üstel, "Musiki İnkılâbı"mızın üstünde duruyor; Tıp tarihçisi Nuran Yıldırım ise, bundan 102 yıl önce Agop Sandalcıyan adlı bir yurttaşımızın Tıbbiye'de verdiği, anestezi ile ilgili mezuniyet tezini anlatıyor.

İzmir'den Profesör Zeki Arıkan, 40 yaşına varmadan vefat edişinin 40'ıncı yıldönümünde rahmetli Orhan Burian'ı anmakta. Dr. Turgut Akpınar da, ilkin 1985 Ağustos (20.) sayımızda Bedriye Atsız'ın tanıttığı, sonra da 1989 Şubat (62.) sayımızda kendisinin hayranlık ve övgüyle sözünü ettiği müteveffa Alman Türkoloğu H.J. Kissling hakkında hem genel bir değerlendirme yapıyor, hem de onun önemli bir makalesinin çevirisini sunuyor.

Benim baş tarafını Mart ve Nisan sayılarımızda yayımladığım, TKP'nin 1936'da CHP'ne karşı kaleme aldığı risale, bu ay üçüncü bölümüyle sona erdi. Başlarken işaret ettiğim gibi, bu bakış *Separat* kararı öncesine aittir. Oysa, aynı yıl içinde gerçekleştirilen *Desantralizasyon*'dan sonra, benimsenen yeni taktika, TKP'nin CHP'ni sekter bir tutumla eleştirdiğini ileri sürmüştür. Buna göre, o vakte kadar Komünistler, CHP'nin gerek içeride irtica kuvvetlerine karşı Cumhuriyeti korumasının ve ıslahatçılığının, gerekse dışarıda izlediği millî istiklâlci Sovyet dostluğu politikasının kıymetini bilmemişler, hakkını yemişlerdir. Bu nedenle de, kendileri halk kitlelerinden soyutlanmışlardır. 1937'de, H. Topuz (Hamdi Konur?) tarafından, ama TKP adına yayımladığı besbelli bir kitapçık, "Antifaşist Bibliyoteği: 1" -*Faşizm ve Yurttaşlara Açık Mektup*, TKP'nin Kemalizme nasıl teslim olduğunu açıkça gösteriyor. [Peşinen söyleyeyim ki, bu dramatik özeleştiriyi yapanlar yine de CHP'ne yaranamamışlar, 48 sayfalık risale, 22 Aralık 1937 tarih ve 2/7840 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır!] Kemalizm de "tek fırkalı, otoriter bir rejim" olmakla birlikte, Faşizm ile "taban tabana zıttır." "Türkiye'de milliyetçiliğin iki vasfı vardır: I- Türk milletinin kültür hususiyetini muhafaza etmek. II- Türk milletini modern milletler seviyesine çıkartmak. Türk nasyonalizmi Turanî değildir. Başka milletlere karşı, 'Türkiye çekiç, dünya örstür' diye bir düsturu yoktur. Türk nasyonalizmi halkçıdır. İmtiyazlı hiçbir zümre tanımaz. Türk nasyonalizmi lâiktir. Dinin milliyetle alâkalı bir şey olmadığına kanidir. Türk nasyonalizmi inkılâpçıdır. Ananeci ve mürteci değildir. Türk nasyonalizmi devletçidir. Türk nasyonalizmi cumhuriyetçidir. Nihayet millî hudutlar içinde sulhçudur; 'yurtta sulh, cihanda sulh' düsturudur." (s. 9) İşte, size hâlâ çevrenizde gözlemleyebileceğiniz Kemalist prototipinin kökenlerinden biri.

Herkül Millas arkadaşımız, "İnsan Hakları ve Okul Kitapları" başlıklı yazısında, kendisinin de bir bildiriyle katıldığı uluslararası bir toplantının esinlerini aktarıyor. Yücel Kabapınar da, dergimizde tefrika edilen, orta öğretim tarih ders kitapları hakkındaki incelemesine, söz konusu yapıtlardan birinin ortak yazarından gelen tutucu savunmayı -hatta saldırıyı- yanıtlamakta. Mesut Çapa ise, İkinci Meşrutiyet'in hemen başlarında Trabzon'da kurulan, İttihatçıların "Terakki ve Teali Cemiyeti"ni anlatıyor. (Ben bu sayımızın, ileride en çok arka kapağındaki ilginç resim nedeniyle aranacağını sanıyorum. Onunla dolaylı olarak da olsa, eklemlenebilecek tek yazımız, Çapa'nınki!)

Profesör Abdullah Uçman'ın sunduğu belge, yüz yıl önceki bir olayla ilgili. Tıbbiye talebesi Rıza Tevfik'in II. Abdülhamid'in Zaptiye Nâzırı Nâzım Paşaya yazdığı ve evine götürüp eliyle verdiği, cüretkâr, hatta küstah mektup. * Yine Prof. Uçman'ın verdiği, Süleyman Nazif'in Rıza Tevfik'e kahvaltı davetiyesi, ne kadar zarif değil mi?

Kitabiyat bölümümüzde, Davut Dursun, Rus Türkistanı'na dair 1914'te basılmış Fransızca bir eseri tanıtmakta. Zeki Arıkan, Stefan Yerasimos'un yazdığı ve T. Tarih Kurumu'nun yayımladığı Fransızca bir yapıttan bahsediyor: 14 - 16. yüzyıllar Osmanlı ülkesine seyahatnameler. Cavit Binbaşıoğlu da, Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın bizim Cep Üniversitesi dizisinde çıkan, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Eğitim Tarihi (50 ve 71) kitaplarını -bihakkın- övüyor. Ahmet Yüksel ile İpek Claasz-Coockson da, Diyanet İşleri Başkanlığı üstüne Hollandalı Jak den Exter'in yaptığı -kendi dilindeki- incelemeyi tanıtıyorlar. 73. sayımızda Tarikat-ı Salâhiye hakkında bir çalışmasına yer verdiğimiz, Mersin Üniversitesi'nden Dr. Bülent Çukurova'nın *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nde yayımlanan bir çevrimyazısı bazı tartışmalara yol açmış. Bizimle doğrudan doğruya ilgili olmadığı halde, Merkezin Dergisine koyduramadığı açıklamasını biz basıyoruz. Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı basınından seçmelerimiz de yerli yerinde.

Dergimizin değerli yazarlarından ve eski siyaset adamlarından İsmail Arar, Ramazan'ın son günlerinde Ankara'da vefat etti. Bayram tatili nedeniyle pek kimsenin haberi olmadı. Biz de bu kaybı, erken hazırladığımız Nisan sayımızda duyuramadık. Merhumla benim eskiden de muarefemiz vardı, ama asıl o siyasetten elini eteğini çektikten sonra dost olduk. 1971'de, rahmetli Nihat Erim'in ilk kabinesinde Adalet Bakanı iken, ben (sonradan beraat ettiğim bir çeviri nedeniyle) tutuklanıp hapise atılmıştım. Sohbetlerimizde ona sık sık bunu hatırlatır; ayrıca yakın tarihle ilgili titiz araştırmalarında ne kadar başarılı ise, siyasette de bir o kadar başarısız kaldığını düşündüğümü söylerdim. İsmail Bey bilimsel çalışmalarında mükemmelliyetçi idi, tek kusuru da buydu. O yüzden pek az eser verdi. Ama, ben kendi payıma, örneğin onun Halil Menteşe'nin anılarına yazdığı sunuşu yazabilecek bir üniversite hocası tanımıyorum. Kemalistler, onun şahsında önemli bir üyelerini kaybettiler. Ben de, anısı önünde saygıyla eğilir ve Mevlâdan rahmet dilerim.

Değerimizi bilmem, ama fiyatımız yine arttı. Her ay kağıt maliyetinin yükselmesi, bizi maalesef böyle hareket etmeye zorluyor. Bari, okuyucularımızın gelirleri de pahalılığa ayak uydurabilse. Ama, fiyatlar asansörle tırmanırken, ücret ve maaşların merdivenle çıktığı hep bilinir.

Haziranda yeniden buluşmak umuduyla hepinizi selâmlıyor, saygı ve sevgiler sunuyorum.

METE TUNÇAY

* İlgilisi için not: Recaizade Ekrem'in de Malûmatçı Baba Tahir'i şikâyet etmek için bu Nâzım Paşa'ya yazdığı 14 Kânunu-evvel 1311 tarihli mektup, Sadi imzasını kullanan bir araştırıcı tarafından, *Tan* gazetesinin 24 Aralık 1936 tarihli sayısında (klişesiyle birlikte) yayımlanmıştır: "Yakın Tarihten Parçalar."

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Mayıs 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Bursa'da İpekçilik

Memâlik-i Şahanede ipek böcekçiliği ve ipek yetiştirmek sanatlarını ileriletmek üzere bir zamandan beri Düyûn-i Umumiyye İdaresinin sarf etmekte olduğu mesai şâyân-ı memnuniyet neticeler hasıl ediyor.

Bu sanatlar vaktiyle Memâlik-i Şahanenin pek çok yerlerinde hâl-i terakkide olup menâbi-i mühimme-i servet hükmünde bulunmakta iken ipek böceklerine ârız olan hastalıkların esbâb-ı tedavisi bulunamamasından ve alınan mahsulün seneden seneye azalmasından nâşi ahali bu sanatları terke mecbur olmuş ve birçok yerlerde mevcut bulunan dutluklar bozularak yerlerinde bağlar tesis kılınmıştır.

Bir iki seneden beri dutluklar hakkında gösterilen muafiyat [müstesna tutulma] ve ipek böceği yetiştirmek hususunda ibzâl kılınan [bol bol kullanılan] teşvikât sayesinde halkımız ipek böceği yetiştirmek sanatına evvelden ziyade rağbet göstermeye başlamış ise de bu bâbta yirmi otuz sene evvel mevcut iken nasılsa kaybedilmiş olan hâl-i terakki iâdeten istihsal kılınıncaya kadar hayli zaman mürûru ve pek çok himmetler sarfı iktizâ edeceğine şüphe edilemez. Düyûn-i Umumiyye İdaresi bu hakikata vâkıf olduğu cihetle teşebbüsât-ı teşvikât-güsterîyi [teşvikler yayan girişimleri] seneden seneye tezyide lûzum görüyor ki bu cümleden olarak bu kere dahi ipek böcekçiliği mektebiyle nümune olacak bir ipekhâneyi birleştirmek üzere Bursa'da bir binâ-yı mahsus inşâsına karar verilmiş olduğu istihbar olunuyor.

İpek böcekçiliği sanatının Avrupaca hâsıl eylediği terakkiyât ve ıslahâta kesb-i vukûf ederek mükemmel ipek böceği yetiştirmek usulünü tahsil eylemek arzusuyla Düyûn-ı Umumiyye İdaresine müracaat eden gençlerin seneden seneye teksîri böyle bir tesis-i nâfiin vücuda getirilmesi lüzumunu çoktan beri taayyün eylemiş idi.

Bu kere lüzum-i mezkûr hükmünün mevki-i icraya konulmasını teminen ber-vech-i bâlâ bir karar-ı musîb [isabetli bir karar] ittihaz eylemiş olması asr-ı muhassenât-ı hasr-ı hazret-i cihan-bânî-i âsâr-ı nâfiasına bir zamîme-i fâika teşkil edeceğinden ez-her-cihet şâyân-ı memnuniyettir... (2 Mayıs 1893)

DAHİLİYE

Kadın Meselesinden Yaralama

Karagümrük sakinlerinden ve tiyatrolar müstahdeminden Ahmet nâm kimesne evvelki gece Kağıthâne'den gelmekte iken Sirkeci Deresi nâm mahalde bir şahsın mecruhen yatmakta olduğunu görmekle Ferikaryesi polis mevkiine ihbar etmiştir.

Mevkî-i mezkûrdan mecruhu kaldırmak üzere memurîn-i lâzıma gönderilmiş ise de mecruhun bulunamamasına mebnî icab eden tahkikata ibtidar kılındıkta ihbar-ı madde edenin ifadesine nazaran merkum dört beş refikiyle bir alüfte meselesinden dolayı beyinlerinde zuhur eden bir münâzaada içlerinden biri tarafından cerh edilmiş olduğunu ve hatta cârihini dahi teşhis edeceğini ifade eylediğinden icab eden tahkikâta ibtidar olunmuş ve mütecâsirlerinin derdestleri kaviyyen me'mul bulunmuştur... (5 Mayıs 1893)

Ege'de Havalar

İzmir'de havaların mevsimsiz olarak serin gitmesi cihetiyle açılmak üzere bulunan bağlardan korkulmakta olduğu halde birkaç gündür derece derece ısınmağa başlaması üzerine bu korkular zâil olmuş ve sâl-i hâl [şimdiki sene] mahsulünün feyz [verimli] ve bereketli olacağına ümitler hâsıl olmuştur... (13 Mayıs 1893)

Genişletme Projesi

Yedikule'de kâin Rum hastahânesindeki nisâ dairesinin tevsîi için görülen lüzum üzerine ebniye kalfaları tarafından takdim edilen resimler meyanında Hristafidi Yorgi kalfanın resmi Patrik efendi ile mütevelliler tarafından rehin-i takdir olmuş olmakla resm-i mezkûr mucibinde inşaata ibtidar edilmesi kararlaştırılmıştır. İnşaatı mezkûrenin masârifi bin beş yüz lira raddesinde tahmin edilmektedir... (13 Mayıs 1893)

Anki'ye İlgi

Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânede tiftik keçilerinin teksir ve ıslahına müteallik bazı mevâddı şâmil olmak üzere bir lâyiha-i mahsusa tertibiyle merci-i âlisine takdim kılınmış olduğuna ve lâyiha-i mezkurenin mevâdd-ı muhteviyyesi meyanında Ankara'da sırf tiftik keçisi yetiştirmek hususuyla iştigal eylemek üzere bir nümune çiftliği vücuda getirilmesi gibi bir keyfiyet dahi mevcut olduğuna dair bir iki günden beri sahâif-i matbuâtta bir havadis görülmektedir.... (20 Mayıs 1893)

Memâlik-i Şâhâne ile San Fransisko Muâmelât-ı Ticariyyesi

Kaliforniya'da Kota Yok

Şehr-i mezkûrda bulunan Devlet-i Aliyye Şehbenderi tarafından Vaşington sefiri saadetlû Mavrini beyefendi hazretleri vasıtasıyla makam-ı nezaret-i celile-i hariciyyeye takdim olunup ticaret ve Nafia Nezaret-i celîlesi cânibinden Dersaadet Ticaret Odasına tebliğ olunan bir rapordan anlaşıldığına göre Şehberder-i mumâileyh idaresi dahilinde mahallerdeki ticaret evlerinin ekserisine doğrudan doğruya emtia-i Osmaniyye celb ettirmeğe muvaffak olmuştur.

İşbu ticaret evlerinin en mühimlerinden biri hemen Yemen kahvesi, Kıbrıs ve Anadolu şarabı, hurma, incir ve sâir mahsulât celbine ibtidar etmiş ve birinci defa olarak üç bin kilogram kahve sipariş eylemiştir.

Eğer işbu ticaret evi fiyatça ehveniyet ve cinsce nefaset bulur ise kahve için gayet güzel bir mahrec [ihrac, çıkış kapısı] bulunacaktır. Zira şehrî [aylık] ihracâtın otuz bin kilograma resîde olacağı temin olunuyor... (21 Mayıs 1893)

Hırsızlık Sanığı

Kasımpaşa'da Çatmamescit Mahallesinde jandarma birinci taburunun birinci bölüğü çavuşu Ali'nin hânesine dün gece sârik [hırsız] duhûl ederek bir takım elbise sirkat etmiş olduğundan sârik olmak üzere hâne-i mezkûrun bir odasında sâkin vapur ateşçilerinden Trabzonlu Temel nâm kimesnenin meydanda bulunmamasından dolayı taharrisine ve keyfiyetin tahkikine ibtidar edilmiştir... (23 Mayıs 1893)

MÜTENEVVİA

"Bir Cisimden Diğer Bir Cisme Kemik Nakli'yle Kaynattırılması"

Şimdiye kadar beyn-el-etibbâ ve'l-cerrahîn [doktorlar ve cerrahlar arasında] bir fikir mevcut idi ki o da bir cism-i zî-hayattan [yaşayan bir cisimden] çıkarılan bir kemiğin diğer bir cism-i zî-hayata nakl edilemeyeceği ve nakl edilse ve mükemmelce yerleştirilse dahi konulduğu yerde kaynamayacağı maddesi idi.

Paris mekteb-i tıbbıyyesi talebesinden olup şehr-i mezkûrda icrayı tabâbet etmekte bulunan mösyö Richar âhiren bir ameliye-i mühimme icrâsıyla bu fikrin musîb [isabetli] olmadığını ve o suretle bir kemiğin nakliyle kaynattırılması mümkün idüğünü isbat etmiştir.

Mumâileyhümânın ameliyyesi kırk beş yaşında bir kadın üzerinde icra kılınmıştır. Mumâileyhümânın sağ tarafındaki alın kemiği üzerinde bir şiş peydâ olduğundan kemik ile beraber şişi çıkarmak iktizâ etmiştir. Hal bu ki kemik kaldırılacak olursa beynin meydana çıkması lâzım geleceğinden mösyö Richar buna meydan vermemek üzere bir köpeğin alın cihetinden bir kemik çıkarmış ve konulacağı yere göre kesilip tıraş edildikten sonra bir takım muzâdd-ı teaffüne [mikrop-kıran, antiseptik] tedâbir ile kaldırılıp konulacağı yere konulmuş ve bir iki gün zarfında kemik orada kaynamıştır... (1 Mayıs 1893)

"Mikrop-kıran Bir Hasım"

Marifetli Balıklar

Herşeyin derûrunda milyonlarca mikroplar keşf edilmekte olan bu asırda mikropların adüvv-i cânı [can düşmanı] olan bir şeyi dahi keşf etmek lâzımadan olduğu halde bu kere keşf-i mezkûra muvaffak olunmuş ve bunların hasm-ı cânı balıklar olduğu tahakkuk etmiştir.

Verem ve ilel-i sâire mikroplarıyla mâl-â-mâl [dopdolu] olan bir şişe derûnuna bir balık bırakılacak olursa bu balık bütün mikropları yutup mahveder ve kendisine bir gûne zarar gelmez imiş.

Balık şişe içinde bir müddet durduktan sonra şişedeki su bilâendişe içilebileceği gibi balık dahi ekl olunabilir [yenebilir] imiş.

Verem ve ilel-i sâire mikroplarıyla dolu olan bir şişenin derûnundeki suyu balık mikropları mahv etmiştir diye içebilecek olana aşk olsun!... (1 Mayıs 1893)

"Küçük Ayak Müsabakası"

Yeni Sindirella

Amerika'da New York şehri karşısında kâin (Bruklin) şehri gazetelerinden birinin idaresi bir çift gayet küçük pantuflayı her hangi nazenîn-i melâhat ayağına giyebilecek olursa (filan madmazelin ayakları bu mini mini pantuflalara sığabilecek derecede küçüktür) ibaresini hâvî bir yafta ile beraber pantuflanın Şikago Sergisine gönderileceğini ilân eylemiş olduğu cihetle yazılmış idi.

Bu kere Amerika gazetelerinde okunduğuna göre Şikago Sergisinde ayaklarının küçüklüğü ilân edilmiş olduğunu görmek şerefine ağızlarının suyunu akıtarak mezkûr gazete idaresine müracaat eden kadınların miktarı beş bine bâliğ olmuş ise de bunların hiçbirisi pantuflaya ayak sığdıramadığı halde Mis (Karti Kampel) nâmında biri pantuflaları ayağına sığdırıp Amerika'nın en küçük ayaklı kadını olduğunu isbat eylemiştir... (3 Mayıs 1893)

İnsan Hakları ve Okul Kitapları

HERKÜL MİLLAS

Türkiye'de okutulan tarih (ve benzeri) kitapları çeşitli bağlamlarda ele alınabilir; incelendiklerinde hep kötü not almıştır bu kitaplar.[1] Eğitim bakanı bile bu kitapları "komik" ve "alay konusu"na yakışır buluyor.[2] 24-28 Şubat 1993 tarihleri arasında Almanya'nın tarihî Braunschweig kentinde "Georg-Eckert-Institut Für International Schulbuchforschung" adlı kurumun davetlisi olarak katıldığım "Okul Kitaplarında İnsan Hakları" adlı bir konferans için ilk, orta ve lise kitaplarını tarayınca, "İnsan hakları" konusunda genel olarak pek iyi not alamamamızın bir nedenini daha bulur gibi oldum: eğitimimiz "haklar" konusuna gereken özeni göstermemektedir.

İlk okuldan liseye, son yıllarda okutulan 16 kitap incelendiğinde Türkiye'de "insan hakları" diye öğretilenlerin "komik" değil acıklı olduğu ortaya çıkmaktadır. İlk ve orta okullarda tek kitap sistemi uygulandığı ve lisede sunulan farklı kitapların birbirine çok benzedikleri unutulmadan söz konusu kitaplara kısaca bakalım.[3]

Etnosentrik Eğitim

Bu okul kitapları genel olarak dünya tarihinden uzak ve dünyadaki gelişmelere kapalı kalmış kitaplardır. İlkokul dördüncü sınıf, ortaokul birinci sınıf ve lise birinci sınıf tarih kitapları bütünüyle Türkler'e ve Türkler'le ilişkili konulara (İslâm gibi) ayrılmıştır. Öğrenciler ancak ilkokul 5'te Fransız Devrimi ve II. Dünya Savaşı gibi konularla dünyanın varlığını biraz öğreniyorlar. "Yabancı" tarih, bu kitabın ancak %12'sini oluşturmaktadır. (Orta 2 kitabının ise Dünya tarihine ayırdığı yer kitabın ancak %8'i). Yani dört yıl tarih okuyan bir öğrenci dünya tarihine yaklaşık olarak ancak %5 oranında yer ve zaman ayırmaktadır.[4] Lisede de hemen hemen aynı oranlar geçerlidir.

Bu etnosentrik ve dünyadan soyutlanmış eğitim sonucunda öğrenci yalnız dünya gelişmelerinden ve kültüründen kopmuyor, ama aynı zamanda kendi ulusal tarihini de dünya tarihi içine yerleştiremediği için, Türk ve Türkiye tarihini de gerçek boyutları ile kavrıyamıyor.

"Bizde Herşey İyidir"

Konumuz olan "insan hakları"yla sınırlı kalmaya çaba harcıyarak "millî tarih"in nasıl tanıtıldığına baktığımızda sorunun düşük oranda kalan bir yabancı tarih sorunundan çok daha başka boyutlar edindiğini görüyoruz. "Gelişmiş ülkeler"de öğrencilerin "insan hakları" konusunda duyarlılıklarını artırmak için okullarda çaba harcanırken, kendi ülkelerinde insan hakları ihlâlleri sergilenirken, çocukların devlet de dahil her türlü güce karşı haklarını nasıl savunacakları öğretilirken, bizim kitaplarda "tersine", ülkemiz güllük gülistanlıktır.[5] Hem "bizim düzeltecek bir yanımız yoktur" anlayışı aşılanmaktadır, hem de "insan hakları" ile devletin çıkarları çelişkiliymişler gibi tanıtılmaktadırlar.

Bu kitaplarda, ilk okuldan başlayarak yalnız Cumhuriyet döneminde değil, "bizlerin *herzaman* herkese karşı *hep* saygılı ve hoşgörülü" olduğumuz tekrarlanır (2/12, 19,21); bizim yörelerde *"düşünce özgürlüğü, yaşayış üstünlüğü, eşitlik ve adalet vardı"* (49), hatta *"bu görgü Avrupalılar'ı uyardı"*. Oysa "Batı", Orta Çağlar'da "geriydi, insanlar krallar için çalışmaktaydı" (48). Osmanlı Devleti'nin (ortaçağ) yöntemi "zararsızdı" (64). Selçuklular da "fethettikleri ülkelere iyi davrandılar, o halkların mal ve mülklerine bile saygılı idiler" (3/44, 82,117). Divan, günümüzdeki mahkemeler ya da temyiz mahkemesi gibi gösterilmekte (4/24), fetih orduları halkların şerefini koruyan güçler olarak tanıtılmakta (4/26), *"herkes kanun önünde eşitti"* denmekte (4/65)

ve sorunlar toplumsal yapıdan değil de, "gerileme döneminde"ki kimi ekonomik ve politik nedenlerden kaynaklanıyormuş gibi verilmektedir.

"Bizim" bu üstün konumumuz ve ancak Aydınlanma sonrasında ortaya çıkmış ve kazanılmış kimi "haklar", örneğin "insan hakları"nın konumu, tarihsel ya da konjonktürel nedenlerden değil de, yüzyıllar içinde değişmez kimi ulusal ya da ırksal özelliklerden kaynaklanıyormuş gibidir. Osmanlı Devleti *"askerî demokratik bir imparatorluktur"* (9/10?), Fatih Sultan Mehmet *"fikir özgürlüğü"* ilkelerine göre davranır (13/15). Bu son kitaba göre "vatanseverlik", "adalet" gibi kimi erdemler batılı halklara Türkler tarafından öğretilmiştir(113). "Haklar" konusu değişen ve gelişen tarihsel bir çerçeveye içinde değil, ulusların bir özelliği biçiminde sunulmaktadır.

Fransız Devrimi

Bu "bizden iyisi olmamıştır" anlayışına uyum sağlayan bir görüş de Fransız Devrimi yorumudur. Ben okul sıralarında okurken bu devrim "iyi" idi. Artık bu da bozuldu. "İnsan hakları" sözcüklerini ilk kez Fransız Devrimi ile ilgili bir resim altında okuyoruz (2/63). İlginçtir (ve göreceğimiz gibi çok da anlamlıdır), Fransız Devrimi "milliyetçilik"in başlangıcı olarak tanıtılır. Osmanlı Devleti'ni sarsan Balkanlar'daki ihtilâllerin "sorumlusu", "insan hakları" ile ilişkili gösterilen Fransa'daki cumhuriyetçi devrimdir. Bu tema ilkokulda ortaya çıkar, orta okulda ve lisede pekiştirilir.

Öğrenciler "insan hakları" ile "devlet bütünlüğü" ve "devlet çıkarı" arasında bir çelişkinin varlığını görmeye başlarlar. Fransız Devrimi, yurttaşların özgürlüğünü değil, anlaşılan pek de benimsenmeyen, "ulusların bağımsızlığı"nı başlatmıştır. (4/115). Gelişmeler insan haklarının gelişmesi açısından değil, yıkılan monarşik bir imparatorluk açısından ele alınmaktadır: "Balkanlar'da özgürlükçü, cumhuriyetçi ihtilâller ve yıkılan Osmanlı Devleti" teması konu ele alındıkça tekrarlanır (4/115, 5/18, 7/144, 9/101, 12/149).

Cumhuriyetçi ve insan haklarından yana tanıtılan Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ni yıktığı tezi en açık bir biçimde dile getirilmektedir. Ama bu devrim bir burjuva ideolojisi hareketi olarak da algılanmamaktadır; ihtilâlin "temel nedeni" hükûmetin ekonomik sorunlar imiş (9/101). Bu "Batı" devriminden "bizim" öğreneceğimiz bir şey de yoktur: "herkes zaten kanunlar önünde eşitti, bu (Fransız) düşünceler Osmanlı toplumunu etkilememiş, çünkü toplumun bu düşüncelere ihtiyacı yokmuş, herkes zaten din ve vicdan özgürlüğüne sahipmiş (12/149).

Fransız Devrimi'ne ve batıdaki gelişmelere karşı "düşmanca" tutum, Osmanlı Devleti'nin batıdaki ekonomik gelişmeleri izleyememesinin nedenini bile Fransız Devrimi'nin başlatmış olduğu Sırp ve Yunan ihtilâllerinde görmeye neden olmaktadır (5/18). Fransız Devrimi olmazsaydı, anlaşılan, hem devlet bütün kalacak hem sanayi devrimine katılarak ileri bir büyük devlet olacaktı.

Reformlar

"Batı" dünyasından esinlenen ve yurttaşlara kimi "haklar" sağlayan reformlar da (Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet) ilginç bir biçimde yorumlanmaktadır. Bunların amacı toplumsal yaşamda ileri bir adım atmak değildir; amaç "yabancıların iç işlerimize karışmalarını engellemekti" (5/123, 124). Başka bir amaç "imparatorluğu kurtarmak" ve "devlet kontrolünü sağlamak"tı (5/126). Demokratikleşme, "insan hakları" elde etme gereğinden ya da gereksinmesinden hiç söz edilmiyor. Neden edilsin? "Başından beri Osmanlı Devleti insan hakları konusunda Avrupa'ya kıyasla zaten çok ileri idi" (9/232).

Islahat, Tanzimat vb. reformları Fransız Devrimi'nin doğurduğu kimi düşünceleri ortaya attı. Ama bunlar Osmanlı toplumunda uygulanamazdı, çünkü bu toplumda "ırk, din ve mezhep ayrılığı vardı" (12/201). Ve böylece din ve mezhep ayrılıklarının varolduğu toplumlarda, "özgürlük", "demokrasi", "insan hakları" vb. gibi düşüncelerin uygulanamayacağını öğrenciler öğrenmiş oluyorlar. Ayrıca Osmanlı toplumunda uygulanmaya başlanan kimi "insan hakları"nın da "ulusal egemenlik" anlayışı ile uzlaşmadığı îma edilmektedir.

Devlet, Yasalar ve Demokrasi

Bu kitapların aşıladığı anlayışa göre, özgürlük ve kişi hakları kendi başlarına amaç değiller, araçtırlar: "demokrasilerdeki fikir özgürlüğü doğru yolu sağlar" (5/127). Bu doğru yol uğruna ve "istismarcıları", "kötü niyetlileri", "cahilleri" engellemek ve durdurmak için temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanabileceği öğretilmektedir; "bu tür insanlar devlet için tehlikeli" olunca "doğru" yönde gereken önlemler de alınabilir, denmektedir (5/128).

"İnsan hakları" değil de "yasa"dır, temel değer. *"Herkes yasaya saygılı olmalıdır"* (5/131). Yasa sonunda bir fetişe benzemeye başlar. Halkın isteklerinden ve tercihlerinden doğan bir haklar paketi değildir, demokrasiyle çağdaş düzen; kimilerince bağışlanan biricik "doğru" yöntemdir. Egemenlik sultandan alınıp halka "verilmektedir"; kadınlara haklar "verilmektedir" (5/120, 149). "Kadın hakları" konusu işlenirken "toplum içinde özgür kadının somut örneği olarak" da Atatürk tarafından bu amaçla "seçilen" Lâtife Hanım gösterilmektedir (5/49). Okullarda da demokratik uygulamaların sınırları ve çok "yararlı" oldukları "yasalardan belli olmaktadır" (6/56).

Orta 3'te okutulan "Vatandaşlık Bilgileri" kitabında "insan hakları'ndan söz edilmektedir. Ama her sözü edilen hak için, uzun uzun bu hakların "yasalarla" kısıtlanabileceği de vurgulanmaktadır. Özgürlüklere sınır koymanın gerekçeleri de, ülkenin bütünlüğü, ulusal egemenlik, cumhuriye-

tin korunması, ulusal güvenlik, toplumsal düzenin korunması, ulusal çıkar, kamu ahlâkı, kamu sağlığı vb.dır. Ama, Avrupa sağ olsun, bu sınırın da bir sınırı var: "özgürlüklere konulabilecek sınırların da bir sınırı var"dır, o da "Avrupa İnsan Hakları Antlaşmasının 9, 10 ve 11 numaralı maddeleridir" (6/123).[6] Yoksa kısıtlamalar sınırsız bile olabilirdi. Kişi haklarından en kapsamlı bir biçimde söz eden bu kitaptaki haklar bölümünün %65'i kısıtlamalara ayrılmıştır.

Sonuç

Çocuklarımıza ve gelecek kuşaklara "İnsan hakları" konusunda neler aşılamaya çalışıyoruz? Yazılanlara bakılırsa, "bizde her zaman herşey yolundaydı", bu konuda özel bir çaba gerekmemektedir; Fransız Devrimi, insan hakları, özgürlük vb. gibi "batı uygulamaları" bize ya yabancıydı ya da zarar vermiştir; devletin yüce çıkarı uğruna, yasalar yoluyla insan hakları "genel olarak" kısıtlanabilir hatta kısıtlanmalıdır da.

Ama yazılmayanlarla da öğrencilere mesajlar geçirilmektedir. Dünya ve Avrupa tarihine eğilmeyerek ortak bir anlayış etrafında birleşmeye çalışan Avrupa Toplumu'ndan kopmaktayız. Hatta her fırsatta "biz" ve "bize karşı ters düşen onlar" imajı hep vurgulanmaktadır. "Biz" imajı Asya'yı da kapsayacak biçimde tüm dünyaya karşı değil, temelde "Avrupa"ya karşı oluşturulmaktadır. Dünya'da "insan hakları" ile ilgili girişimler, çabalar, kurumlar tanıtılmamakta, övülmemekte, yararları gösterilmemektedir.

İnsan hakları konusunda iyi not alamıyor olmamıza şaşanlara şaşmak gerekmez mi? Almanya'da katıldığım toplantıda, bu kitapların bugünkü Türkiye'nin entellektüel düzeyini hiçbir şekilde yansıtmadığını vurgulayarak belirttim. Türkiye'de, dedim, bu okul kitaplardan çok daha iyilerini yazacak tarihçilerimiz ve eğitimcilerimiz vardır. İnandırıcı idim. Bunun neden yapılmadığını sorduklarında, biraz soyut bir biçimde "tutucu bürokrasi"den söz ettim. Ne demek istediğimi pek anlamıyor gibiydiler. Ama ben de ne söylediğimi tam olarak biliyor muydum ki? İlgili bakanlık konunun komik değil de trajik yanını görmeye başlarsa, çocuklarımıza da, gelecek kuşaklara da belki acır artık.[7] ☆

1 Örneğin "ideoloji" konumu için bak: Y. Kabapınar, *"Tarih ve Toplum"*, Ekim-Aralık, 1993; "Komşu ülke" konumu için bak: H. Millas, "Tencere Dibin Kara....", *Amaç*, 1989.

2 Köksal Toptan'ın 19/2/1993 konuşması; bir gün sonraki gazetelerde.

3 Metin içinde numara ve sayfa olarak (örneğin 1/138 olarak) gösterilecek olan söz konusu kitaplar şunlardır:
1- Ferruh Sanır, Tarık Asal, Niyazi Akşit; "İlkokullar için Sosyal Bilgiler 4", İstanbul 1989.
2- Ferruh Sanır, Tarık Asal, Niyazi Akşit; İlkokullar için Sosyal Bilgiler 5", İstanbul 1986.
3- Niyazi Akşit; "Ortaokullar için Milli Tarih Ana Ders Kitabı I", İstanbul 1986.
4- Niyazi Akşit; "Ortaokullar için Milli Tarih Ana Ders Kitabı II", İstanbul 1986.
5- "Orta okullar için Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III", Ankara 1992.
6- Kemal Dal, Orhan Çakıroğlu, Ali İhsan Özyazgan; "Vatandaşlık Bilgileri III", Ankara 1985.
7- Hakkı Dursun Yıldız, Abdurrahman Mercanlı; "Meslek Liseleri için Tarih", İstanbul 1991.
8- Nurer Uğurlu, Esergül Balcı; Tarih Lise 1", İstanbul 1990.
9- Kenan Okan; "Tarih 2- Lise I", Ankara 1992.
10- Nurer Uğurlu, Esergül Balcı; "Tarih Lise II", İstanbul 1991.
11- Ahmet Mumcu, İhsan Güneş, Cahit Bilim; "Liseler için Tarih 2", İstanbul 1992.
12- Hakkı dursun Yıldız, Coşkun Alptekin, İlhan Şahin, İdris Bostan; "Tarih, Lise 3", İstanbul.
13- Selâhattin Dikmen, Kemal Koçak; Tarih Lise III", Ankara 1991.
14- Mükerrem Su, Ahmet Mumcu; "Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük", İstanbul 1986.
15- Cahit Tunç; "Ortaokullar için Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 2", İstanbul 1987.
16- Nihat Nirun; "Sosyoloji 3", İstanbul 1986.

4 Çekistan'da -Avrupa'dan bir örnek verirsek- kitaplar 1/3 yerli tarih, 2/3 dünya ve Avrupa tarihi sunmaktadır.

5 Katıldığım toplantıda Almanya, Avustralya, Kanada, Fransa, Çekistan, İsrail, Kore (Güney), Lifvanya ve Türkiye temsil edilmişti. "Gelişmiş" derken ilk dört ülkeyi kastediyorum. Bu ülkenin temsilcileri ülkelerinin okul kitaplarında gene de "haklar" konusunda kimi geliştirmelerin sağlanabileceğini savunmuşlardır.

6 Sınırlama sınırının zorlanmasını önerir gibi yazılmış olan cümle şöyledir: "O halde temel hak ve hürriyetler demokratik bir toplum düzeninde ne kadar sınırlanabiliyorsa o kadar sınırlanabilir. Bu ölçü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde de kabul edilen ölçüdür (Madde 9, 10, 11).

7 Bu yazıyı yazdıktan sonra gazeteler (6/3/93) Eğitim Bakanı'nın okul kitapları onayını "Talim Terbiye" yerine, yakın gelecekte kurulacak bir enstitünün üstleneceğini söylediğini yazdılar.

Süleyman Nazif'in Rıza Tevfik'e Gönderdiği Bir Kartvizit

Büyük ve azîzim dostum,

Şehr-i hâlin yirmi beşinci pazartesi günü sabah yemeğine med'uvv bulunduğunuzu lûtfen unutmayınız. Bende-hâne Nişantaşı'nda, Meşrutiyet Mahallesi'nde, Hürriyet Sokağı'ndadır. Meşrutiyetle hürriyetin ne dereceye kadar -veya ne kadar- mevcut olduğunu bilmem, fakat külbe-i fakîrânem o nâmları taşıyan mahalle ve sokaktadır. Buna yemîn ve teşrîfinize intizâr ederim azîz kardeşim.

22 Haziran 1917
Süleyman Nazif

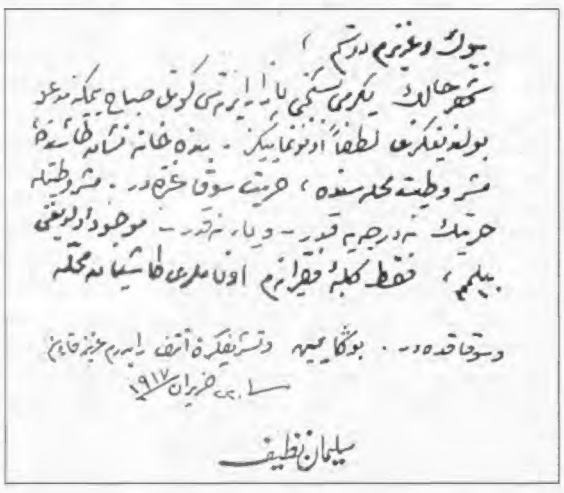

ABDULLAH UÇMAN KOLEKSİYONU

Rıza Tevfik'in Nâzım Paşa'ya Gönderdiği Mektup

ABDULLAH UÇMAN

Tarih ve Toplum'un Ekim 1992 tarihli 106. sayısında çıkan "Rıza Tevfik'in Hapishane Hâtıraları" adlı makalem yayımlanmak üzere dergiye teslim edildiği günlerde Rıza Tevfik'in torunu Sn. Rıza Başikoğlu büyük babasından annesi vasıtasıyla kendisine intikal eden ve içinde ona ait çeşitli makale, mektup, şiir ve kitap müsveddelerinin bulunduğu bir kutu dolusu evrakı değerlendirmek üzere lütfedip bana vermişti. Belki ilginç, bilinmeyen yeni bir şeyler bulma duygusunun verdiği değişik bir heyecanla kutunun içindeki evrakı karıştırırken, izahı mümkün olmayan tuhaf bir şekilde, adı geçen yazıda söz konusu edilen, Rıza Tevfik'in devrin Zaptiye nâzırı Nâzım Paşa'ya hitaben kaleme aldığı mektubun iki yaprak halinde bir sureti çıktı.

Üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakla beraber yaklaşık yüz yıl kadar önce kaleme alınmış bu tarihi belgeyi konuyla doğrudan ilgisi dolayısıyla o yazının bir zeyli olarak yayımlıyoruz.

Zaptiye Nâzırı Nâzım Paşa'ya Yazdığım Mektuptur ki İkinci Defa Olarak Zaptiye Hapishanesi'nde Dokuz Gün Mevkufiyetimi Müstelzim Olmuştur

Devletlû efendim hazretleri,

Bugün -yani mübarek Cuma günü- hafiyelerden kitapçı Ohannes nâm şahsı *amden ve kasden* dövmek üzere dükkânına gittim ve bi-mennihi Teâlâ bir güzelce dövdüm. Maksadım ancak -bütün İstanbul'da namuskârlıkla şöhret almış olan- Rıza ismini bir büyük iftiradan kurtarmak idi. Yoksa kendinden intikam almak hatırıma gelmemiş idi. Hattâ kemâl-i rıfk ile kendisini döveceğimi söyle-

miş ve döverken de odun yarar gibi soğukkanlılıkla hareket etmiş olmaklığım kerhen dövdüğümü ispat eder. Ben istemeyerek bir jimnastik yapmış oldum. Ohannes Efendi dostumuz isterse bunu bir azizlik, bir şaka olmak üzere telâkki edebilir. Benim mevkiimle onunki ve aramızdaki hukuk-ı kadîme ve münasebet bunlara mânidir. Yalnız Rıza ismine deverân eden bir haksız iftirayı alenen, yani kemâl-i şa'şaa ile silmek ve maddî mânevi bunca sıkıntılarıma -yalnız menfaat-ı şahsiyyesi için- sebebiyet veren bir edebsiz hafiyenin bu kadar şenâat ve redâet-i hareketinden sonra yine kanunun mukteziyât-ı ahkâmından kurtulacak kadar nâil-i imtiyâz olmasına karşı işi Allah'a havale edecek dervişlerden olmadığımı fi'len beyân etmek için dövdüm: Ve bu hareketimle kendisini Ceza Mahkemesi'ne davet ediyorum; beni müdafaa edecek hakkımdan ve fasâhatimden başka bir şey yoktur. Kendisi beğendiği avukatı intihâb edebilir. Ben ise mahkemede -kemâl-i şa'şaa ile namusumu ikmâl için- böyle Ermenilerden tanıdıklarımın en alçağı olan bir müfteri-i habîsin, benim gibi doğruluğuyla, gayretiyle, namusuyla sigâr ve kibârdan bütün İstanbul ahâlisinin teveccüh ve muhabbetini kazanmış ve şimdiye kadar her yere pasaportsuz girmiş çıkmış bir Osmanlı'dan ziyade devlete millete sâdık olamayacağını anlatacağım. Ve şunu ilâve edeceğim ki benim şimdiye kadar bir âlim doktor, bir Türk feylesofu olmak ve memlekete kemâl-i aşk ile hizmet etmekten başka bir niyetim yoktu. Ben böyle bir hüsn-i niyyette iken, ahkâm-ı kanuniyyenin ve muâmelât-ı câriyyenin mukteziyâtı bir münâfık, câhil hâbis herifi hâlâ habâsetinde hür bırakır da beni mutazarrır ettiği zaman, namusumu mahva gittiği zaman zararımı tazmîn, namusumu te'mîn etmek külfetinde bulunmazsa teessüf ederim; çünkü bizzarure fen ve felsefenin, sadâkat ve edebin burada revâcsızlığını anlayarak o meslekten vazgeçer, edebsizliğe vururum.

Kavânîn-i mevzua ve muâmelât-ı câriyyenin ahlâk üzerine te'siri fence ve felsefece müsbittir. Tarih-i hukukta Drakon kanunu bu iddiaya en büyük ve en vâzıh bir delildir. Benim niyyetim doktor ve âlim olmak iken Mehmed pehlivanın mesleğini ihtiypara mecbur ederlerse bana bi'l-ıztırar mutâvaat düşer. Muâmelât-ı câriyyenin mukteziyât-ı zaruriyyesi her ferdin hatt-ı hareketini tayin eder. Victor Hugo'nun *Claude Gueux*'su mütalâa buyurulmuş ise hakkımın teslim buyurulacağından emînim; yok değil ise, o hikâyeyi ben, Ceza Mahkemesi salonunda nakleder ve vukuât ile de tatbik eylerim. Zaten bu mes'ele-i gayr-ı mühimmenin azıcık büyüdüğünü arzu ettiğim cihetle hâk-i pây-ı devletinizi mecburen tasdî' eylediğimden dolayı afv ve merhamet-i velîniamânelerini ricâ ve memleketimizde müsellem olan adalet-i devletinize ilticâ ederim efendim. ☆

Mutî ve sâdık bendeniz
Feylesof Rıza

TKP Gözüyle CHP - III

Milli Mesele

Şimdi de inkılâbın kotarmak mecburiyetinde olduğu mühim meselelerden milli meselenin halledilip edilmediğini ve bu hususta hangi yoldan yürüdüğünü inceleyelim:

Hıristiyan millî azlıklar burjuvazisi öteden beri, Türkiye sınırları içinde emperyalizmin ajanlığını yapmakta idiler. Onlar ülke içinde emperyalizmin kökleşmesi ve emperyalist sermayenin yerleşmesi için birer basamak vazifesini görüyorlardı. Emperyalist sermayesinin emtiasının, memlekete sokulması ve Türkiye milli servet kaynaklarının istismarında, millî azlıklar burjuvazisinin rolü çok mühimdi. Bunun için hıristiyan millî azlık burjuvazisine karşı açılan mücadele, antî emperyalist mücadelenin bir parçasıdır. Hiç kuşku götürmez ki hıristiyan millî azlıklar burjuvazisine ve toprak sahiplerine karşı açılan mücadele, emperyalizmin memleket sınırları dışına koğulması ve inkılabın korunması bakımından haklı ve zarurî bir mücadeleydi, inkılâpçı bir mücadeleydi. Bütün millî azlıkları bir birlik olarak almak doğru değildir, bu millî azlıklar da muhtelif sınıf ve zümrelere ayrılmıştır. Hıristiyan millî azlıkları proletaryasının menfaatı ile burjuvazisinin menfaatlari arasında dağlar gibi fark vardır. Millî azlık emekçileri; menfaatları ve sosyal durumları bakımından burjuvazilerine benzemez. Onlar Türk emekçisine, öz burjuvazisinden ziyade daha yakındır. Halbuki kemalist burjuvazi onların hepsini bir kazana attı, sınıf farklarından faydalanarak millî azlık emekçilerine el uzatmış olsaydı, bütün Türkiye halkı ile beraber kendilerinin de düşmanı olan burjuvazilerine karşı mücadelesinde millî azlık emekçilerinin de kuvvetinden istifade ederdi. Bu, burjuvaziye karşı açılan mücadele de haklı ol-

duğu nispette, şiddetli ve adil bir mücadele olurdu. Anadolu ve inkılâbın cereyan ettiği saha bütün millî azlıklardan temizlenmiş olduğu halde bunların dışında kalan yerlerde millî ekalliyet burjuvazisi hâlâ vardır, hemde ötekilerden çok daha domuz! Bu burjuvazi halâ memleket içinde emperyalizmin ajanlığını yapıyor, bu burjuvazi halâ bütün Türkiye halkı ve Türkiye inkılâbının zararına emperyalist sermayenin ülke içindeki durumunu kuvvetlendirmeye çalışıyor. Bilhassa İstanbul bu tiplerin çok sık ve toplu bir halde rastlandığı yerdir. Kemalist burjuvazi hrıstiyan millî azlıklara karşı açtığı mücadeleyi buraya kadar uzatamadı, Kemalist burjuvazi İstanbuldaki büyük hrıstiyan ve yahudi ticaret burjuvazisine karşı da mücadele etti, fakat bu mücadele onların ellerinde bulundurdukları soygun imkânlarından kendilerine de bir pay çıkartmak için oldu ve o kadarını elde edince durdu ve kemalistler, hattâ daha ileriye giderek, büyük hrıstiyan ve yahudi burjuvazisinin yardımcısı ve koruyucusu oldu. Bu gün bu hrıstiyan kompradorların ellerinde bulundurdukları bütün iktisadî kurullarda muayyen bir hisse kemalist burjuvazinin elindedir. Onların hiç bir şirketi yoktu ki heyeti idaresinde bir kaç meb'us bulunmasın. Bu meb'uslar ve kemalist burjuva mümessilleri, bu gün artık bu kompradorlarla kaynaşmış bir halde bulunuyorlar ve onların menfaatını koruyorlar, çünkü işten kendi çıkarları vardır. Kemalizmin bu kompradorlaşmış zümresine karşı mücadele etmek, halkın ve Türkiye inkılâbının menfaatı iktizasındandır.

İşte kemalist burjuvazi, Anadoludaki millî azlıkları oradan koğdu ve ellerinde bulundurdukları servetleri kendisine mal etti ve muhtaç olduğu sermayeyi biriktirmek hususunda bundan faydalandı. Millî meselenin bu tarafı böylece halledildi. Halbuki Türkiyede millî mesele yalnız bu kadar değildi. Türkiyede hrıstiyan olmayan millî azlıklar da vardır. İnkılâbın kotardığı bu millî mesele bu günde bütün şiddetiyle devam etmektedir. Bu millî azlıklar da bilhassa Kürtler ve Lazlardır. Kürtler bugünkü Türkiye nüfusunun her halde bol bol altıda birini tutar, oldukça kalabalık bir milletlir. Demokratik inkılâbın millî azlıklara kendi mukadderatlarını kendilerinin istedikleri gibi tayin etmesi hakkını tanınması ve vermesi, belli başlı vazifelerindendir. Halbuki kemalistlerin bu sahada yaptıkları tamamen aksinedir. Emperyalizmin, saltanat ve hilafetin ajanlığını yapan, onların yardakçısı olan Kürt derebeylerine ve aşiret reislerine ve şeyhlerine karşı açtığı siyasal mücadele, Kürt meselesinin hallinden çok uzaktır. Kürt meselesinin başarılması ancak Kürdistanda ziraî meselenin halledilmesile mümkindir. Orada derebeyliği ve şeyhlerin nüfuzunu kökünden kazımak lâzımdır. Yoksa Kürt derebeylerinin muvakkat bir zaman için Türkiyenin başka taraflarına sürgün edilmesi vaziyeti kat'iyen değiştirmez ve değiştirmemiştir de. Kemalist burjuvazi ve yardakçıları bugün Türkiyede bir Kürt meselesi olmadığını söylerler. Halbuki Kürdistan dili başka, ırkı başka, kültürü başka ayrı bir milletle meskun olmakla beraber ekonomik ve sosyal bakımdan Türkiyenin Türklerle meskun olan diğer mıntakalarından büsbütün başka bir varlık teşkil etmektedir. Bu kıt'a ekonomisi bakımından bir bütünlük ve birlik kurmaktadır. Kürdistanın Türkiye ile alâka ve rabıtası, arazisinin tabii teşekkülâtının çok arızalı oluşu ve yollarının mahdut ve gayri muntazam bulunuşu yüzünden pek zayıftır. Bundan ötürü Kürdistan, ekonomisi bakımından Türkiyeye pek bağlı değildir. Bu şartlar altında Türkiye ile Kürdistanın millî bir vahdet teşkil etmesine imkân yoktur. Kemalistlerin bahsettikleri millî vahdet ve Kürtlerin de Türk oldukları iddiası, gayri ilmî ve Türk burjuvazisinin Kürdistan halkını soymak ve ezmek için güttükleri millî tazyik siyasalarını maskelemek için uydurdukları bir numaradan başka bir şey değildir. Kürdistanın kendi sınırları içinde başlı başına millî bir varlık kurdukları, Türk burjuvazisinin onları temsil için yani Türkleştirmek için oralara zorla yerleştirdikleri Türklerin bile Kürtleşmesile de açıkça görülür.

Kürtlere karşı tatbik edilen siyasa apaçık meydandadır, görünen köy kılavuz istemez. Bu siyasa şudur: Kürtlerin millî şuurlarını körletmek, millî kültürlerini yok etmek, aralarındaki millî cereyanları bastırmak ve ezmek ve Kürtleri Türkleştirmek. Bütün bunların gerçekleşmesi için Türk burjuvazisinin güttüğü yol alel'âde tazyik ve tedhiş yoludur. Kültürel sahada yapılan faaliyet hemen hemen hiç denecek kadardır. Kemalistlerin takib ettiği bu siyasa ile Kürtlük meselesinin halledilmesine imkân yoktur. Bil'akis bu durum, Kürtlük meselesinin daha ziyade keskinleştirmektedir. Bu gün Kürtlük meselesi bütün şiddetile ortada duruyor.

Son zamanlarda şarka fazla önem veriliyor. Fakat bütün bunlar, Kürtlerin iyiliği ve kurtuluşu için yapılmıyor, sırf oradaki müstahsil kuvvetlerin daha iyi istismarını temin etmek için yapılıyor. Kürdistan iki katlı tazyik ve soygun altındadır. Bir taraftan kendi beylerinin ve aşiret reislerinin amansız soygunu diğer taraftan Türkiye burjuvazisinin bir sömürge gibi tazyik ve istismarı Kürdistan halkının vaziyetini büsbütün fecileştirmektedir. Hakiki menfaatlarının nerede olduğunu bilmeyen Kürdistan halkı kendi beylerinin ve şeyhlerinin idaresile irticaa alet oluyorlar. Emperyalizmin nüfuzu altında hareket ediyorlar. Kürdistan halkının kurtuluşu yalnız Türkiye burjuvazisine karşı millî istiklâl için uğraşmakla kat'iyen mümkin olamaz. Çünkü bu emellerinde muvaffak oldukları kabul edilse bile onlar istiklâla kavuşamayacaklar, irtica ve emperyalizmin esiri olacaklardır. Orada bu suretle teşkil edilecek sözde millî hükümet, emperyalizmin ve irticaın bir karargâhından başka birşey olmayacaktır. Ve Kürtlere hiç bir

kurtuluş temin edemeyecektir. Kürdistanda millî mesele zirai mesele ile düğümlenmiş bir durumdadır. Onun için Kürdistan halkının kurtuluşu ancak bir taraftan kendi derebeyleri ve aşiret reislerine, şeyhlerine öte taraftan da onları millî kölelik ve tazyik altında bulunduran Türk burjuvazisine karşı mücadele ile mümkindir. Kürtler bu mücadelelerini Türkiye proletaryasının önderliği altında ve Türkiye emekçilerile beraber yapmalıdır. Onlar için kurtuluş ancak bu yol ile mümkindir.

Lazistan için de aynı şeyler tekrar olunabilir. Görülüyor ki Kemalist burjuvazi bu millî azlıklara karşı, onlara kendi dillerile tedrisat yapan mektepleri açmamak, dillerinin ve kültürlerinin inkişafına yer vermemek, hattâ orduya zabit ve yüksek mekteplere talebe olarak kabul etmemek ve her vesile ile millî şuuru ezmek ve öldürmek siyasası takib ediyor. Bunun inkilâpçı hiç bir tarafı yoktur. Halbuki inkılâpçı bir şekilde bu mesele halledilmek isteniyorsa, istiklâl hakkı da dahil olduğu halde kendi mukadderatlarının kendileri tarafından tayin edilmesi hakkının tanınması icab eder. Kemalistlerin ihanet ettikleri inkılâbı daha ileri götürmek vazifesini üzerine alan Türkiye proletaryası, emekçi halkı yapacakları inkılâpta kendilerile beraber yürüyecek. Kürdistan halkının bu haklarını temin edecektir. Kürdistan halkı, bu suretle feci ve sefilane yaşayışlarının sebebini, kendi beylerinin, reislerinin ve şeyhlerinin soygununda ve tazyikinde ve Türk burjuvazisinin istismar ve ezgisinde görmelidirler. Ancak hakiki düşmanlarını ve samimi dostlarını ve müttefiklerini iyice bildikten sonradır ki Kürtler, irticaın ve emperyalizmin bir aleti olmaktan kurtularak kendi öz kurtuluşlarını ve mukadderatlarını da bütün Türkiye emekçilerinin kurtuluş ve mukadderatlarına bağlarlar ve Türkiye halk inkılâbının tahakkukuna çalışan kuvvetli bir faktör haline girerler.

İnkılâbın Öteki Vazifeleri

Şimdiye kadar saydığımız ve incelediğimiz bilhassa önemli vazifelerinden sonra, inkılâbın ikinci derecedeki vazifelerine geldik. Bunlarda din ile devlet işlerini birbirinden ayırmak, kadınlara müsavat hakkı vermek vesaire gibi olanlardır. Kemalist burjuvazi saltanat hükümetinin yardakçıları, irticaın kumkuması olan yobazlara karşı mücadele etti. Bu yobazların devlet işindeki tesirlerini kırdı, nufuzlarını parçaladı. Hattâ müslüman ve hıristiyan ruhanilerinin sivil kıyafetle gezmesi mecburiyetini bir kanunla tespit etti. Halk fırkası, dini bir vicdan meselesi olarak ilân ediyor. Bunlar çok iyi ve burjuva demokratik inkılâbının yapmak mecburiyetinde olduğu şeylerdi. Fakat bu sahada çok daha ileri gidilebilirdi. Bugün din ve devlet işleri birbirinden ayrı iken, din vicdana müteallik bir iş sayılırken devlet idaresi içinde, devlet bütçesile beslenen diyanet işleri riyaset ve idaresinin ne lüzumu vardır.? Evkaf halâ, dinin hakim olduğu eski devirlerin bir mümessili olarak ortada yaşıyor ve camilerin imamların masrafını çekiyor. Nereden? Halktan aldığı vergilerle: Mademki din herkesin kendisinin bileceği bir iştir, öyleyse neden herkes din için vergi vermeye mecbur tutulsun. Bugün köylerde her evden ayrıca cami parası deye bir para toplanır. Neden buna müsaade edilsin? Bu din müesseseleri, kendi gelirlerini kendi müdavimlerinden toplasınlar! Halbuki işin iç yüzü biraz daha derinden tetkik edilecek olursa kazın ayağının öyle olmadığı görülür. Filhakika bugün Türk ceza kanununda dinî siyasete alet ittihaz edenler mücrim sayılırlar ve cezaya çarptırılırlar. Fakat bizzat burjuvazi ve onun hükümeti dini kendi siyaseti için bir alet olarak kullandı mı, tabii meşrudur! Din ile devleti büsbütün ayırmak kemalist devletinin işine elvermiyor. Onu el altında ve emre amade bir halde bulundurarak istediği zaman istediği şey mutekid halka bu vasıta ile aşılamak her zaman için kullanılacak fena bir kanal değil! Kemalizmin dini bu şekilde kullandığı gayet açık...

Resmen lâyık olduğunu ilân eden Türkiye cumhuriyeti, kuranı Türkçeleştirmek, ezanları Türkçeleştirmek şuretile bizzat kendisi din ile alâkadar oluyor. Filhakika dinin büsbütün serbest bırakılmasındansa böyle bir kontrol altında tutulması, hiç şüphesiz ki daha iyi. Fakat kemalist burjuvazi kendisi de kendi reaksiyoner fikirlerini ve fikriyatını mutekid halka aşılamak için dini alet olarak kullanmamalıdır. Halkı camiler ve evkaf için vergi vermeye mecbur etmemelidir. Bu işi de tamamen serbest bir hale sokmalıdır. Camilere gidenler orada kendileri para versinler. İşte ancak o zaman devlet ve din işleri birbirinden tamamen ayrıldığı gibi burjuvazi de din ile halk arasından çekilir.

Kadınlarla erkeklerin müsaviliği meselesine gelince: bu da gerçekleşmiştir. Filhakika bugün kadınlar erkeklerin yaptığı her şeyi yapıyor. Meb'us seçiyor ve seçiliyorlar. Bu ileri adımı takdirle karşılamamak mümkin değil. Fakat bunun da bu kadarla kalmaması lâzım gelirdi. Kadınların fabrika ve müesseselerde çalışması kapitalist cemiyeti için önüne geçilemez bir zarurettir. Kadınların daha ucuza çalışması henüz yeni iş hayatına atıldıkları ve bu alanda tecrübesiz oldukları için mücadele kabiliyet ve şuurlarında erkeklere nazaran daha zayıf oldukları için patronlar, bir çok işlerde kadınları tercih bile ederler. Babalarının ve kocalarının kazançları bütün ailenin geçinmesine yetişemeyecek kadar az olduğu için kadınlar ve kızlarda daima çalışmak mecburiyetinden kendilerini kurtaramazlar. Kadınların çalışma müsaviliğini kabul eden kanun aynı zamanda, kadın sayinin korunması yollarını da emniyet altına almalıdır. Kadınlar gece çalıştırılamamalıdır. Hamile kadınlara doğurmazdan evvel ve sonra tam ücretle ikişer ay izin verilmelidir. Emzikli kadınlara çocuklarını iş esnasında emzirmek için müsaade verilmelidir. Kadınların fizyolojik

kuruluş ve ihtiyaçlarını göz önünde tutarak onların tahammül edemeyeceği ağır işlerde çalıştırılmalarına göz yummamalıdır. Ve ilah...

Yani kadınlarla erkeklerin müsaviliği kabul edilirken kadınların hususi teşekkülleri ve cemiyet içindeki analık vazifeleri ve saire unutulmamalıdır ve bunlar da garanti altına alınmalıdır. Kadınların erkeklerle müsaviliği yalnız kadınların, erkeklerin yaptığı her şeyi yapabilmelerinin temininde inhisar ederse, bu müsavat yarım demektir. Ayni işe ayni ücret verilmelidir. Kadın sayi erkeğinkinden daha fazla istismar edilmemelidir. Neden bir erkek işçinin yaptığı bir işi yapan bir kadına o erkeğin aldığından daha az ücret veriliyor? Bunun müsaviliği neresinde? Kadınlar erkeklere yalnız siyasi müsavat vermek, işi yarım tutmak demektir. İktisadi müsavat da verilmelidir ve bu kanunlarla tespit edilmelidir. Ücretlerin tesbitinde cinsiyet farkı gözetilmemelidir. Şimdi patronlar yeni çıkacak olan iş kanunu projesindeki kadınların geceleri çalıştırılmaması hakkındaki maddeye itiraz ediyorlar, eğer patronlar kadınlara aynı iş için aynı ücreti vermeye mecbur edilirlerse bak o zaman bu maddeye hiç itiraz ederler mi?

İşte Türkiyede kadınlık meselesi de bütün bu söylediklerimiz tahakkuk ettikten sonradır ki inkılâba hakikaten yakışır şekilde kotarılmış olur. Yoksa, bu tarzda yalnız burjuvazinin işine elveren şekilde ve onun için kârlı bir iş olarak halledilmiş demektir.

Bütün şimdiye kadar yazdıklarımız kemalist inkılâbının mahiyeti ve takib ettiği seyri hakkında kâfi derecede fikir verir. Bu inceleme bize kemalist inkılâbının, bir halk inkılâbı olması lâzım gelirken sonradan halkın aleyhine dönmüş bir burjuva inkılâbı olduğunu gösterir ve ispat eder.

Öteki Reformalar ve Netice

Şimdiye kadar kemalist inkılâbının mahiyetini kısaca tahlil ettik. Kemalist burjuvazinin inkılâpta oynadığı rolü ve inkılâba nasıl ve niçin köstek vurduğunu, inkılâbın vazifelerini yapıp yapmadığını ve neden yapmadığını gördük. Kemalistlerin diğer inkılâplarına yani şapka inkılâbı, dil inkılâbı, tarih inkılâbı ve saireye gelince, bunlar üzerinde çok durmak istemiyoruz. Esasen onların üzerinde durmaya da değmez. Bunlar hiç bir zaman bir inkilâp değildir ve olamaz. İnkılâp, cemiyetin müstahsil kuvvetlerinin inkişaf derecesile istihsal münasebetlerinin birbirine uygun gelmemesile olur. Müstahsil kuvvetler, kendi inkişaf derecelerine uygun olan istihsal münasebetleri isterler. Ve bunun doğması imkânlarını hazırlar. Meselâ burjuva inkılâbı, müstahsil kuvvetlerin bu meyanda endüstrinin inkişafile artık derebeylik istihsal münasebetlerine uygun olmayan bir hal almasından çıkar. Sanayiin inkişafa başladığı yerlerde derebeylik, istihsal münasebetleri bu inkişafa engel olurlar. Sanayiin daha fazla inkişaf edebilmesi için, para iktisadiyatının yerleşmesi, şehirle köy arasında mübadelenin kuvvetlenmesi, sanayiin muhtaç olduğu serbest iş kuvvetini istediği kadar bulabilmesi için iş kuvvetinin pazarda bir meta olarak satın alınabilmesine mani olan toprakbendliğin kalkması ve saire lâzımdır. Halbuki derebeyliğin inhisarcı toprak mülkiyeti ve tabii iktisadiyat münasebetleri buna manidir. Onun için bu münasebetlerin ortadan kaldırılması lüzumu bir zaruret halini alır, burjuvazi derebeyliğe karşı mücadele eder ve hakimiyeti kendi eline alır. Ondan sonrada cemiyetin üst müessiselerini de kendi hakimiyet ve inkişafına uygun bir hale sokar.

Yani inkılâp cemiyetin iç bünyesinde, temelinden bir değişiklik demektir. İnkılâp idareyi ve hakimiyeti elinde tutan sınıfın yıkılmasını ve daha müterakki ve daha ileri bir sınıfın iktidarı ele almasını intaç eder. Cemiyetin temelinde olan bu esaslı değişiklik tabiatile cemiyetin üst teşekküllerine de tesir eder. Onları da kendine uygun bir şekle sokar. İşte böylece, inkılâbın ne olduğunu kısaca anlattıktan sonra, Türklerin şapka giymesinin ve yahut Latin harflerini kabul etmesinin bir inkılâp sayılamayacağı ve bunların birer reformadan ibaret olduğu kendi kendine meydana çıkar.

Şimdi çok kısa olmak şartile bu reformaların da biraz üzerinde duralım. Eski fesler ve sarıklar muhakkak ki eski ve geri bir zihniyetin misalidir. Hele o dızgallı yobazların katmerli enseleri üzerinde dürüm dürüm sarıkları muhakkak ki irticaın o başlarda çöreklenmiş olduğunun maddî bir delildir. Başlardan bunu atmak ve garplilerin giydiği şapkayı giymek bu geri zihniyetin bir az da olsa yontulması demekti ve iyi ileri bir reformadır. Fakat kafalardan irticaî zihniyetleri tamamen kaldırmak için şapka giymek kâfi gelmez. Bugün giyilen şapkaların altında ne mürteci kafalar gizleniyor... İrticaa karşı şiddetle mücadele etmek lâzımdı. Onun kökünü kazımalıdır. İrticaı besleyen derebeylik müessiseleri ve geri teşekkülleri kökünden sökülmelidir, bir. Halbuki bu yapılmadı. İkincisi kafalarda eski zihniyetin ve eski inkılâbın yer bulamaması için o kafalar inkılâpçı ideoloji ile doldurulmalıdır. Halbuki halka inkılâpçı terbiye adına verilmiş şey yalnız burjuvazinin bugün elde ettiklerini korumak ve menfaatlarını müdafaa etmek için öğretilmiş şeylerdir. Kütlelerin birer hakiki inkılâpçı olarak yetişmesi için her türlü çarelere başvurulmalıdır. Halbuki burjuvazi kendi hakimiyet ve soygunundan mahrumiyet ve fedakârlık korkusu ile bunun tamamen aksini yaptı ve yapıyor. Onun içindir ki, bugün köylerde bir çok şapkalı zavallı başlar irticaın önünde halâ hürmetle eğiliyor ve irtica yılanı memlekette halâ zehirini akıtacak saf başlar bulabiliyor. Onun içindir ki bu reforma da ileri olmakla beraber yarımdır.

Yeni harflerin ve dilin kabulu reformuna gelince: hiç kuşkusuzki, bu da iyi birşey, ileri bir hare-

kettir. Eskiliği yıktıktan başka halkın daha çabuk okuyup yazma öğrenmesini ve okuduğunu daha çabuk anlamasını imkân altına alıyor. Fakat bugün halâ Türkiyede okumak yazmak bilmeyenler büyük bir çokluktur. Okuyup yazma öğrenmek yeni harflerin kabul edilmesile kolaylaştırıldı. Fakat maarif ve mektepler her zaman için işçi ve köylü çocularına kapalı kaldı. İlk tahsil mecburi olduğu halde, bir taraftan ilk tahsili yapabilecek durumda olan çocukların hepsini içine alabilecek kadar çok mektep yok, maarif bütçesi buna müsait değil, diğer gayri müstahsil ve yersiz masrafların çokluğundan ona sıra pek düşmüyor. Bu yüzden mektepsiz kalan çocuklar pek çoktur. Diğer taraftan daha ilk tahsil çağına gelmeden babasının ve ailesinin iktisadî durumu yüzünden kitap defter alamayacağı için mektebe gidemeyen talebe de çok fazladır, hattâ daha yedi yaşında iken de belki de daha genç olduğu halde bizzat köyde babası ve anası ile beraber çalışmak ve yahut ta ebeveyninin kazançları geçinmelerine yetişemediği için fabrikalarda üç beş kuruş ücretle didinmek mecburiyetinde kalan yavruların sayısı da her halde mektebe gidebilenlerden daha aşağı değildir. Emekçi kütlelerin bugünkü ekonomik durumları düzeltilmezse, ücretler ve kazançlar geçinmeye yetişebilecek bir yüksekliğe ulaştırılmazsa her zaman mektebe gidemeyen çocukların sayısı yüzbinleri bulacaktır. Bundan başka yalnız ilk tahsil esasen kâfi değil. Yüksek tahsilden vazgeçtik, orta tahsil kütleye mal edilmelidir. Halbuki bugün Türkiyede orta tahsil bile yalnız zengin burjuva çocuklarına verilmiş bir imtiyaz vaziyetindedir. Kitap ve defter, kalem ve saire gibi masrafları veremeyecek durumda bulunan aileler bugün çokluğu tutuyor. Bu masrafı gözden çıkarabilecek vaz'iyette orta halli ailelerin çocukları da eğer tesadüfen orta mektebin bulunduğu bir şehirde oturuyorsa, ne alâ! okuyabilir. Değilse o da yok. Orta tahsil yatılı mektep ücretleri değme babayiğidin veremeyeceği kadar çok ve ağır. Bedava yatılı talebe sayısı da aksine çok az. Meselâ bu sene bütün Türkiyede liselere bedava yatılı talebe olarak yalnız üçyüz kişi alındı. Bütün bu gösterdiğimiz sebeplerden ötürü bugün maarif kütleye inmemiştir. Tahsil zengin çocuklarının inhisarı altında kalmaya mahkûmdur. Yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmek kolay. Çocuklar mektebe gidemedikten sonra ne faydası var! Bu reformanın da tamamlanması için kütlenin kültür seviyesi yükseltilmelidir ve maarif kütleye indirilmelidir. Bunun için de bütün mektepler emekçi çocuklarına ve gençlere bedava olduktan başka, onların kitap ve saire masrafları da parasız yeyip yatmalarıda temin edilmelidir. Fabrikalarda çalışan ve çalışmak mecburiyetinde olan gençler de aynı şekilde tahsilden mahrum edilmemelidir. Fabrikalarda mektepler ve gece kursları açılmalıdır. Bundan başka reformun hakikaten memlekette kültürün yükselmesine yarayan tam bir reforma olabilmesi için mekteplerde verilen terbiye ve tahsilin inkılâpçı bir sisteme dayanması zarureti vardır. Ancak o zamandır ki, Türkiye gençliği hakikaten irticaa karşı koyacak ve yarının daha büyük inkılâplarını yapabilecek birer unsur olarak yetiştirilebilirler. Memleket sınırları içinde emperyalizmin ajanlığını yapan, emperyalist burjuvazinin çürük ve kokmuş fikriyatını çocuklara aşılayan, misyonerlik propogandası yapan ecnebi papas mektepleri kapatılmalı, ona mukabil gençliğe hakiki inkılâpçı Marksist terbiye veren mektepler açılmalıdır. Yüksek mekteplerdeki faşizm ve emperyalizm ajanı profesörler işlerinden atılmalı yerlerine inkılâpçı ve halkçı bilginler getirilmelidir. Ancak o zamandırki yeni harflerin kabulu reformasına hakikaten tam bir reforma deye bakabiliriz. Yoksa bugünkü maarif sistemile bu harf reforması güdük ve yarımdır. Dilin Türkçeleştirilmesi işi için de söylenecek şeyler aynen harfler için söylenilen şeylerdir.

Kemalistlerin yaptığı reformalar içinde belli başlı mühim olanlarına dokunduk. Şimdi de bir iki sözle kemalist burjuvazi tarafından bu reformların niçin her birinin ayrı ayrı birer inkılâp gibi gösterilerek şişirildiği hakkında söyleyelim. Türk dili ve Türk tarihini tetkik ve saire gibi şeyler, kütleleri bugünkü bulundukları durumlarının bütün çekilmezliği ve ağırlığı içinde avutmak ve onların dikkatlerini asıl hayati meselelerle uğraşmaktan alakoyarak bu gibi harici şeylerle oyalamak içindir. Kemalizm, vaziyeti icabı halka inkılâpçı ve tatminkâr bir ideoloji veremediği için onu bu gibi ehemmiyetsiz şeylerle doyurmaya çılışıyor. Türk dilinin en eski bir dil olduğunu, Türk medeniyetinin en eski bir medeniyet olduğunu iddia etmek ve bu ilmi veya gayri ilmi iddiaların etrafında gayet büyük gürültüler koparark, kütleye yaymak bilhassa münevver gençliği bugünün meselelerile uğraşmaktan ve onları düşünmekten alakoymaktır. Bugün bütün medeni âlemce tanınmış ve teslim edilmiş haklardan Türkiye emekçileri mahrum bırakıldıktan sonra, Türk medeniyeti en eski bir medeniyetmiş, sen bugüne bak! Hakiki, ileri ve inkılâpçı medeniyetin icapları memleket içinde yer bulmadıktan sonra, halk için en basit siyasal ve medeni haklar verilmedikten sonra, bu fikirleri genç kafalara yerleştirmeye çalışmak halkı, içecek ayranı yokken atla gezmeye çıkmaya kandırmak demektir. Bütün bu şimdiye kadar yazdıklarımızı dikkatle okuyanlar, düşünerek üzerinde duranlar içinde bilmeyiz ki halâ kemalistlerin inkılâpçı olduklarına inananlar, yaptıkları inkılâpçı cümleciliklerine ve şarlatanlıklarına kananlar bulunacak mı?

Düşünebilen herhangi bir kafanın bu dolmaları yutacağına biz kendi hesabımıza kat'iyen ihtimal vermiyoruz, aksini iddia edenler beri gelsin! ☆

Orhan Burian'ın Tarihçiliğimize Katkısı

ZEKİ ARIKAN

"Sistemle aramak ve ilk önce kendimi aramakla işe başlamak lâzım geldiğine inanıyorum"
Orhan Burian, *Yücel*, 61 (1940), 33

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörü Orhan Burian, yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak 5 Mayıs 1953 tarihinde yaşama gözlerini yumdu. Henüz kırkına adım atmamış, atamamış Orhan Burian, kısa yaşamını en verimli biçimde değerlendirmiş, geriye telif ve çeviri olmak üzere 18 kitapla 200'ü aşkın yazı bırakmıştır. Üç kitabı ve daha birçok incelemesi de ölümünden sonra basılmıştır.[1] Çevirileri, oyunları, deneme ve eleştirileriyle bilimsel araştırmaları onun ilgi alanının ne kadar geniş ve zengin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu denli çalışkan, üretken bir fikir ve bilim adamımızı ölümünün 40. yıldönümünde, özellikle tarihçiliğimize katkısına ağırlık vererek anmayı bir borç, bir görev biliyorum.

Orhan Burian'ın Özgeçmişi

Orhan Burian, kendi kaleminden çıkan *hal tercümesine* göre, 1914 yılında Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda doğdu. İşgal sırasında ailece İzmir'de; kurtuluştan sonra da Bursa'da bulundu. İlk ve ortaokul yılları çok bölüklü geçen Burian, Kabataş lisesine girdi. Burada, Vedat Günyol'un deyimiyle, "özenilesi, kıskanılası bir öğrencilik döneminden sonra"[2] devlet hesabına İngiltere'ye gönderildi. 1933 sonbaharında Cambridge Üniversitesi'nin İngiliz Edebiyatı Bölümü'ne yazıldı. Dikkatli, sistemli, disiplinli bir öğrenci, çevresine güven veren bir insan olarak sivrildi. Türkiye'deki edebi akımları yakından izlemekten de geri kalmıyordu. Hüseyin Cahit'in çıkardığı *Fikir Hareketleri*'ne abonedir. Buradan gönderdiği ilk yazılar Bursa Halkevi dergisinde yayınlandı.[3] Bu arada *Yücel* dergisinde de çevirileri, yazıları çıkmaya başladı.

Orhan Burian, Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra (1936), üç ay Paris'te lise İngilizce öğretim yöntemlerini inceledi. Yurda dönüşünde, 1937 Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevlendirildi. Bu arada Ankara Devlet Konservatuarı'nın Tiyatro Bölümü'nde Batı Edebiyatı ve tiyatro tarihi dersleri okuttu. 1947 yılında Amerika'ya giderek burada Princeton Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. Amerikan Edebiyatı ile ilgilendi. Goethe'nin Amerikan Edebiyatı üzerindeki etkisini inceleyerek özellikle Emerson'un bu büyük Alman şairine bakışını ele alan çalışmalar yaptı.[4] 1951 yılında profesör oldu. Yaşamının en verimli anında bu dünyadan göçüp gitti. Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar, onun ölümüyle nasıl bir kayba uğradığımızı oldukça özlü ve çarpıcı biçimde şöyle dile getiriyordu: "Orhan Burian'ın ölümüyle genç ilim ve genç fazilet büyük bir kayba uğramıştır."[5]

Orhan Burian, yurda dönüşünde, daha İngiltere'de iken yazılar gönderdiği *Yücel*'in yazı kadrosu içinde seçkin bir yer tutmaya başladı. Bu dergide; İngiliz Edebiyatı'ndan yaptığı çevirileri, çağdaş Türk şiiri ve edebiyatını en sağlıklı biçimde değerlendiren eleştirileri[6], denemeleri ile dikkati çekti. Türkçede deneme kavramına yepyeni bir boyut, yepyeni bir yorum getiren Orhan Burian olmuştur.[7] Bütün bu çalışmaları içinde çeviri, onun edebi etkinlikleri arasında önemli bir yer tutuyordu. Tagore, Shakespeare, Arthur Miller, O'Neil gibi şair ve yazarların eserlerini dilimize kazandırmıştır. Shakespeare'in trajedileri Burian'ın kalemiyle Türkçede kusursuz bir ifadesini bulmuştur.[8]

Orhan Burian, 1952 şubatında Vedat Günyol'la birlikte *Ufuklar*

dergisini çıkarmaya başladı. Derginin ilk sayısında yer alan *Dileğimiz*'de Burian; Ufukların, "Her seferinde itidal ve müsamahayı, her hükmünde sağduyuyu gözetmek lüzumuna" inandığını belirterek sözü şöyle bağlıyordu: "Ufuklar, iyiye doğruya, güzele diyerek yola çıkanlarındır".[9] Ufuklar dergisi kısa sürede büyük bir ilgi gördü. Bugün fikir hayatımızın, edebiyat dünyamızın ünlü imzalarını Ufuklar'ın ilk sayılarından başlamak üzere görmek olanaklıdır. Ufuklar, Orhan Burian'ın sağlığında 14 sayı yayınlanabildi. Ölümünden sonra anısına Ufuklar özel sayısı çıkarıldı. Bundan sonra Vedat Günyol, Yeni Ufuklar adını verdiği derginin yayınını, binbir güçlükle fakat inançla tam 24 yıl sürdürdü. 1976 yılında bir kapanış sayısıyla Yeni Ufuklar yayın hayatımızdan çekildi.[10]

Hümanizma ve Yeni Bir Tarih Anlayışına Doğru

Çeviri, deneme, eleştiri gibi edebi türler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Orhan Burian'ın bibliyografyası içinde Tarih araştırmaları da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Onun tarihle ilgili çalışmalarını değerlendirirken iki noktayı gözönünde bulundurmak gerekiyor. Bunlardan birincisi Burian'ın, ülkemizde yeni bir tarih anlayışının, daha doğrusu hümanist bir zihniyetin yerleşmesi için gösterdiği çabalar, ikincisi de bir araştırıcı olarak ortaya koyduğu çalışmalardır. Her iki nokta üzerinde kısaca durmak gerekir.

Yücel dergisi altıncı yayın yılına girerken, Orhan Burian'ın çabalarıyla Şişli Halkevi'nde 26 Şubat 1940 tarihinde bir toplantı düzenlendi. Toplantının amacı, *Hümanizma yoluyla kendimizi bulmak* sorunsalına çözüm bulmaktı. Fakat o gün toplantıya çağrılanların çoğu ortada görünmemiş, katılanlar ise, Günyol'un deyimiyle, konuyla ilgili görüşlerini, kitap bilgisine dayanan basmakalıp savlarla bezenip gelmişlerdi.[11] Hümanizmayı "Bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemi" olarak algılayan Orhan Burian ise bu toplantıda görüşlerini şöyle açıklamıştı: "Kendimizi arayalım derken ferdi kast etmiyoruz. Bir tarihimiz var ki tetkik edilmemiştir. Bir içtimaî bünyemiz var ki nasıl kurulmuş ve nasıl işleyegelmiş olduğu araştırılmamıştır. Gene bir edebiyatımız vardır ki aranmamıştır.

Ne için? Çünkü hadise ve meseleleri hümanist kafa ile görmesini bilmedik. Bu zihniyet Avrupa'ya Renaissance ile yayıldı."[12]

Burian niçin Rönesansçıların fikir sistemini temel alıyordu? Bunun gerekçesini de şöyle açıklıyordu: "Onlar bütün kaideleri reddederek ve ancak kendilerine, kendi akıllarına güvenerek tıpkı Renaissance'ın büyük denizcileri, haritası yok meselelerin okyanuslarına açılmak cesaretini gösterdiler." Orhan Burian, aynı bağlamda, tarihsel olayların açıklanmasında sosyal koşulların dikkate alınması gerektiğini de özellikle vurguluyordu: "Ne kadar isteriz ki bir Kırım seferini sade tarihî değil, aynı zamanda içtimaî şartlar dahilinde tetkik eden bir tarihçimiz bulunsun." Türk hümanizması, "Asırların yüklediği nas ve doğmalardan silkinerek, insana gitmek, öteye ileriye, asla, köke inmek zarureti ile" karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.[14]

Yücel'in "Hümanizmanın arayıcılığıyla kendimizi bulmak..." atılımı, geniş bir yankı uyandırdı. Dönemin gazete ve dergilerinde konuya ilişkin birçok yazı çıktı ve çeşitli görüşler ileri sürüldü.[15] Derginin *Müşterek Yazımız* başlıklı açıklamasında şöyle deniliyordu: "Türk varlığının aslı karakterlerine tabi olarak yeni Türk cemiyetinin organizasyonuna ait bütün meseleleri yeniden tetkik etmek: İşte Türk hümanizması!".[16]

Öte yandan Orhan Burian, "Türk dilinin ve onunla birlikte Türk düşüncesinin benimsemek üzere olduğu" hümanizmanın ortaya çıkışı, yayılması ve bu kavramı nasıl algılamamız gerektiği konusunda üç önemli yazı kaleme aldı.[17] Bilindiği gibi, Yunan ve Latin klasiklerinin incelenmesiyle klasik kültürün[18] canlanması, hümanizmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Fakat klasiklerin okunması yeni bir olay değildi. Çünkü kilise mensupları da klasikleri okuyor, ancak bunları Hıristiyanlık ilkeleriyle uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Oysa hümanistler bu eserleri, yeni bir zihniyetle okuyor ve yorumluyordu. Dil çalışmalarıyla başlayan hümanizma, zamanla insanı Ortaçağ'ın bağlarından, kalıplarından kurtaran ve onu her şeyin ölçüsü yapan bir anlam kazandı. Bu zihniyet, "Avrupa medeniyetinin doğmasında ve yaşayagelmesinde" temel bir etken oldu. İnsan dünyayı yeni baştan tanımaya ve açıklamaya çalışırken dikkatini aynı zamanda kendine çevirdi. Bu, hümanizma çığırını açmıştır. Karanlıklardan sıyrılıp çıkan insan için etrafını olduğu kadar kendinin de özünü öğrenmek isteği bir ihtiyaç olacaktır.[19] Sözün kısası Orhan Burian, hümanizmayı ülkemiz açısından gündeme getirirken onun bir "zihniyet olduğunu, bu zihniyetin de naslardan kaçınma ve araştırılıp deneme gibi iki ana vasfının" bulunduğunu özellikle vurguluyordu.[20]

Orhan Burian hümanizmayı Türkiye açısından ele alırken şu koşulların dikkate alınması gerektiğini belirtiyordu: Hümanizma

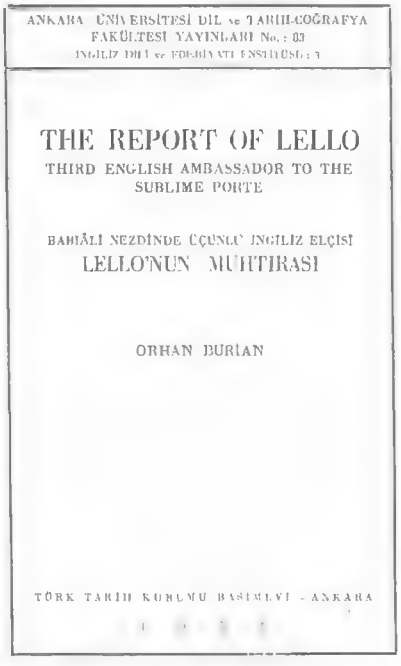
ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL ve TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI No.: 03
İNGİLİZ DİLİ ve EDEBİYATI ENSTİTÜSÜ: 3

THE REPORT OF LELLO
THIRD ENGLISH AMBASSADOR TO THE SUBLIME PORTE

BABIÂLI NEZDİNDE ÜÇÜNCÜ İNGİLİZ ELÇİSİ
LELLO'NUN MUHTIRASI

ORHAN BURİAN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA

tarihin seyri içinde başlangıcı ve sonu olan geçmiş bir devir diye alınamaz. Onun içindir ki ülkemize hümanizmanın girmesi, bizim sözgelimi XV. yüzyıl İtalyası ya da XVI. yüzyıl İngilteresindeki fikir hayatına dönmemiz demek olamaz. Bizim memleketimizde de bir zihniyet değişmesi, bir fikir devrimi olacak; fakat bu bizim kendi koşullarımızın ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Yeni bir tarih devresini yinelemek karşısında değiliz. Daha doğrusu tarihi yeniden yaşayamayız.[21] Çünkü hümanist zihniyet Avrupa'da doğduğu zaman "bir kere milletler bugün anladığımız şekilde toplu birlikler teşkil etmiyordu: İtalya ve Almanya küçük prenslikler halinde parça parça, Fransa ve İngiltere millî şahsiyetlerinin şuurunu daha henüz idrak etmek üzereydiler. Sonra, Hıristiyanlığın kurup devam ettiregeldiği evrensel kilise devleti bütün kanunları, emir ve yasakları, nasları ile henüz mevcuttu".[22] Oysa günümüze gelinceye kadar bütün yaşama ve düşünme koşulları değişmiş bulunuyor. Doğmalar ve peşin yargıların yersizliği ve değersizliği "bugün bir kanaat olmaktan çıkmış bir bedahat olmuştur."

Orhan Burian, Yeni Avrupa'nın gösterdikleri özellikleri, kendimize özgü değişikliklerle tespit etme yoluna gitmektedir. Türk devrimi dogmaları kökünden söküp atmıştır. Artık "naslardan silkinelim" diye haykırmanın anlamı yoktur. Şu ya da bu sorun hakkında zihnimizi şu ya da bu biçimde düşünmeye zorlayacak bir güç yoktur. Aynı biçimde Türk devrimi "katışıksız bölünmez bir millete dayanan kuvvetli bir devletçiliği" gerçekleştirmiş bulunuyor. Sözün kısası, XIV-XIV. yüzyıllarda çeşitli Avrupa uluslarının temsil ettiği hümanizma artık ne Avrupa ne de Türkiye tarafından canlandırılır bir tarih parçasıdır. "Böyle olunca ise aşikârdır ki, o zaman Avrupasını taklit ederek mekteplerimize Latince Yunanca koymak; vaktimizin ve dikkatimizin mühim bir kısmını klasikleri okumaya sarfetmek, hıristiyanlaşmak; yahut paganlaşmak... dâvamızı halletmez..."[23] Olayların incelenmesi bizi şu sonuca götürüyor: "Türkiye hümanist zihniyete, içinde bulunduğu şartların icap ettirdiği surette varacaktır".[24]

Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ulusumuz acaba o zaman içinde neler yapmıştır? Tarihe geçen büyük ve elbirliğiyle yapılan işlerinin kuru bir listesi dışında bu ulus nasıl düşünmüş, ne duymuş, ne ortaya koymak istemiş ve ne başarmış, bilmiyoruz. Oysa insanın *mekân içinde* bir varlık olarak önemini anlaması yeterli değildir. İnsanın zaman içinde de bütün geleneğini kavraması gerekir ki Yahya Kemal buna tarih şuuru demektedir. Bizim için asıl önemli olan tarih içinde Türk olarak varlığımızı algılamamızdır.[25]

Türkiye'de hümanist zihniyetin yerleşmesi için gereğini duyuran bu *zaman içinde kendini tanıma* nasıl gerçekleşebilir? Burian, bu soruya duraklamadan şu yanıtı getirmektedir: "Türklük tarihinin başından beri devam edegelen içtimaî, ahlakî, felsefî, ilmi, edebî bütün faaliyetlerin tetkiki suretiyle..." bunu gerçekleştirebiliriz. *Mekân içinde kendimizi tanımak* yani insan olarak kendimizi algılamak için de Avrupa hümanistlerinin yaptığından farklı bir iş yapmak zorundayız. Ancak bugün Avrupa ve klasikler bize, insanın daima iyiye, doğruya, güzele erişmek üzere çaba gösteren bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.[26]

Orhan Burian bu bağlamda ayrıca şu noktalar üzerinde durmaktadır: Rönesans, ferde insanlığını, millete milliyetini öğretmiştir. Doğu, özellikle İslam dünyası, bugüne kadar Rönesansını yaşamamış olmanın sıkıntısını çekmiştir. Fakat insana insanlığını, millete milliyetini öğreten bir "muallim-ruh" ona da nasip olmuştur. Asya bugün hayretle, sevinçle gururla bu ruhu içinde duyuyor. Bu duyguyladır ki şahsiyetsizlik buhranını geçirmiş ve kendi kudretini keşfe girişmiştir. Asyanın çocuklarını, ulusal bütünlüklerine kavuşturan şövalye-ruh Atatürk oldu. "Kuvvetini ya-

YÜCEL

NİSAN 1940 ALTINCI YIL

Humanismanın Arayıcılığı ile Kendimizi Bulmak.

Kuruluşu 23 Şubat 1935 | Cilt XI. | Sayı 62

Humanisma ve Biz

Humanisma

Orhan Burian

Bugün Türk dilinin, ve onunla birlikte Türk düşüncesinin, ben ısemek üzere olduğu muhim bir kelime karşısındayız: Humanisma. Bu kelime bize Garptan geliyor, orada doğup büyümedir; bu sebeple şimdiye kadarki hayatını orada tetkik edeceğiz.

XIVüncü asır zarfında bilhassa İtalyada eski eserleri okumağa karşı büyük bir alâka uyandı: bahse mevzu olan eserler Yunanca ve Lâtince yazılmış olanlardı. Vakıa bu alâka yeni bir an'ane kurmuyordu: eskidenberi klâsik eserler, hem hatta kilise mensupları tarafından, okunmaktaydı. Fakat bu iki okuyucu kütlesi arasında bir telâkki ve zihniyet farkı buluyoruz. Evelkiler okurken *muayyen* bir maksat ve gayeyi gözönünde tutuyorlardı; gaye de klâsikleri hıristiyanlığa uydurmaktı. Yani evelkiler klâsikleri, hıristiyanlık akidelerinin insan ruhunda ezelî ve ebedî olarak yer bulduğunu göstermek için, icabında şahit getirmek üzere okurlardı. Halbuki kendilerine *Humanist* adı verilen sonrakiler bu endişeden *kurtulmak, Yunan ve Lâtin eserlerini yalnız klâsik eserler oldukları için okumak* arzusunu duyuyorlar. Yani başlangıçta ceryan klâsikleri, Kiliseye ayak uydurmak endişesinden azade olarak okumak suretinde beliriyor; Humanist adını alanların önünde gelen Petrarli da bu mânâda bir Humanistti.

Bu temavül İtalyada, münevverler arasında gittikçe yayılmıya başladı; ve artık eski Yunan ve Lâtin edebiyatının örnekleri kendi güzellikleri bulunmak için okunur oldu. Bu gözle okununca *bütün* klâsikler Humanistin tetkik sahası içine

71

ratan insan, iradesine dayanan insan, başladığı işi başarmak azmini gösteren insan, tarihini bilen millet geçmiş ve gelecekteki hayatından mesul olmakla iftihar eden millet Atatürk'ün büyük dersidir. Ve ona şükür olsun ki, Ege'den Çin denizine kadar bütün bir âlemi *yeniden doğuran* ölmez ruh yine Türk sıfatını taşıyor". Burian yazısını şu çarpıcı cümleyle noktalamaktadır: "Atatürk Asya'nın Renaissance'ıdır".[27]

Orhan Burian, "bir Türk hümanizmasının" gerçekleşmesi için çeviriyi temel bir basamak olarak görmektedir.[28] Çünkü Avrupa'nın büyük edebiyatlarında "Renaissance" çeviriyle başladı. Avrupa ulusları kendi edebiyatlarını kurabilmek için önce büyük bildikleri milletlerin ne gibi eserlerle büyük edebiyatları yarattıklarını öğrenmeye çalıştılar. Sonra onlara benzer eserler yazmaya koyuldular. Bizim de edebiyatımızda artık gerçekten bir Rönesans hareketi başlamıştır.[29] Bu yolda devlet büyük hümanizmacı olarak çalışmaktadır. Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel, birkaç lisede klasik kolun kurulmasını sağlamış, bakanlık içinde bir *Tercüme Bürosu* oluşturarak dünya klasiklerini dilimize kazandırmaya başlamıştır.[30] Hasan-Âli Yücel, klasiklerin başına koyduğu sunuş yazısında, çevirinin

bizim açımızdan önemini şöyle açıklıyordu: "Bir milletin diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi, zekâ ve anlama kudretini o eserler nisbetinde arttırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz."

Millî Eğitim Bakanlığı, birçok klasik eserin dilimize çevrilmesi için yaptığı girişim yanında ayrıca bir de *Tercüme Mecmuası* yayınlamaya başlamıştır. Ancak bu dergide üç büyük Avrupa dilinden (İngilizce, Fransızca, Almanca) yapılan çeviriler ağırlıktadır. Oysa Avrupa'da hiç değilse daha üç büyük edebiyat dili var: İtalyanca, İspanyolca, Rusça. Küçük fakat milliyetini edebileştirmiş diller var. Orta Doğu'nun iki büyük klasik dili Arapça ve Farsça ve ötede bütün Asya.[31] Bu nedenle dergi üç büyük dilin dar sınırlarına girmemelidir.

Bakanlığın tasarladığı dünya klasiklerinin çevirisi tamamlandığı zaman kütüphanemiz dünyanın en zengin klasik dizisine sahip olacaktır. Fakat bunun ötesinde üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, "memleket mahsulü eserler üzerinde düşünmek esasını" temel bir ilke olarak almak zorunluğudur.[32] Bakanlığın dünya klasiklerini dilimize kazandırmasını büyük bir kazanç olarak kabul eden Burian, aynı biçimde bu kuruluşun Türk klasiklerini bugünkü dilimize aktarılması yolundaki girişimini de hem iyi hem güzel bir çaba olarak görmektedir. Bu işin başarılması da "genç ihtiyar hepimiz için" faydalı olacaktır.[33]

Burian ve Tarihçiliğimiz

Orhan Burian'ı ayrıca tarihçi kimliği ile incelemek gerekir. Onun bu alandaki çalışmaları Osmanlı tarihi, Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk kimliğinin, Türk görüntüsünün İngiliz kaynaklarına yansıması gibi konular üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Hattâ Orhan Burian'ın Halil İnalcık'la birlikte üç ciltten oluşacak bir Osmanlı tarihi yazmaya hazırlandığı dahi söylenmektedir. Şüphesiz böyle bir çalışmada Burian'ın hümanist görüşüyle, İnalcık'ın ciddi ve bilimsel tutumu birleşecek ve kitaplığımız değerli bir Osmanlı tarihine kavuşacaktı.[34] Yalnız bu tasarının belge yayınına yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.[35] Her ne olursa olsun bir filolog, bir edebiyat tarihçisi olan Orhan Burian'ın Osmanlı kaynaklarına da derinlemesine nüfuz ettiğine şüphe yoktur. Belli başlı Osmanlı tarihçileri ve bunların eserlerine ilişkin hazırladığı bir liste, onun bu kaynakları ne kadar yakından tanıdığını açıkça ortaya koymaktadır.[36] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınladığı bir broşürden anlaşıldığına göre Burian, bu arşivde de araştırma yapmıştır.[37]

Orhan Burian, tarih ve edebiyat kaynaklarımızdan, toplumsal eleştiriye, fikir özgürlüğüne yönelik öğeler taşıyan eserlere büyük bir değer vermektedir. Gazi Giray'ın ve Sarhoş Abdi'nin birkaç şiirini bu bağlamda ele alan bir incelemesi onun aynı zamanda divan edebiyatına da vukufunu kanıtlamaktadır.[38] Aynı biçimde Burian, "Her türlü kanaate saygı gösterilmesini tavsiye etmekle müsamahacılığın, demokratlığın güzel bir müdafaasını yapan" Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l Hak* adlı eserine de seçkin bir yer vermektedir. O Katip Çelebi ki yalnız kendi düşüncesinin doğru olduğuna direnerek kavga çıkaranları, örümcek ağına düşmüş aciz sineklere benzetmektedir. Burian, önce Mizanü'l Hak'tan bir sayfalık bir alıntıyı yayınladığı gibi[38a] sonra da bu eserin daha geniş bir tanıtımını yapmıştır.[39] Yine Orhan Burian, XVII. yüzyılın bir başka Türk klasiği üzerinde de durmaktadır. Bu, Koçu Bey'in 1631/32 yılında IV. Murat'a sunduğu "çökmeye yüz tutan imparatorluğun halini ve bu çökmenin sebeplerini en iyi, en açık, en korkusuzca anlatan bir vesikadır". Yazarına da "Türklerin Montesquieu'sü" sıfatını kazandırmıştır. Risalenin vaktiyle Ebuzziya tarafından yayımlandığını anımsatan Burian, o zamandan beri tarihçilerimizin, edebiyatçılarımızın bu önemli fikir adamının hayatı ve eseri hakkında herhangi bir araştırma yapmamış olmalarından yakınmaktadır. Burian Koçu Bey risalesinin geniş bir tanıtımını yaparken şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Onun, sadece tarihimizin bir çağını aydınlatan bir eser değil, söz ve kanaat hürriyetinin bizdeki tarihinin en mühim anıtlarından biri olarak da okunacağını umuyoruz."[40]

Orhan Burian'ın Türk-İngiliz ilişkileri üzerindeki araştırmalarına gelince: Onun bu konudaki ilk önemli araştırması *Byron ve Türkler* başlığını taşımaktadır.[41] Burian, bu eserinde, Byron'ın Türk düşmanı olduğuna dair yerleşmiş bir kanıyı düzeltmeye çalışmaktadır. Çünkü, Byron'ın Türk düşmanı olduğu kanısı, onun edebi eserlerinin incelenmesiyle varılan bir sonuç değildir. Hattâ onun yaşamı ve eserleri üzerinde yazılmış ayrıntılı bir araştırmamız dahi yoktur. Oysa "köhne fikirleri, tam bir bilgiye dayanmayan kanaatları kafamızdan atıp yerlerine öz ve doğru olanlarını koyduğumuz bir devirdeyiz." Byron hakkında bir kanaatımız olacaksa eskisinden daha tam olması gerekmektedir. Byron Yunan dâvasına karışmakla birlikte Türkler hakkındaki hükümlerinde tamamen tarafsız kalmış, "Türklerin namuslu, vekarlı, cesur, misafirperver, nezaketli insanlar olduğunu görmüş ve söylemiştir."

Öte yandan Burian, İngiltere'de yazılan ve ulaşılması oldukça güç kaynaklarda bulunan ilk Türkçe şiirleri de tespit ederek gün ışığına çıkarmıştır.[42] Ancak onun 1951-1952 yıllarında arka arkaya yayınladığı çalışmalar, Türk-İngiliz ilişkileri tarihine oldukça önemli bir katkıda bulunmuştur. Nitekim Türk-İngiliz siyasal ve ekonomik ilişkilerinin başlaması, İngiltere'ye ilk kapitülasyonların verilmesi, Levant Kumpanyası'nın[43] kurulması gibi ayrıntılara inen tutarlı bir araştırmayı[44] bir İngiliz kaynağının dilimize çevrilmesi izledi.[45] Sözkonusu kaynak

1593 yılında Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murat'a gönderdiği hediye'nin[46] bulunduğu gemiyle Türkiye'ye gelen ve armağanın padişaha sunulmasında hazır bulunup aynı gemiyle memleketine dönen Richard Wrag adlı bir gencin seyahatnamesidir. Burian, aslı *Hakluyt's voyages* içinde yayınlanmış olan bu seyahatnameyi oldukça ayrıntılı notlar ve açıklamalarla dilimize kazandırmıştır. Bu çalışmanın "bir gün elbet yazılacak içtimaî tarihimiz için" yararlı olacağını düşünmektedir. Seyahatnamenin bir başka özelliği de 1594 yılında Avusturya'ya karşı yapılacak seferin hazırlıklarıyla ilgili ayrıntıları içermesi ve ayrıca İstanbul hakkında az çok ilgi çekici bilgiler vermesidir.

İngiliz seyyahlarının Türkiye üzerine verdikleri bilgileri değerlendirmeye devam eden Burian, yine 1951 yılı içinde dört İngiliz gezginin ülkemiz hakkındaki gözlemlerine eğildi. Türkiye'yi en cok ilgilendiren en eski İngiliz gezi yazı yazıları 1580-1600 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde ülkemizi gezip gözlemlerini yazıya döken dört İngiliz gezgini de Edward Webb, John Sanderson, Thomas Dellam ve Fynes Moryson'dur.[47] Burian, bu dört gezginin verdiği bilgileri teker teker değerlendirmekte, aynı zamanda bu bilgilerin tarihsel önemi üzerinde de durmaktadır. Burian, ayrıca bir başka İngiliz gezginin, Peter Mundy'nin, XVII. yüzyıl Türkiyesi üzerinde verdiği bilgileri ayrı bir araştırmada ele aldı.[48] Bu araştırmaya ayrıca, yazarın kaleminden çıkan ve At Meydanı (Sultanahmet)'nda bir bayram yerini gösteren taslak da eklenmiştir.

Şu noktayı unutmamak gerekir ki İngilizlerin Türklere ilişkin konulara ilgi duymaları, Avrupa kökenli bazı eserlerin çevirileri[49] dışında, ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp gelişmiştir.[50] Bu da İngiltere ile kurulan siyasal ve ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak görünmektedir. Artık İngiliz seyahatnamelerinde, İngiliz edebiyatında giderek Türk görüntüsü belirli bir yer tutmaya başladı. İşte Burian bu konuyu derinlemesine inceleyerek uluslararası bir üne sahip olan *Oriens* dergisinde yayınladı.[51] Orhan Burian, bu çalışmasıyla, günümüz tarihçilerinin giderek ilgisini çeken Doğu-Batı kültür ilişkilerine giden yolun taşlarını yıllarca önce döşemeye başlamış bulunuyordu. Sözkonusu yazı, Burian'ın bu konudaki araştırıcı kimliğinin en seçkin örneklerinden biridir.

Bütün bu çalışmalardan başka Orhan Burian'ın Babıâli nezdindeki üçüncü İngiliz elçisi olarak görev yapan (1597-1607) Lello'nun muhtırasını yepyeni bir yöntemle yayınlaması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu muhtıra Lello'nun ülkemizde elçi olarak görev yaptığı on yıllık süre içinde yönetime gelen sadrazam ve sadaret kaymakamlarına ait bir çeşit "tezkere"dir. Ancak bu görevlilerin özgeçmişleri verilirken Osmanlı-Avusturya savaşları, Anadolu'da başgösteren Celali ayaklanmaları üzerinde de durulmakta ayrıca Valide Safiye Sultan'ın devlet yönetiminde giderek duyulan ağırlığına da işaret edilmektedir. British Museum'da yazma olarak bulunan bu mıhtırayı ilk kez Orhan Burian yayımlamıştır. Burian, iki yazmanın en eskisi olarak kabul ettiği nüshayı esas alarak diğer metindeki farkları dip notlarında göstermiş, böylece eleştirili bir basım hazırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca Burian, yayınladığı İngilizce metnin Türkçe çevirisini de vermiştir. Bütün bunların ötesinde Burian, muhtırada verilen bilgileri anlaşılır hale getirmek, yanlışları düzeltmek, eksikleri tamamlamak için de yerli kaynaklara başvurmuştur. Âli, Hasan Beyzade, Selaniki, Peçevi, Kâtip Çelebi gibi Türk tarihçilerin eserlerinden başka Hammer ve Zambaur gibi yabancı bilginlerin de araştırmalarına başvurmuş, bunlardan derlediği alıntıları taban notlarına eklemiştir.Eserin gerek İngilizce metni gerekse Türkçe çevirisi bir ilksöz, bir girişi içermekte ayrıca sonunda iki ek bulunmaktadır. Eklerden birincisi sipahi isyanıyla ilgili Selanik'den yapılan bir alıntı, diğeri de Derviş Paşa tarafından İngiltere kralına yazılmış bir mektubun çevirisidir.[52]

Orhan Burian bu çalışmasıyla hiç şüphesiz Türkiye tarihine yeni bir kaynak kazandırmıştır. Aynı zamanda yabancı kaynaklar dilimize çevrilirken nasıl bir yöntem uygulanması gerektiğini somut olarak ortaya koymuştur. Muhtıra, Üniversite çevrelerinde büyük ilgi gördü. M. Cavid Baysun, bununla ilgili olarak oldukça ayrıntılı bir tanıtma yazısı yayınladı.[53] Bu tanıtma yazısını, ne yazık ki yine Baysun'un kaleminden çıkan Burian'la ilgili bir *Nekroloji* haberi izliyordu.[54] Baysun'un bu yazısı şöyle bitiyordu: "Daha pek uzun seneler hizmet edecek bir çağda sönüp giden bu genç ilim adamı, bilgisi kadar iyi ahlakı ve doğruluğu ile de temayüz etmişti."

Burian, kitaplarla dolu bir odaya kapanıp kendisini ülke sorunlarından uzak tutan bir yol izlemedi. Köy enstitülerinde konferanslar verdi. Bu kuruluşları savundu ve enstitüleri hedef alan yıkıcı zihniyete karşı çıktı.[55] 1947 Martında Ankara Üniversitesi'nde bir takım öğrenciler, üniversitenin camlarını kırıp rektörü bir takım "taahhütlerde bulunmaya" zorladıkları zaman Orhan Burian, yüksek bir medeni cesaret örneği göstererek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazdı. Yasalara saygıyı, Türk üniversitelerinin bağımsız düşünmesi gerektiğini, fikir ve söz özgürlüğünü savunan bu mektup şöyle bitiyordu: "Ancak düşünce özgürlüğü içinde memlekete ve insanlığa yararlı işler görebilecek olan üniversitenin, bu büyük buhran sırasında, sizin tarafsız hükmünüzle korunmaya ihtiyacı büyüktür. Bununla beraber ben üniversite adına konuşuyor gözükmek istemem. Yalnız, onun bir işçisi olarak çalışmaya devam edebilmek için sizden yardım ve umut diliyorum. Bu umudun gücü içimizde sönmesin ki, yasa ve bilime saygıdan ayrılmadıkça dü-

şünce ve söz özgürlüğüne sahip çıkarak çalışabileceğimize inanalım; gençliği de, yılmaksızın, bu temel özgürlüklere inançla çalışan vicdanlı yurttaşlar olarak yetiştirelim."[56]

Ölümünün 40. yılında bu büyük insanı, bu büyük bilim ve fikir adamımızı saygıyla anıyor, bu naçiz araştırmayı onun yüce anısına sunuyoruz. ☆

Ufuklar 15-16 (1953), *Orhan Burian Özel sayısı*, 128-129; Sami N. Özerdim, "Prof. Orhan Burian (1914-1953) Bibliyografyası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (Bundan sonra AÜDTCFD), XV/3-4 (1958), 83-95.

Vedat Günyol, "Orhan Burian'ı Anarken" *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1976, yeniden şurada *Orman Işırsa*, İstanbul 1979, 30.

Orhan Burian'ın Bursa Halkevi Dergisi'nde çıkan ilk yazısı "Keymbriç mektupları I", *Uludağ*, 2(1935), 45-46) başlığını taşımaktadır. Burian bu yazısında Cambridge Üniversitesi'nin kuruluşu ve bu şehrin konumu üzerinde durmaktadır. Bundan sonraki mektuplarında, bu üniversitede okumuş ve meşhur olmuş adamları Uludağ okuyucularına tanıtmaya çalışacağını yazmaktadır. Ancak, Uludağ'da söz konusu yazısından başka, iki şiir çevirisi dışında onun imzasına rastlanmamaktadır. Bk. Orhan Burian, "Tagore'den Şiirler, Bahçevan I", *Uludağ*, 2(1935), 47-48; 4 (1935), 45-46.

Orhan Burian, "Emerson Gözüyle Goethe. Amerikan Görüşünün bir Hülasası", *AÜDTCFD*, VII/3 (1949), 39-42.

Ufuklar özel sayı., 75.

Orhan Burian, "Çeyrek Asırlık Türk Şiiri", *Yücel*, 98(1944), 42-46. Ayrıca bk. Orhan Burian, *Kurtuluştan Sonrakiler, Şiir Antolojisi*, İstanbul, 1946. Bu eseriyle Burian çağdaş Türk şiirinin en güzel antolojilerinden birini vermiştir. Antolojinin girişi ve her şairimiz hakkındaki değerlendirmeleri bugün bile önemini korumaktadır.

Orhan Burian, "Edebi Neviler: Essay Hakkında", *Yücel*, III/16 (1936), 142-144.

Orhan Burian, "Bir Radyo Konuşmasından: Ana Eser: Hamlet", *Yeni Ufuklar*, 29 (1954, 161-166. *W. Shakespeare, Hayatı-Eserleri:* Orhan Burian'ın tercüme ve notlarından hazırlayan Vedat Günyol, İstanbul, 1955.

Ufuklar imzasıyla, *Ufuklar*, 1(1952), 1.

Ufuklar ve Yeni Ufuklar için bk. Vedat Günyol, "Son Söz", *Yeni Ufuklar*, 275 (1976) 1,10. Derginin bu son kapanış sayısında kırk kadar yazarımızın Yeni Ufuklar'la ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. Ayrıca bk. Vedat Günyol, *Çalakalem, (Eleştiriler)*, İstanbul, 1977. 311-342.

Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, 32.

"Müşterek Yazımız", *Yücel*, 60 (1940), 8.

Göst. yer., 8.

Göst.yer., 6.

"Yücel'in Hümanizması Dolayısıyle", *Yücel*, 62 (1940), 1; Behçet Kemal Çağlar,"Halk Sanatının Zaferi", *Yücel*, 73 (1941), 3-5. Yücel'in başlığının altına *Hümanizmanın Arayıcılığıyla Kendimizi Bulmak* sözleri kondu ve dergide Hümanizmaya ilişkin yazıların sayısı giderek artmaya başladı. Ancak 1940 yılından önce de bu dergide Hümanizmayla ilgili yazı ve araştırmalara yer verilmiştir. Bk. Fevzi Muhip, "Neo-Hümanizma", *Yücel*, 2(1935), 10-12; Aynı yazar, "Neo-Hümanizma ve Akıl", *Yücel*, 3(1935), 2-3.

Yücel, 61(1940), 6.

Orhan Burian, "Hümanima ve Biz I, Hümanizma", *Yücel*, 62(1940), 71-72; "Hümanizma ve Biz II, Hümanizma", *Yücel*, 63 (1940), 121-122; "Hümanizma ve Biz III, Biz", *Yücel*, 64(1940), 171-173.

Krş. Jakob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* (Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1957-1958.

Orhan Burian, "Üç Şiir Dolayısıyla", *Yücel*, 47(1939), 262-263. Krş. Aynı yazar, "Medeniyet Ardındaki Ahlak", *Ufuklar*, 7(1952), 194-197.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 171.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst. yer.*, 171.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz" *göst. yer.*, 171.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 172.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III", *göst. yer.*, 172.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz, III, Biz", *göst. yer.*, 173.

Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 173.

Yücel, 46 (1938), 195.

Orhan Burian, "Tercümeciliğimiz", *Yücel*, 79 (1941), 9-12.

Orhan Burian, "Terçüme ve Bizim İçin Mânası Üzerine". *Ülkü*, Yeni seri, VII/75(1944), 17-18. Krş. Hilmi ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul , 1935.

Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Ankara, 1980, 93.

Orhan Burian, "Kitaplardan Okuyucuya: Tercüme Mecmuası", *Yücel* 76 (1941), 176-179.

Orhan Burian, "Edebiyatımızın Asıl Noksanı", *Yücel*, 36(1938), 257.

Orhan Burian, "Türk Klasikleri", *Ufuklar*, 1(1952), 23-24.

Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Sevgili Burian", *Ufuklar*, özel sayı, 77; Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, 34.

Ekim 1992'de Konya'da yapılan bir toplantı sırasında, uzun süredir kafamı kurcalayan bu soruyu Prof. Halil İnalcık'a sordum. İnalçık, Burian'ın İngiliz arşivlerinden Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili pek çok belge getirdiğini ve ortak çalışmanın bu belgelerin açıklanarak yayınlanmasına yönelik olduğunu söyledi. Ancak Orhan Burian'ın ölümüyle bu çalışmanın yarım kaldığını ekledi. İnalcık'ın bir makalesindeki (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Belleten*, 60 (1951), 675/199) bir dip notu da bunu doğrulamaktadır.

M.Ö. Engin imzasıyla, "Başlıca Osmanlı Tarihçileri", *Yücel*, 107 (1945), 15-17; Krş. aynı imzayla, "Tarihi Sevenlere Yardım" *Ufuklar*, 3(1952), 76-78.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi Bülteni*, I, İstanbul, 1990, 52.

Orhan Burian, "Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şair", *AÜDTCFD*, VIII/4(1950), 676-681.

M.Ö. Engin imzasıyla, "İlerlemek Anlaşmakladır", *Ufuklar*, 14(1953), 53,

Orhan Burian, *Mizanü'l-Hak, Yeni Ufuklar*, 3(19), 1953, 217-219 (Ölümünden sonra yayınlanmıştır.)

M.Ö. Engin imzasıyla, "Koçi bey Risalesi" *Ufuklar*, II/1 (1953), 21-27. Burian, "Gençliğin, risalenin yeni harflerle 10 sayfalık kısmını dahi" bulamadığını söylüyorsa da doğru olmasa gerektir. Çünkü bilindiği gibi *Koçu Bey Risalesi*, Ali Kemali Aksüt tarafından bazı yeni eklerle tekrar bastırılmıştı. (İstanbul, 1939).

Ankara Halkevi'nde 18 Mayıs 1938'de verilen bu konferans, aynı yıl kitap halinde basılmıştır: Orhan Burian, *Byron ve Türkler*, Ankara Halkevi (18-5-1938), Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara, 1938. Byron'ın kişiliği, eserleri ve Goethe'nin onun üzerindeki etkisi konusunda Burian ayrı bir araştırma yapmıştır: "Goethe ile Byron", *AÜDTCFD*, VII/3 (1949), 26-37.

Orhan Burian, "İngiltere'de Yazılmış İlk Türkçe Şiirler", *AÜDTCFD*, VII/4 (1949), 583-586.

A.C.Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935.

Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *AÜDTCFD*, IX/1-2 (1951), 1-17.

Orhan Burian, "Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediyenin Hikâyesi", *AÜDTCFD*, IX/1-2 (1951), 19-41.

Krş. Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda Hayat* (1582-1599), Ankara, 1983, 50-51.

Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, 58 (1951), 223-245.

Orhan Burian, "Üç Yüz Yıl Önce Memleketimizi Gezen İngilizlerden Peter Mundy", *Belleten*, 61 (1952), 27-33.

Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla kadar*, İstanbul, 1964.

Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, London-New York-Toronto, 1948.

Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance", *Oriens*, V (1952), 209-229; Türkçe çevirisi Çiğdem İpek tarafından yapılmıştır. Bk. *Belleten*, 216(1992), 567-589.

Orhan Burian, *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte. Babiâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara, 1952.

M. Cavid Baysun, "The Report of Lello...", *Tarih Dergisi*, 7(1953), 159-162. Bu yazı Yeni *Ufuklar* 4(20), 1954, 250-254)'de tekrar yayınlanmış ancak herhalde yanlışlıkla olacak, *Türkiyat Dergisi*'nden(?) alındığı yazılmıştır.

M. Cavid Baysun, "Nekroloji: Profesör Orhan Burian", *Tarih Dergisi*, 7(1953), 163.

Orhan Burian, "Maarifimizin Düzelişi Hakkında", *Yücel*, 101 (1944), 5-8; Aynı yazar, "Köy Enstitüleri ve Yıkıcı Zihniyet", *Yücel*, 125 (1947), 6-7.

11 Mart 1947 tarihli bu mektup için bk. Orhan Burian, *Denemeler ve Eleştiriler*, İstanbul, 1954, 7-10. Mektubun İnönü'ye ulaştığı konulan bir kayıttan anlaşılmaktadır. Ayrıca bk. Orhan Burian, "Üniversitelerimiz", *Yeni Ufuklar*, 8(24), 1954, 380-385.

Prof. Dr. Hans Joachim Kissling'in Gözüyle Osmanlılar ve Avrupa

Dr. TURGUT AKPINAR

I. Prof. Kissling Hakkında Birkaç Hatırlatma

Tarih ve Toplum Dergisinin 20. sayısında (Ağustos 1985), Bedriye Atsız, Münih'te uzun süre birlikte çalıştığı Kissling üzerine "Yaşayan Türkologlar" dizisinde güzel bir yazı yazmıştı. Bu yazıda onun çok hasta olduğunu da bildiriyordu. Ne yazık ki birkaç ay sonra (10 Ekim 1985) Kissling hayata veda etti.

Bu satırların yazarının da Dergimizin 62. sayısında (Şubat 1989), "Kırktan Fazla Dil Bilen Osmanlı Tarihçisi-Prof. Kissling" başlıklı bir yazısı yayınlandı.

Adıgeçen yazıları görmeyen veya hatırlamayan okuyucular için çok kısa bir biyografya ile konuya girmek istiyorum:

Prof. Kissling, 8 Eylül 1912'de Münih'te doğup yine Münih'te 73 yaşında vefat etmiş bir Türkolog, belki daha çok bir "Osmanist" yani Osmanlı Tarihi araştırıcısı idi.

1935 yılında Breslau Üniversitesinde, bir süre yurdumuzda da ders vermiş tanınmış Prof. Giese'nin yanında "Âşık Paşazâde'nin Dili" konusunda doktora yapmış 1936'da Leipzig Üniversitesinde başladığı asistanlıkla ilmî kariyere girmiş, 1949'da, aşağıda sözünü edeceğimiz, "17. Yüzyılda Trakya Hakkında Araştırmalar" başlıklı teziyle doçent olduktan sonra, emekli oluncaya kadar (1980), Münih Türkoloji Enstitüsü (Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie für Türkologie an der Universitaet München)nde çalışmıştır. Enstitünün kurucusu Babinger'den sonra onun başkanlığına getirilmişti.

Ölümünden bir yıl sonra (1986), Kissling'in çeşitli yerlerde yayınlanmış yazıları ve eserleri, bir araya getirilerek neşredilmeğe başlandı. Birinci cild, Dervişlik (Tarikatler) konusuna ayrılmıştı. Derlemelerin 1988'de çıkan ikinci cildi Sultan II. Bayezid ve Batı konusundaki yazıları içeriyordu. Üçüncü cild ise Osmanlılar ve Avrupa başlığı altında toplanmış yazılardan oluşmaktadır. Evvelce *Tarih ve Toplum*'da ilk iki cildi tanıttığımız için, bu yazıda, ancak son aylarda elimize geçebilen üçüncü cildi ele alacağız

II. Araştırmaların Topluca Basılmasında Dr. Dr. Trofenik'in Rolü

Kissling'in derlenmiş yazılarının üçüncü cildi de daha öncekiler gibi, Münih'te Balkan Ülkelerinin tarihi ve kültürü ve Osmanlı Tarihi ile ilgili birçok ilmi kitap yayınlamış bulunan Dr. Dr. Trofenik tarafından neşredilmiştir. Yayınevinin kurucusu ve sahibi Dr. Trofenik, Sloven asıllı bir bilgin-yayıncıdır. Kendi memleketinde doçentlik mertebesine kadar yükselmiş iken, yurdunu terketmek zorunda kalmış, Münih'te yerleşmiştir. Münih Türkoloji Enstitüsünün kurucusu Prof. Franz Babinger ve Prof. Kissling ile yakın bir dostluk kurmuş ve sonradan, her iki tarihçinin toplu yazılarını üçer cild halinde yayınlayarak onlar için, ender bilginlere nasip olan birer ilmî anıt dikmiştir. Bilindiği gibi Batı'da bile bilginlerin yaşarken dahi eserlerini yayınlamaları o kadar kolay bir iş değildir. Ölümden sonra yayın işi büsbütün güçleşir. Bu nedenle Dr. Trofenik'in adıgeçen cildleri sıra sıra yayınlaması sadece yazarlar için değil, okuyucular için de büyük bir mazhariyettir. Çok değişik yerlerde çıktığından, aranıp bulunmaları Türkiye için adeta imkansız olan bu yazıları bir arada bulabilmek bizler için ayrıca büyük bir mutluluktur. Böylece Dr. Trofenik tarihimizin incelenmesinde bize kolaylıklar sağlamış ve katkıda bulunmuştur. Fakat

onun Osmanlı Tarihi ile ilgili olarak yayınladıkları bunlardan ibaret değildir. Daha birçok eser onun sayesinde ortaya çıkmıştır. Yayınlanan kitaplardan çoğu, Münih Türkoloji Enstitüsünden yetişenlerce hazırlanmış ilmi araştırmalardır. Birkaç örnek verelim: Hâlen Prof. olan Konrad Dilger'in "Südosteuropa Gesellschaft" tarafından ödüllendirilen, Osmanlı Saray Teşrifatı hakkındaki önemli eseri, ki Kissling idaresinde hazırlanmış bir doktora tezidir, bunlardan biridir (Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert, München, 1967); keza şimdi Türkoloji Enstitüsünün başında bulunan Prof. H.G. Majer'in Osmanlı Devletinde İlmiyye Sınıfı hakkındaki doktora tezi, ki o da Kissling'in yanında hazırlanmıştır, (Vorstudien zur Geschicte der İlmiye im Osmanischen Reich-1978); Karl Binswanger'in 16. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Gayrımüslimlerin Statüsü Üzerinde Araştırmalar (Untersuchungen zum Status der Nichtmuslime im Osmanischen Reich des 16. Jahrhunderts-1977); Buğra Atsız'ın Vecihi ve Mehmed Halife'nin Vekayinamelerine göre 17. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti (Das Osmanische Reich um Mitte des 17. Jahrhunderts-Nach den Chroniken des Vecihi und des Mehmed Halifa (1977) başlıklı eserler ilk ağızda akla gelenlerdir.

Ne yazık ki yayınlarıyle Tarihimizin araştırılmasına çok hizmet etmiş bulunan Dr. Trofonik de 1991 yılı sonbaharında 80 yaşında hayata veda etti. Bu suretle Babinger-Kissling-Trofenik arasında kurulmuş, verimli dostluk-üçlüsü de bütün fani şeyler gibi, tümüyle yokluğa karışıp gitti. Şahsen otuz yıldır tanıdığım bu bilgin yayıncının, bana da yaptığı yardımları, gösterdiği kolaylıkları ve insani yakınlığı (ki Almanya'da çok rastlanmayan bir meziyettir) unutamam. Ne de olsa, ilk bakışta sert görünen Balkanların bu temiz çocuğu, Şark'ın havasını da teneffüs etmişti. Bilindiği gibi, Almancada "Şark Viyana'da başlar" diye bir özdeyiş vardır. Alman titizliği ve dakikliği ile Şarkın gönül büyüklüğünü birleştiren bu değerli insan, bu sözü doğrulamaktaydı. Alman Cumhur Başkanından hizmet madalyası alacak kadar alman Kültür hayatına katkıda bulunmuş bu yayıncı, belirttiğimiz gibi, iki kere doktor olmuş, doçentliğe yükselmiş bilgin bir yayıncı idi. Benzeri kimselerin yurdumuzda da yetişmesi dileğiyle, onun anısı önünde saygı ile eğiliyorum.

III. Osmanlılar ve Avrupa

Batı'da hâlâ sevilip uygulanan bir modaya göre, ilmi yayınlarda hiç olmazsa başlıklarda vb. Lâtince yerli yersiz kullanılmaktadır. Kissling'in toplu yazılarının genel başlığı da kısmen Latincedir: "Hans Joachim Kissling-Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae III. Die Osmanen und Europa-Dr. Dr. Trofenik, München, 1991, 253 sahife.

Son yayınlanan, üçüncü cildde "Osmanlılar ve Avrupa" konusuyla ilişkili araştırmalar yer almaktadır. Bunlardan en genişi, Kissling'in doçentlik tezi olup, 17. yüzyılda Trakya'nın tarihî coğrafyasını özellikle Evliya Çelebi'ye dayanarak incelemektedir. Bu eser, sonradan "Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes" Serisinde, 1956'da Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft tarafından kitap olarak neşredilmiştir. Böyle muteber bir ilim kurumunca yayınlanması ona verilen değerin bir işaretidir. "Beitraege zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert" başlığı ile yayınlanan eser, 145 sahife tutmaktadır. Kissling, araştırmanın ana kaynağının Evliya Çelebi olduğunu özellikle vurgular. Bu vesile ile, kullanmasını bilenler için Evliya Çelebimizin nasıl bitip tükenmez bir Hazine olduğunu bir kere daha anlamış oluyoruz. Keza bir Orientalistin Evliya Çelebi'nin coğrafyacı olarak Arap Coğrafyacılardan çok üstün olduğunu ileri süren hükmünün herhalde boşuna verilmiş bir hüküm olmadığını da düşünüyoruz. Kissling, tezinin, ilerde Balkan Yarımadasının tarihî coğrafyasını yazacak olanlara, bunun yolunu açmak hatta yarı yarıya hazır malzemeyi onların istifadesine sunmak amacı ile yapıldığını belirtir.

Diğer genişce bir araştırma ise 1774'e kadar Osmanlı Devleti (Das Osmanische Reich bis 1774) adını taşımaktadır. Aslında, Brill'de Prof. Spuler yönetiminde yayınlanmış meşhur "Handbuch der Orientalistik" Serisinde 1959 yılında çıkmış bir kitabın (1. Abt. 6. Bd. 3. Abschnitt) başlangıç bölümünü oluşturan bu yazı da 47 sahife tuttuğundan esasen 253 sahifelik üçüncü cildde başka araştırmalar için pek az bir yer kalmıştır. Bu yazıların başlıklarını, bir fikir vermek üzere kaydedelim: "Türk Milliyetçiliğinin İlk Basamakları", "Türkler ve Batı Ülkeleri", "İslam ve Haçlılar", "Osmanlı Devletinin Parlak Döneminde Dönmelik", "Osmanlı Devleti Hakkında".

IV. Henüz Derlenmemiş İncelemeler

Kissling'in üç cildde yayınlanan yazıları şüphesiz onun tüm araştırmaları değildir. Çeşitli nedenlerle Derleme dışında kalmış daha birçok araştırması vardır. Hocalarının bibliyografyasını Lieselotte Schiemann ve H. G. Majer tesbit etmiştir. Schiemann Kissling'in 60. doğum günü vesilesiyle 1974'de yayınlanmış "Islamkundliche Abhandlungen" başlıklı Armağan içinde müellifin 1936-1974 arasında yazdıklarının listesini çıkarmıştı.

Prof. Majer ise "Der Islam" Dergisinde (65/2, 1988 sh. 191-200) bu listeyi 1974'den, ölüm yılı olan 1985'e kadar yazdıklarını toplayarak, tamamlamıştır.

Bu bibliyografyalardan ve bir kısmı bende mevcut olan yazı ve ayrı basılardan faydalanarak, Toplu Yazıları içinde yayınlanmamış olup da ilgimizi çekebilecek bazılarının başlıklarını burada zikretmek istiyorum. Toplu Yazıların yeni cildleri çıkarılırsa bu ve benzeri birçok değerli araştırma-

nın da yayınlanması temenniye şayandır: "Eski Osmanlı Karadeniz- Haritacılığının Meseleleri", "Kemal Reis'in Batı Akdeniz'deki Faaliyeti", "Kemal Reis ve Catanzoro Dük'ü", "Türk Savaşları Döneminden İtibaren Hıristiyan-Müslüman İlişkilerinde Hukukî Meseleler", "Osmanlıların İlk Dönemlerinde Orduda "Lojistik" (Askerî ikmal İşleri)", "15/16. yüzyıllarda Türk Korkusu ve Türk Ümidi- Bir Kompleksin Tarihi ", "Avrupa Meselesi Olarak Türkler Sorunu", "Balkanlarda Türk Şehirleri", "Osmanlı Devletinde İktisadi ve İçtimai Gelişme", "Osmanlıların Sınır Teşkilatı ve Sınır Gelenekleri Hakkında Görüşler".

V. Son Birkaç Söz

Kissling'in toplu yazılarından söz açan bu satırlara son vermeden "Yazılı Olanın Fazileti ve Kalıcılığı" gibi üstün bir nitelik üzerinde düşünmemek kabil mi? Evvelki bir yazımızda müteveffa Hocamız Kissling'i "Kırktan Fazla Dil Bilen" diye nitelemiştik. Onun komputer benzeri beyni, hafızası, ölümü ile derhal yokolup gitti. Halbuki yazdıkları, belki de çok uzun yıllar kalıp insanlığın kültürüne hizmet edebilecektir.

Hafızada saklanan bilgi ve düşüncenin, sözle aktarılan kültürün, en zayıf yönü budur. Ne yazık ki bizler yazmaktan ziyade konuşmayı, sohbeti seven insanlarız. Batı'nın Doğu'dan üstün olduğu taraflardan biri de belki yazma hususundaki çalışkanlığıdır.

Ölüm, Kissling gibi kırktan fazla dili beyninde saklayabilen bir insanın müthiş beynini yokedip, onu anında bozulmuş bir Computer'e döndürmektedir. Bu nedenle, yazmanın fazileti ve üstünlüğü tartışılamaz. Bu yüzden, yazılmış olanları bize hatırlatan, onları bulup yararlanmamızı sağlayan Bibliyografya Yazıları'na, elinizdeki bu yazı gibi kısa ve birçok yönlerden yetersiz de kalsa, yine de burun kıvırmamamız gerekir. Bu inançla bu yazıyı yayınlamakta tereddüt etmedik.

Halk Dinine İlişkin Geleneklerin Koruyucusu Olarak İslâm Tarikatleri

HANS JOACHIM KISSLING

Kısa Bir Açıklama

"Osmanlılar ve Avrupa" konusunda, Kissling'in yazılarının üçüncü cildini tanıtmak için yazdığımız yazıya onun "Tarikatler" hakkındaki bir incelemesini eklememizin bazı nedenleri var. Biri, çevrilen bu yazıda ele alınan Antik Çağa ait bazı geleneklerin Türk-İslam Tarikatleri içinde muhafazası bahsinin bir bakıma Türklerle Batı'nın ilişkilerinin bir parçası olarak görülebilmesidir. İkincisi ise daha evvel Kissling hakkında sayın Bedriye Atsız'ın makalesi ile birlikte yayınlanan bir çevirimizin de Tarikatler üzerinde bir araştırması olmasıdır (Tarikatlerin Osmanlı Devletindeki Pedagojik ve Sosyolojik Rolü). Diğer önemli bir neden, Kissling'in araştırmaları içinde belki en orijinal, özgün yorumlar getirenlerin Tarikatler üzerine yazdıkları olmasıdır.

TURGUT AKPINAR

Protestan din bilgini Stephan Gerlach, 16. yüzyılda Osmanlı Devletine bir elçilik heyetiyle gelip bu vesile ile Trakyadaki Babaeski kasabasını ziyaret ettiğinde, oradaki kutsal bir yeri de görmek imkanını bulmuştu. Bu esnada bilginin dikkatini çeken husus, mezarı Babaeski'de saygı gören veli'ye hem Hıristiyanlar hem Müslümanlarca sahip çıkılması olmuştu.

İseviler, bu kutsal yerin, Aziz Nikolaus (Noel Baba)nın mezarı olduğunu, Türkler ise burada yatan zatın hem büyük bir savaş kahramanı hem büyük bir İslam din adamı olan meşhur Sarı Saltık olduğunu iddia ediyorlardı. Bu hususta Türkler, bir savaş adamı olan, mücahidin duvarlarda asılı silahlarını gösteriyorlar, buna mukabil Hıristiyanlar Türklerin bu teçhizatı sonradan içeriye koyduklarını ileri sürüyorlardı. Protestan olan S. Gerlach, bu işde Türklerden çok Hıristiyanlardan yana olma eğiliminde idiyse de, uyanık bir kişi olarak, Güneydoğu Avrupa, Küçükasya ve Yakındoğu'da Hıristiyan ve müslümanların karışık yaşadıkları bölgeleri gezen herkesin gözüne çarpması gereken bir durumu müşahade etmiştir: bu, veli veya azizlerin aynı zamanda çeşitli dini cemaatlerce kutsal sayılıp, hürmet görmesidir. Bu şekilde aynı zamanda çeşitli dinlerin mensuplarınca benimsenen şahsiyetlere, pek isabetli olmasa da, yerleşmiş bir tabir ile "Utraquistische Heilige" (Hıristiyanlığın Utraquist dalına mensup azizler) denilir.

Burada hernevi doğmatik fikirlerden sıyrılarak düşünülürse, meydana çıkan husus, bir ma-

haldeki dini düşünceler ve tasavvurlar dünyasını, yüzyılların en kuvvetli fırtınalarının bile silip atamadığı gerçeğidir. Yenik düşmüş, eski bir dinin unsurları kaybolup gitmekten çok, bir ölçüde aşağıya inmekte ve orada galip gelmiş yeni dinin, halk tarafından sevilen tabakaları ile, dikkate değer bir birlik, bir inanç karışımı oluşturmakta, bu ise ortadan kaldırılan veya kaldırıldığına inanılan, eski dinî tasavvurların bir ölçüde yeni bir kılık içinde yahut yeni bir cilâ altında rahatça eski şekliyle devam etmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu tezahür aslında yeni birşey değildir. Biz bu oluşmayı, yeni, galip dinlerin, siyasi-dini mücadeleler ile eski dini inançların üstüne çıktığı, onları aşağılara ittiği heryerde görüyoruz. Şüphesiz eski batık, yenik düşmüş dinin kalıntılarının yeni bir kılıkta ortaya çıktığı çoğu hallerde, eski kalıntıların, karışım içinden çekilip ayırdedilmesi zor hatta imkansız birşeydir. Bu mümkün olsa da artık bunlar açık seçik değildirler. Peygamber Muhammedin dini açısından, bu hususta daha elverişli bir durumdayız. Çünkü belirli Erkek Birlikleri mahiyetinde, dinî esaslara göre kurulmuş olup Batıda da Derviş-Tarikatleri olarak bilinen, popüler Tarikatler (Bruderschaften), dinî tarihî olaylar sebebiyle, ki bunlardan ilerde söz edeceğiz, batık, eski, İslamî olmayan dini unsurların yakalanıp biriktiği yerler olmuştur. Tarikatleri, bizim Hıristiyanlıktaki keşişlik teskilatının karşılığı gibi görmek çok yüzeysel ve kolaya kaçan bir yol olur. Şüphesiz Hıristiyanlıktaki bu örnek de çeşitli dış görünüşlerle birlikte, etkili olmuştur. Hatta belki genel yapıya ve dış şekillere de sanıldığından fazla tesir etmiştir. Bununla beraber burada başka unsurların da yardımcı olduğunu gösteren pekçok durumlar vardır. Ayrıca Hıristiyanlık düşüncesine, arada bir bağ kurulamıyacak kadar uzak düşen unsurlar da mevcuddur. Tarikatlerin Halk Dinine ilişkin geleneklerin koruyucusu olarak rollerini bir dereceye kadar belirtip anlatabilmek için önce büyük Şi'î bölünmelerini ve Peygamberin Halefinin kim olacağı hususundaki siyasî-dinî mücadeleleri görmemiz gerekmektedir. Zira bu hususlar bilinmeden Tarikatlerin kendine özgü dinî durumlarını ve İslam Öncesi inançların koruyucusu olarak rollerinin ne olduğunu anlamak mümkün olmayabilir.

Peygamber Muhammed 8 Haziran 632'de öldüğünde, daha sonraki müslüman tarihçilerin ve din adamlarının severek tasvir ettikleri şekilde, tamamen sağlamlaşmış bir Din Devleti bırakmamıştı. Her yerde siyasi bir tereddi ve dini bir geriye dönüş bahis konusu idi, özellikle "Halef"in kim olacağı sorunu ruhları kaynama derecesinde heyecana getiriyordu. Zira ne Peygamber kendisi ne de çevresi din ve devlet kurucusunun böyle birdenbire ölümünü hesaplamadıkları için, bu hususta Muhammedin arzuları hakkında hiçbir ipucu yoktu. Seçim sonucunda, daha sonraki Şi'î görüşe nazaran, yegane hak sahibi bulunan Muhammedin amcasının oğlu, damadı ve en eski müslüman olmuş bulunanlardan Ali bin Abi Talip, başa geçemedi ve böylece "Şi'a" olarak genellikle bilinen önemli ayrılma olayının tohumu atılmış oldu.

Şüphesiz Şi'a başlangıçta dini bir hareket olmayıp, Ali'nin Halifeliğe adaylığının başarısızlığa uğraması sebebiyle, seçilen Halifeye karşı faaliyet gösteren bir Parti idi ve henüz tamamen, siyasi gayrımemnunlardan oluşan bir grup olmaktan öte bir iddiada bulunmuyordu. Dünya tarihinin garipliklerinden biridir ki, ayrılık ideolojisinin başgöstermesi hiçbir zaman, asıl ilgili olan Ali'nin kendisi tarafından değil, Partisi içindeki bir müridler grubu tarafından yürütülüyordu. Bunlar, Partinin başkanını, Halife tayini işinde, kararının icrası imkansız bulunan bir Hakeme gitmeye razı olduğu için, şiddetle tenkid ediyorlardı. Taraftarlar, Halife olabilmek için, Arab özellikle Kureyş kanı taşımayı şart koşan aristokratik Arab görüşüne karşı, Halifelik için sadece insanî, dinî ehliyet kafidir yani ehil olan herkes bir zenci köle dahi Halife olabilir şeklindeki yıkıcı fikri ortaya atıyorlardı. Bu sonuncu demokratik görüş, Ali ve Partisinin çoğunluğunun kabul etmediği bir görüştü ve böylece Ali Partisinden "Hariciler"in ayrılması vukubuldu ve İslamiyetteki ilk gerçek mezhep doğdu (657). 661'de Kûfe Camiinde Ali, bir Harici'nin hançeri ile öldürüldü. Artık Halifelik mücadelesi, oğulları Hasan ve Hüseyin'de idi. Birincisi nahifce, taleplerinden belirli bir uyuşma tazminatı karşılığında vazgeçti. Hüseyin ise bir iç savaş tecrübesine girişti fakat Kerbela yakınında tarafları ile birlikte yenilgiye uğradı ve öldürüldü (680). Böylece bütün Şi'î dünyasında, eşine rastlanmıyan bir Kerbela Şehitleri-Perestişine, Kültüne ve çok genişleyen bir dinisiyasi yeraltı hareketine yolaçtı. Ali ve Hüseyin tamamen ailevi demesek de siyasi talepleri için savaşırken, şimdi ayaklananlar, Ali ve Hüseyin'in katledilmeleri sebebiyle son derece tahrik edilmiş olan taraflar Ali ve Hüseyin için sadece şahsi olan davayı, dini bir mesele haline getiriyorlardı. Peygamberin halifesi olabilmenin sadece ve yalnız Ali ahfadına ait olduğu iddiası Şi'a'yı Sünnilikten ayıran ana nokta olup, bu hiçbir zaman çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi Hadislerin değerlendirilmesi veya kıymetten düşürülmesi masalı değildir. Şüphesiz artık dini mahiyet kazanan ayrılığın hemen ardından evvelce hiçbir önem taşımıyan birtakım çekişme noktaları, ihtilaflar çıkarıldı. Bundan da önemli olanı, Ali'nin yararlarını koruyan bir menfaat birliğinden başka birşey olmayan Ali Partisi, menşeindeki çerçeveyi aşan ve sünniliğe uymak istemiyen herkesin bayrağı altında toplandığı bir hareket haline geldi. Yüzyıllar içinde anlatılagelen, tasvir edilen heyecan verici olaylara göre Şi'a Sancağı altında birleşenler, birbirlerine en zıd, çok çeşitli menşelerden gelen dini düşüncelerin bir karışımı idi ve artık belirlenmesi mümkün amaçları olan dini-siyasi bir hareket değil, Ali'nin alâmetini taşıyan saf bir "Karşı-Hareket" idi. Bu hareket içinde, Sünniliğe yakın olanlardan, ileri derecede sünniliğe aykırı olup Ali'yi Tanrılaştıranlara ve Peygamber Muhammedin değerini azaltmağa gidenlere kadar çeşitli kademeler değil, aynı zamanda yabancı dinlerin kalıntılarını temsil edenler, hat-

ta İslami görüşün tümü bakımından belki en tehlikelisi, İslam bütünü içinden çıkıp ayrılan Panteist, Tek Allah inancını ortadan kaldıran ve sözle, yazıyla ve fiilen fikirlerini yayan ve bunu sağlamak için en mahzurlu vasıtalara başvuran bazı münferid tasavvufi cereyanlar da vardı. Diğer bir deyişle, Yüksek Sünniliğin tavanı, tarikatlerin oluştukları 13-14. yüzyıllar sırasında hiçbir zaman daha alçak değildi (başka dini fikirler için sert bir engel teşkil etmiyordu) ve din sosyolojisinin dini "alt-tabaka" için bulduğu tabirle İslami "Vorhof-Avlu" aşikar şekilde Alevi-Şi'i-Tasavvufi bir renk taşımaktadır. Bu "Avlu" (dinî alt-tabaka) tarikatleri besleyen kaynaktı.

Kainatın Tanrılığı İnancı (All-Gott-Glaube)nın, başka hiçbir yerde asla düşünülemiyecek şekilde, tezadları kendi içinde birleştirebilmesi, meselenin tabiatında yatmaktadır. Kainatın bütün tezahürleri Tanrı ile eş, aynı şey olursa, başka bir zeminde, soyut olarak birbirini imkansız kılan şeyler için de durum aynıdır. Panteizmi (vahdeti vücud) kabul ettiği tartışılmayan tarikatler ki bunlar "teşkilatlanmış tasavvuf" (Richard Hartmann) olarak tavsif edilmiştir, bu nedenle, bahis konusu çerçeve dışında düşünülünce hiçbir müşterek tarafı bulunmayan unsurları da bir araya toplayabilmektedir. Burada, yerel olan şeylerin kuvvetli etkisi göze çarpmaktadır. Örneğin, İslami olmayan unsurları özellikle tezadlı bir şekilde kapsamına alan Bektaşilikte, eski Hıristiyan mezheplere uzanan âdetler bulunmuştur. İslama tamamen yabancı olan günah çıkarma, günahların affı ve ekmek peynir yeme (Eucharistie) merasimi, eski Hıristiyan mezheplerden Artotyrit'lerin mezhebini hatırlatmaktadır ki onlarda da bu merasim, ekmek ve peynirle yapılıyordu. Artotyritlerin bir zamanlar Anadoludaki yayılma alanları gözönünde tutulursa, Bektaşiliğin Anadoluda ilk yayıldığı yerlerle hayret edilecek bir uygunluk içinde olduğu meydana çıkar. Kuvvetli mahalli etkilerin varlığı, tarikat menakıblarından da anlaşılmaktadır. Bu menkibeler, hiç de nadir olmıyarak Hıristiyan hatta antik çağ efsanelerinin tıpkısıdır. Doğu memleketlerinde de saptanan ve Doğu Hıristiyan Kilisesi Bölgelerinde özel bir şekil almış olan Tannhaeuser-Motifi buna sadece bir örnek olup Bektaşilik edebiyatında tekrarlanmaktadır. Burada başlangıçta efsanenin yayıldığı alanın, İslamiyetin ilerlemesi ile iki kısma ayrıldığı açıkça görülmektedir. Bu efsane, İslam ülkelerinde sadece Hıristiyanlık tasavvurlarının bulunduğu yerler için düşünülebilecek olan özelliklerini, hatlarını bırakıp, İslama uygun bir başka çehre aldıktan sonra, Bektaşi kılığı altında göründüğü halde, Türklerin ilerleme hattının kuzey ve güneyindeki heryerde kendine has Hıristiyan-riyazetçi vasfını korumaktadır. Tarikatlere mahsus, zikr denilen ve ruhun uzvi engellerden kurtulması için yapılan, vecde getirici hareketlerin (dans, bağırış vb.) şekillerinde de yerel etkiler saptanmıştır. Hemen bütün zikr şekillerinin, İslamiyet dışı yani olayımızda İslam Öncesi mahalli bir evveliyatı vardır. Bu şartlar altında mahalli inançların, yerel azizlerin vb. tarikat örf ve adetlerine girivermesine, hayret etmemelidir ve bütün bunlar, Sünni-Yüksek İslamda, her türlü inanç hayatında çok önemli bir unsur olan, halktan her erkek ve kadın için en esaslı dini arzuyu teşkil eden, ruhanî önderlik (Seelsorge)in ve Tanrı ile insan arasında aracılığın bulunmaması nedeniyle, daha kolay olmaktadır. Sünni Yüksek-İslam, hukuki-dini hükümlerden oluşan, şahsi ifadeye (Aussprache) yer vermeyen, insanların ruhi sıkıntılarında yaptıkları yardım talepleri için bir nevi hukuki danışmayı tavsiye eden, süslü bir binadır. Sünni Yüksek-İslam, kalbin ihtiyaçlarını karşılayamıyacak kadar fazla akl'a yönelmiştir. İfade edilemiyecek derecede uzakta bulunan Tanrı ile halktan, küçük insanlar arasında aracılık yapılması hususundaki istek de Yüksek İslam tarafından tatmin edilmemiş olarak bırakılmıştır. İnsanlar, Azizlerden aracılık beklerler. Fakat sünni İslamiyet "Velî" tanımaz. Evliyalara, sırf bunların kutsal tanınmasının, insanların kökü kazınması imkansız bir "aracı ihtiyacı"ndan doğmuş olmaları yüzünden, tahammül edilmektedir. Aslında bunların İslam Sistemi içinde yerleri yoktur.

Her iki hususta da Tarikatler, başarı ile mevcut noksanı tamamlamışlardır. Bu sebeble İslamiyette kutsallık alanında evliyaların özel bir yer tutmasına hayret etmemelidir. Bu, halk üzerinde etkili olan kutsal şahısların doğmasının âmilidir. Böylece yerel olarak eski zamanlardaki bir Aziz'in şu veya bu özelliği şu veya bu tarikat şeyhine geçmekte, birkaç nesil sonra, belki aynı yollarla bir zamanlar eski çağların kahramanlarından iken "Aziz" olmuş bir Hıristiyan, İslam "Velîsi" haline gelmektedir. Mezarını Müslümanlar kadar, kendileri için daima menşe'deki Hıristiyan-Aziz olarak kaldığından, Hıristiyan ahali de ziyaret etmektedir. Hatta yahudilerin de oturduğu yerlerde üç taraflı tazim görülmektedir. Azizleri kendine maletme olayı, aynı zamanda âdetlerin de benimsenmesini birlikte getirmektedir. Şöyle ki sünni İslam açısından bakılırsa, örneğin evliyaya, çocuğum olsun diye, Yüksek-İslamdaki plastik insan tasvirleri ve benzerlerinin yapılması yasağına rağmen, beşik içinde bir yapma-bebek sunulması, tüyler ürpertici olaylardır.

Savaş adamlarının evliya olarak kabul edilmesi de daha nadir bir olay değildir. Herhalde burada koruma saiki büyük rol oynamaktadır. Bu durum, biz Hıristiyanları çoğunca yadırgatan şekilde, yalnız devleri öldürdükleri değil aynı zamanda sayısız kâfiri katlettikleri vs. söylenen bazı İslam Evliyasının, zorbalık vasıflarını gösterir. Güneydoğu Avrupanın bazı yörelerindeki, Azizlere-Perestiş olayı araştırılırsa, bu mücahid evliyaların hemen kaideten Osmanlı Ordusunun hareket yolları üzerinde gömülü oldukları görülür. Bunlar kutsallaştırılmış savaşçılardır. Ayrıca bu kutsallaştırma süreci hiç de sona ermiş olmayıp, devam etmektedir. Birkaç yıl evvel bizzat, İstanbul'da, kan dökücü ve üstelik din'e karşı ilgisiz İstanbul Fatihi Sultan II. Mehmedin (1451-1481) dindar halk tarafından ziyaret edildiğini ve Hazreti Fatih diye tavsif ve taziz edildiğini müşahade ettik. Daha çok genel mahiyetteki bu mütalealardan sonra, şimdi bir örnek vererek bir derviş örfü âdetinin

aslında eski (antik) çağa ait bir adetin başka bir anlam verilerek korunmuş şekli olduğunu göstereceğiz.

Batı'da da çok popüler olan ve "Danseden Dervişler" tarikatı olarak daha iyi bilinen, 13. yüzyılda mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rumî tarafından Konya'da kurulduğundan beri özellikle Türk Düşünce hayatının oluşması üzerinde derin etkiler yapmış bulunan Mevlevilik'te, bu Tarikate "Danseden Dervişler" isminin verilmesine sebeb olan özel bir âyin vardır. Bu, "Zikr" denilen şeydir. Bu kavram yukarda söylenenlerden anlaşıldığı gibi, Dervişlerin daire teşkil ettikleri ve birlikte ve münferiden dairevi hareket ettikleri bir danstır. Kollarını açmış vaziyette derviş, döner.

Haklı olup olmadığı bir tarafa, bu dansın menşeinin Yıldızlara Tapma tasavvuruna dayandığı kabul edilir. Fakat bizi konumuz bakımından ilgilendiren husus, bu danslara refakat eden Mevlevî Orkestrası, sazlarıdır. Musiki de dans gibi, bazı özel şekiller dışında, Sünni İslama aykırıdır. Bu yüzden Mevlevi dervişlere sünniler tarafından şiddetle hücum edilir. O halde bu derviş musikisinin Yüksek İslama dahil olmadığı kesindir. Evvelce sözü edilen mahalli adetlerle yapılacak bir karşılaştırma, önce tamamen nazari olarak, Mevlevi musikisinde de İslam öncesi hatta belki de eski çağa ait mahalli bir unsuru Mevleviliğin muhafaza ettiğini kesin olarak kabul etmemize imkan vermektedir. Şüphesiz bunun için kanıt göstermeğe çalışmamız gerekir. Bu hususta bize Ahmed Eflakî'nin Menakıbnamesindeki bir Mevlevi menkıbesi (ki bu menkibe Mevlana'nın ağzından nakledilmektedir) yardımcı olacaktır. Evvela bu menkibeyi görelim:

Günlerden birgün, Peygamber Muhammed, amcasının oğlu ve damadı Ali ile başbaşa, halvette iken ona tasavvufi sırlar verip bu sırlara sadık kalıp kimseye açıklamamasını sıkıca tenbih etti. Ali bu sırları kırk gün sakladı fakat sonra ayakta sallanmağa başladı. Vücudu gebeler gibi şişti, artık soluk alamıyordu. Nihayet bu korkunç durumda çöle koştu. Orada bir kuyu buldu. Başını aşağı sarkıtıp sırları bir bir kuyuya seslenmeğe başladı. Ağzı duygularının etkisi ile köpük içinde kaldı ve salyaları kuyuya aktı. Sonunda Ali'nin vücudu tamamen boşaldı. Birkaç gün sonra kuyudan bir kamış bitti ve gittikçe büyüyüp uzadı. Bunu gören akıllı bir çoban, kamışı kesti üstüne delikler açtı. Böylece meydana gelen kamıştan flütü,(ney'i) üflüyor ve bir yandan da hayvanlarını otlatıyordu. Çobanın büyüleyici bir şekilde ney çaldığı haberi her tarafa yayıldı. Etraftan ahali mucizevi ney'i dinlemeğe koşuyorlardı. Dinlerken çok büyük bir zevk duyuyorlar ve güzel nağmeler gözlerini yaşartıyordu. Hayvanlar bile otlamayı bırakıp çobanın çevresinde toplanıyorlardı. Sonunda olay, Peygamberin kulağına da geldi, çobanı yanına çağırdı. Çoban, Peygamberin önünde de neyini çaldığında sahabeler kendilerinden geçtiler. Peygamber bu ney seslerinin vaktiyle kendisinin sadece Ali'ye tevdi ettiği sırları açıkladığını fakat bu neyin hikmetlerini anlayabilmek ve ondan yararlanabilmek için temiz bir kalbe sahip olmak gerektiğini söyledi.

Hikaye mealen şöyle bir şiirle bitiyor:

"Eyvah ben senin derdine bir mahrem bulamıyorum. Ali gibi kuyunun dibine ah çekiyorum. Coşunca içinden bir kamış bitip ağzından dışarı çıkar ve bu kamıştan yapılan ney inler benim sırlarım zayi olur. Ey Ney yeter çünkü biz namahremiz senin sırlarını anlıyanlardan değiliz" (Tahsin Yazıcı'nın A.Eflakî çevirisi, 2. Bası, s.468 T.A.).

Her yönü pek de estetik olmayan bu menkıbe, sünniliğin mahsulü olmaktan çok uzaktır. Açıkça anlaşılmaktadır ki bu hikaye sufi, tasavvufî temayüldedir. Ali, Peygamber Muhammed tarafından bizzat varlığın en yüksek sırlarına aşina kılınmıştır. Sır ortağı sufilerin bu hususta bütün bildikleri Ali'den gelmektedir. Bu sırlar kelimelerle kavranamaz ve bunun için yine ancak sadece mahrem-i sır olanların anlıyabilecekleri ney nağmelerinin aracılık etmesi gerekir. Ney'e yüklenen vazife son derece tipiktir. Bu müzik aleti, Mevlana Celaleddin Rumi'nin tasavvufunda önemli bir rol oynar ve kamıştan kesilmiş ve ayrılıklardan şikayet eden ney tasviri, dünya ruhundan ayrılmış münferid insan ruhunun aslına olan hasretini simgeliyor olsa gerektir. Şiir, nihayet varlığın sırlarına nüfuz etmek isteyip de bu hususta âciz kalanların acısını da dile getirmektedir.

Bütün bunlar gerçek panteist sufiliğin tezahürleri, esintileridir ve sünni çevrelerde hiçbir şekilde düşünülemez. Şimdi şu da sorulabilir, Ahmed Eflakî'nin Mevlana Celaleddin Rumi'nin ağzından anlattığı veya onun adamlarından biri tarafından yaratılmış, menkıbede varılan "motif"de, klasik eğitim görmüş kimselerde, P. Ovidius Naso'nun Metamorfozlar (Dönüşümler) eserinde şairane bir şekil verdiği, klasik efsanenin tanınmamasına imkan yoktur.

Bu efsane Frikya Kralı Midas'ın hikayeleriyle sarmaşır. Efsane malûmdur: Frikya Kralı Midas, Apollo ile Pan (diğer bir söylenişte Marsyas) arasındaki bir müzik yarışmasında, hakemlik yapmış ve flüt çalan Pan (Marsyas) lehine, Apollo'nun kitara'daki ustalığı aleyhine hüküm vermişti. Başka bir rivayete göre, Midas kendisi hakem değildi, Tmolos isminde biri hakemdi ve Apollo lehine hükmetmiş, bu yüzden Midas ona hor gören bir tavırla çıkışmıştı. Bunun üzerine Midas'ın kafasında, Frikyavari başlığının altında itina ile gizlediği eşek kulakları büyümüştü. Yalnız kralın özel berberi ister istemez bu sırra vakıftı ve şiddetle ceza tehdidi altında susmaya mecbur oluyordu. Fakat berberlerin ne kadar konuşkan oldukları bilindiğinden, bu saç-ustası da sırrı saklayamadı, bir yere delik açarak, velinimetinin sırrını içine fısıldama fikri aklına geldi. Üstünü biraz toprakla örttüğü çukurda hemen kamışlar büyüdü ve rüzgar estikçe sazlıktan, "Kral Midas'ın kulakları eşek kulağıdır" fısıltıları geliyordu. Böylece sır her tarafa yayıldı.

İlk bakışta, sözü edilmiş Mevlevi Menakıbı ile Kral Midas'ın eşek kulaklarını bir araya getirmek pek cür'etkarane bir davranış olarak görülebilir. Bize, her iki hikayenin sadece soyut, işlenmemiş haliyle, sırları başkalarına açıklayan kamış motifi bakımın-

dan benzediği fakat ayrıntıların ayrı olduğu itirazı yapılacaktır. Burada derviş menkıbesindeki şahıslarla Midas efsanesindekiler arasında ne gibi bir ilgi vardır? Motifin soyut fikirlerine heryerde rastlanabilir. O halde gerçek ilişki nerededir? ve bundan ne gibi bir sonuç çıkar? Buna şöyle bir cevap verilebilir: sonraki şeklini P.Ovidius Naso'nun "Dönüşümler" eserinden bildiğimiz Midas Efsanesi, Antik Çağ kültür tarihine ait bir olayın edebiyata geçmiş şeklidir. Klasik filoloji, efsanede özetlenen Apollo ile Pan arasındaki anlaşmazlığın, bize Apollo tarafından temsil edilen Attik yarımadasına mahsus müz'lerin hayatı ile Trakyada yerleşmiş Dionisosvari hayat üslûbu (ki bu Pan veya Marsyas tarafından simgelenmektedir) arasındaki büyük mücadeleyi özetlediğini, göstermiştir. Müzik alanında Attika'da kitara hakimdir ve (bukonuda) Attika'nın temsilcisi olan Apollo, mücadele meydanına kitara ile çıkar. Trakyanın Dionisos-Kült'ünde ise flütler, gürültülü orkestraya hakimdir, bu esas itibariyle tamamen Mevlevi-Orkestrasına tekabül eder. Flütle Pan (Marsyas) ortaya çıkar. Şimdi mülahazalarımıza devam edelim:

Midas Efsanesi, çıktığı alan olan Trakya'da son derece sağlam bir köklenmişlik gösterir. Efsanedeki şahıs değişikse de bu açıkca görülen mekan gözönünde tutulursa çok şey ifade etmez. Bu efsane Roma İmparatoru Trayan'a izafe edilmiştir ki bilindiği gibi Trayan, Trakyada şehir kuran çok popüler bir kimseydi. Kuzey Yunanistanda da isimleri bilinmeyen şahıslara izafe edilmekle beraber, muhteva bakımından aynı kalmıştır. Acaba bu efsane Anadoluda nasıl zuhur etmiş, ortaya çıkmıştır? Nasıl oluyor da orada Midas Efsanesi veya onun bir kısmı dervişlerin büyük velisi olan Ali'ye izafe edilen bir Derviş menkıbesi olarak karşımıza çıkıyor. Bunu da açıklıyabileceğimizi sanıyoruz: Antik kültür tarihinden biliyoruz ki Trakya'nın Dionisos Âyinleri (Kult'ü) Küçük Asyaya geçmiş ve orada yerli dinlerle birleşip Dionisos'a tamamen benzeyen Sabazios adındaki bir Tanrı haline inkılâp etmiştir. Ayrıca biliyoruz ki bu Dionisos-Sabazios Kült'ünün koruyucusu ve destekleyicisi, Attik Efsanesine göre, Dionisos Kültü ve Dionisosvari müziğin lehine tutumundan dolayı kafasında eşek kulakları büyüyen Kral Midas'dan başkası değildi. Acaba Kral Midas'ın vatanı neresi idi? O Frikya kralı idi. Mevlevi tarikatının yayıldığı en eski yerleri gözönüne alırsak şunu öğreniyoruz ki eski Frikya mıntıkası ile Mevlevilerin ana merkezi ve Platonun öldüğü yer olduğu iddia edilen ve eski coğrafyacılar tarafından Frikyaya ait olarak belirtilen Konya göze batacak şekilde birbirine uymaktadır. O halde Mevlevi tarikatının saz heyeti, eski Dionizos-Sabazios orkestrasının bir devamı mıdır? Bize, görünüşe göre haklı olarak, birkaç yüzyıllık boşluğu, arayı doldurmamızın zor olduğu itirazı yapılsa bile, bu itiraza karşı bu nevi sıçramaların hiç de olanak dışı olmadığını söyleyebiliriz.

Artotyrit'lere ait âdetlerin, Bektaşi Tarikatı tarafından birkaç yüzyıllık sıçramaya rağmen şüphesiz görünecek şekilde muhafaza edildiğinden sözetmiştik. Daha kısa bir süre önce, Anadoluda başka bir bölgede antik çağa ait âdetlerin yaşadığı tesbit edilmiştir. Bu, Balık-Kült'ü yani balıkların azçok tabu olarak görülen havuzlarda beslenmesidir. Bu âdetin antik zamanların başlarına kadar giden bir husus olduğu bilinmektedir. Bizim olayımızda şunu da hatırlatmak isteriz ki, Anadolu'da belirli mıntıkaların bu arada Bizans zamanında puta tapıcı âdetlerin ve düşünüşlerin kalesi olarak mimlenen ve papazların acı öfkelerine neden olan Frikya'nın kötü şöhreti vardı. Midas Efsanesinin Mevlevî şekline daha yakından bakarak, çobanın flüt, çalışı ile hayvanları bile cezbettiğini ve onları adeta dinlemeğe zorladığını hatırlıyalım. Bu tamamen gayrı İslami olan durum ayrıntılarına kadar ilk çağda Trakyalı şarkıcı Orfeus'un Musikisinin hatta ağaçları, hayvanları ve taşları bile harekete getirmesi hikayesine benzemektedir. Orpheus ise, bilindiği gibi kültür ve din tarihi bakımından Dionizos-Sabazios çerçevesine dahil olup, buna İslami kılık içinde 13. ve 14. yüzyıl Anadolusunda rastlanması pek şaşılacak birşey değildir. Eklenebilecek başka bir husus da şudur: gerçi Mevlana Celaleddin Rumi Ortaasyadan gelmişti, onun görüşlerinden birçoğunun Budist etkilere maruz kaldığı kabul edilebilir. Danseden Dervişler dünyasının dinî bazı özelliklerinden bunu kesin olarak biliyoruz. Fakat antik çağın da Mevleviliğin dini görüşlerine katkısı olmuştur. Bizim Midas Efsanesinin Ali ile ilgili şeklini iktibas eden Eflaki'nin adıgeçen Menakıbnamesi ispat ediyor ki Grek Antikçağı ile ilişkileri incelenince, bu an'anelerin mahalli karakteri hakkında defaatle belirttiğimiz son derece hayret veren şeylerin, yüzyılların fırtınalarından, tarikatler sayesinde bize ulaşabildiği görülecektir. Bir hususa daha değinelim: Mevlana Celaleddin Rumi, Danseden Dervişlerin İncili olan muhteşem Mesnevisinde, ruhun mukadderatını, onun nasıl taşlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlardan geçerek manevi varlık (Geistwesen)-Tanrı ile birleştiğini tasvir eder. Bu mertebeler merdiveninin gayrıuzvi maddeden başlayıp yükselerek Tanrı'nın saf maneviyat, ruh alemine sevkedişi, bundan tamamen farklı olan Budist şeklinden daha çok, Empodokles, Pisagoras v.b.nın tasavvur ettiği Grek tarzında keza Orfee'nin dünyasının düşündüğü şekilde, ruhun birşeyden diğerine geçmesi (tenasüh) inancına uymaktadır.

Bir örnek yardımıyle, İslam tarikatlerinin, kaybolmuş dini kıymetlerin korunup (bugüne ulaşmasında) ne gibi bir rol oynadığını göstermeğe çalıştık.

Anadolu ve Balkan Yarımadası, eski çağa ait dini düşünce ve tasavvufları en iyi şekilde korumuşlardır. Acaba bu mıntıkaların aynı zamanda Tarikatlerin en kuvvetle yayıldığı ve İslam dinine en kesin şekilde Halk Dinine müteallik adetler yönünde (bir) şekil verdikleri yerler oluşu bir tesadüf müdür? Söylediklerimizden sonra inanıyoruz ki bu Erkek Birlikleri (Tarikatler) eski dinlere ait inançların muhafazasında kendilerine düşeni yapmışlardır ve şimdiye kadar olduğundan daha çok araştırma konusu olmaları gerektiğine şüphe kalmamıştır.

Çeviren: Turgut Akpınar

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de 1891 Yılında Yapılan Anesteziye Ait Bir Mezuniyet Tezi

DOÇ.DR. NURAN YILDIRIM

Tıp öğretimimizde tez geleneği Selçuklular zamanına kadar uzanır. 1178'de Bağdat'taki Adudi Hastahanesi'nde hekim olmak için eğitim gören öğrenciler hocalarından icazet (diploma) alabilmek amacıyla tez yapıyorlardı. Mısır'da, tıp öğrencileri derslerini bitirdikten sonra reisületibbaya, icra etmek istedikleri branşla ilgili bir risale takdim ediyorlardı. Bu risale günümüzde yapılan doktora tezlerine benzemekteydi. Reisületibba, risaledeki konulardan öğrenciyi imtihan eder, başarılı bulursa icazet verirdi. Memluklar ve Osmanlılar döneminde Kahire'deki Kalavun Hastahanesi'nde tıp tahsil edenler de böyle bir tezle reisületibba huzurunda imtihan edilirlerdi.[1]

1839'da Dr. C. A. Bernard (1808-1844) tarafından yeniden yapılandırılan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de (Askeri Tıp Okulu) öğrenciler, her yıl yapılan final sınavından başka 2 bakalorya, 3 doktora ve son sınıfta da bir tez imtihanı vermeye mecburdu. Bakalorya ve doktoralarını başaramayan öğrenci sınıfını geçemezdi. Sınıflar 4 senelik idadi (lise) öğreniminden sonra 5. sınıftan başlardı. Bakalorya imtihanları 6. ve 7. sınıflarda, 1. doktora 8. sınıfta, 2. ve 3. doktoralar ise 9. sınıfta yapılırdı. Tez imtihanı da son sınıfta dersler bittikten sonra verilir ve diploma alınırdı. 1873 yılından sonra tıp öğretiminin süresi bir yıl uzatılınca idadi (lise) ile birlikte sınıf sayısı 10'a çıkmıştı.[2] 1898 tarihinde diploma alabilmek için 5 doktora imtihanı vermek gerekiyordu.[3] Ancak bu doktora imtihanları bugünkü anlamda düşünülmemelidir. O dönemde Fransa, Avusturya, İtalya ve Yunanistan'da olduğu gibi bizde de doktora imtihanı sınıf geçme imtihanı ile eşdeğerdeydi.[4]

Bugünkü bilgilerimiz ışığında bu imtihanları vererek 1843 yılında mezun olan ilk hekim Salih Efendi'dir (1816-1895).[5] Bu dönemin bilinen ilk doktora ve mezuniyet tezleri de Hayrullah Efendi'nin (1820-1868) *Makâlât-ı tıbbiye* (İstanbul 1259/1843) ve *Dürrîrii'l-muhât* (İstanbul, 1260/1844) adlı eserleridir.[6]

İbrahim Temo (1865-1939) hatıralarında, dâülkelb (kuduz) hastalığı üzerine bir tez yazarak imtihan heyetine verdiğini bildirdikten sonra mezuniyet tezi hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: "Tez yazmak ve son imtihanda imtihan heyetine takdim etmek, Avrupa fakültelerinde mecburidir. Benim çıktığım tarihe kadar bizde bu usul yoktu. İlk defa olarak bizde Müderris Dr. Besim Ömer vermişti. Bir usul ittihaz zımnında bir müddet sonra ikincisini ben verdim" demektedir.[7] Buradan 1839'da ihdas edilen mezuniyet tezinin bir süre sonra uygulamadan kaldırıldığını ve 25 Mayıs 1301 (7 Haziran 1885) tarihinde mezun olan Besim Ömer Paşa'nın (Akalın) (1863-1940) hazırladığı tezle yeniden başladığını öğreniyoruz. Besim Ömer Paşa'nın eserlerine baktığımızda onun *Göz* (İstanbul, 1302/1886) adlı kitabında, "İfade" başlığı altında şu sözler dikkatimizi çekiyor: "Vazife-i mükellefem arasında bu sene eyyâm-ı tatiliyeden bil-istifade *Göz* nâmında bir risalenin tahrir ve tertibine cür'et eyledim". Bu sözlerden bu kitabın bir görev icabı hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu bölümün altında verilen Ağustos 1300 (1884) tarihi ve 10. yani son sınıf öğrencisi olduğunu belirtmesi bu eserin, Besim Ömer Paşa'nın mezuniyet tezi olduğunu göstermektedir. Besim Ömer Paşa'dan sonra ikinci tezi de 1309 (1893) mezunu olan İbrahim Temo hazırlamıştır. Temo'nun tezi *Kuduz Hastalığı Üzerine Varaka-i imtihaniye: These sur le rage* (İstanbul 1313/1897) adıyla basılmıştır.[8]

Bundan önce yaptığımız bir çalışmada, Halit Şazi'nin (Kösemihal) (1869-1921), 1310/1894 yılında takdim ettiği; *Ümmü'd-dem-: ebher (Anevrisme de l'Aorte)* ile İsmail Şükrü'nün yine 1310/189-

yılında hazırladığı ve tüberküloz hakkında bizde yazılan ilk kitap olan *These Phtisie Pulmonaire* adlı tezlerini tanıtmıştık.[9]

1317 (1901) mezunu Dr. Rıza Nur (1879-1942) hatıralarında, mezun olduğu yıl tezin kaldırıldığını ve mutlaka bir tez yazmak hevesinde olduğu için hitan (sünnet) konusunda bir tez hazırladığını ve bunu sonradan geliştirerek *Fenn-i hitan* (İstanbul 1319/1903) adıyla bastırdığını bildirmektedir.[10] Anlaşılan o ki mezuniyet tezi uygulaması 1900 yılında kaldırılmıştır.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de (Askeri Tıp Okulu) yapılan mezuniyet tezlerine kısaca değindikten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'de (Sivil Tıp Okulu) hazırlanan ve şimdiye kadar bilinmeyen bir mezuniyet tezini tanıtmak istiyoruz. *Butlân-ı hiss-i umumî ve mevzi'î - Aenesthésie générale et locale* adını taşıyan bu tez Agop Sandalcıyan'a attir. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde Y. No. 2 numarada kayıtlıdır. Büyük boyda 47 sayfadan ibaret olup Sandalcıyan'ın elyazısı ile kaleme alınmıştır. Ayrıca 12 anestezi aparatının çizimini ihtiva etmektedir. Üzerinde yapıldığı tarihi belirten hiç bir kayıt yoktur. Ancak Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne mezunlarının listesinden, İstanbul Halıcıoğlu'ndan Agop Sandalcıyan'ın 1307 (1891) yılında bu okulu bitirdiğini öğrenmekteyiz.[11]

Kevork Pamukçiyan'dan aldığımız bilgiye göre; Agop Sandalcıyan 1866'da İstanbul Hasköy'de doğmuştur. İlköğrenimine doğduğu semtin Nersesyan Mektebi'nde başlamış ve Galata'daki Lusavorçyan Mektebi'nde devam etmiştir. Bu eğitimini, belki de tıp tahsilini de, Hasköy'deki Intertzasiratz Ingerutyun'un (Okumayı Sevenler Cemiyeti) himayesi altında gerçekleştirmiştir. Bundan da fakir bir ailenin çocuğu olduğu anlaşılmaktadır. 1891'de mezun olduktan sonra, üç sene Hasköy'de oturan Sandalcıyan daha sonra Nazilli'ye yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda askeri görevde iken tifüse yakalanarak vefat etmiştir. 1900'de İstanbul'da neşredilmekte olan Ermenice *Arevelk (Doğu) Gazetesi*'nin 4301-4306 sayılı nüshalarında, "Tokakhti tem" (Vereme Karşı) başlıklı bir yazısı yayınlanmıştır.[12]

Tez, *Nutuk* başlığını taşıyan bir önsöz ile başlamaktadır. Sandalcı29□‡•burada Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'de son sınıf öğrencisi olduğunu, bu sene doktora imtihanlarını vererek tahsilini bitireceğini ve bu okuldan yetişen hekimlerin arasına katılacağını ifade ederek tahsil hayatı boyunca gösterdiği yakınlıktan dolayı, Tıbbiye Nâzırı Saib Paşa'ya (ö. 1894) ve değerli çalışmaları için bütün hocalarına teşekkür ederek bu makaleyi takdim etmekle onlara olan bağlılığını kuvvetlendirdiğini söylemektedir. Saip Paşa, Mekteb-i Tıb29_*ø-i Mülkiye-i Şâhâne'de, fenn-i cerrahi-i sagir (küçük cerrahi) ve ameliyat-ı cerrahiye (cerrahi ameliyat) derslerini veriyordu.[13] Agop Sandalcıyan bu tezi Saip Paşa'nın denetiminde yapmış olmalıdır.

Butlan-ı Hiss - Aenesthesie

Mübtâlü'l-hiss edviye (anestezik ilaçlar) ile hissi tatil veya iptal etmeye butlân-ı hiss yani anestezi denir. Anestezi ikiye ayrılır:

A- Butlân-ı hiss-i umumi-Aenesthésie generale (genel anestezi). Adalelerin fonksiyonunu iptal ederek tüm vücudun histen mahrum kalmasıdır.

B- Butlân-ı hiss-i mevzi'i-Aenesthésie locale (Lokal anestezi). Vücudun yerel olarak histen mahrum edilmesidir.[14]

Butlan-ı Hiss-i Umumi - Genel Anestezi

Butlân-ı Hiss-i Umumînin Tesirâtı Hakkında Malumât

(Genel Anestezinin Etkisi Hakkında Bilgi)

Genel anestezi için kullanılan ilaçlar klornemel (kloroform) ve eterdir. Mösyö Perrin (Maurice Perrin) anestezide üç devre kabul eder.

1. Devr-i tenbih-Periode de excitation (Eksitasyon-uyarı devresi): Gross'a (Samuel David Gross, 1805-1884) göre kloroform ilk koklandığında solunum yolları tahriş olduğu için bunaltı verir, gözler sulanır. Hasta koklamak istemez çok acı çeker ve özel aleti reddeder. Yatağından kaçmak ister. Ayrıca koklama sırasında göğüs kasları ile boyun kaslarında görülen takallüs-i teşennüciye (spazm) solunumu engeller. Hasta boğulacak gibi olur. Boğulma nöbetleri (Acces suffocations) sırasında nabzı 110'a kadar yükselir. Hasta çevresindekileri tam anlamıyla teşhis edemez. Gelişigüzel konuşarak bağırıp çağırır. Bilinçsizce güler veya ağlar, düzensiz hareketler yapar. Yüzü sararır, nabız düşer. Kloroform ile anestezi 2-3 dakikada gerçekleştirilirse de çocuklar ve alkoliklerde etkisi yavaş olur.

2- Devr-i butlân-ı hiss-i cerrahi-Periode anesthésie chirurgicale (Anestezide cerrahi devre). Bu devirde daha önce anlatılan belirtilerin yanında adalelerdeki duygu da iptal olur, Hastanın yüzü renklenip kızarır ve soğuk terler döker. Ameliyat sırasında sık sık idrar yapma ihtiyacı duyar ve kusma görülür.

3- Devr-i butlân-ı hiss-i uzvî veyahud hubût-ı kuvvâ (collapsus) - periode anesthésie organique (organik anestezi devresi). Bu dönemde hasta tam anlamıyla uykudadır. Kendini bilmez, söyleneni duymaz, nabız düşük, kalp atışları zayıftır. Ameliyatın bitiminde kloroformun etkisiyle kusma görülür. Bazı hekimler bunu önlemek için ameliyattan 1-2 gün önce hastayı aç bırakıp sadece süt ve et suyu ile beslerler.[15]

Butlân-ı hiss-i klornemel-Anesthésie par le choloroforme (Kloroform ile anestezi); Operasyonlar sırasında butlân-ı hiss-i kebir (genel anestezi) için en etkili madde, Eugene Soubeiran (1793-1858) tarafından keşfedilen kloro-

formdur. Etkisi çok çabuk olduğu için diğer ilaçlardan tehlikeli ise de onlara tercih olunur.[16]

Butlân-ı hiss olan Klornemelin Havâssı (Anestezide kullanılan kloroformun özellikleri): Bu madde 1831 tarihinde Soubeiran tarafından keşfedilmiş sonra 1847'de Marie-Jean-Pierre Flourens (1794-1867) tarafından çeşitli hayvanlar üzerinde tecrübe edilerek anestezik özelliklerinin dereceleri anlatılmıştır. Daha sonra da James Young Simpson (1811-1870) ilk kez insan üzerinde tecrübe etmiştir. Cerrahlar anestezik olarak kullandıkları kloroformun cinsini ve fizyolojik özelliklerini araştırmışlardır. Profesör Regnauld'a göre saf kloroform; su gibi berrak ve saydam bir sıvıdır, tadı hoş olup kokusu misket elmasının kokusuna benzer. Kokusu Felemek Yağı adı verilen eter klora da benzer fakat ondan ağırdır.[17]

Butlân-ı hiss hakkında nazariye (Anestezi Hakkında Görüşler): Anestezi, eskiden de bilinir ve bunun için çeşitli maddeler kullanılırdı. Şimdi cerrahi operasyonlarda genellikle eter ile kloroform kullanılmaktadır. Bu maddelerin istişmamıyla (koklanmasıyla) hasta uyutulur ve ameliyat yapılır. İlk uygulamayı yapma şerefi Charles Thomas Jacson'a aittir. Ondan sonra diğer hekimler tarafından geliştirilmiş ve fizyologlar da deneyler yapmışlardır. Bu deneylerden anlaşıldığına göre; kloroform önce dimağ (beyin) sonra dimağçe (beyincik) ve hemen ardından basala-i sisâiyye (omurilik) üzerine etki ederek onların çalışmalarını durdurarak hissi iptal eder. Eter de aynı şekilde hissi iptal eder. Fakat eter uzun süre koklandığında, nefes alınamaz, kalp atışları durur ve ölümle sonuçlanır. Eter-i kibritiyyet (Eter sülfürik, adi eter veya dietil eter) etere tercih edilir. Çünkü eter-i kibritiyyet, önce kuvve-i hissiyye (hissetme gücü) üzerine etki eder. Diğer eterler ise önce kuvve-i hareketiyyeye (hareket etme gücü) etki ederek karışıklığa sebep olurlar. Eter azot (ether azotique), eter iyod ma (ether iodhydrique), eternemel (etheroforme), eter klor ma (ether cholorhydrique) tabaka-i şebekiyyeyi (sinirleri) felce uğratırlar.[18]

Klornemelin suret-i istişmamı ve kavâid-i umumiye (Kloroform koklama usulü ve genel kurallar): Ameliyat edilecek hasta sırtüstü yatırıldıktan sonra kloroform koklatılmaya başlanır. Bunun için çeşitli şekillerde yapılmış aletler vardır. Bu aletlerden biri vasıtasıyla, alet bulunmadığı takdirde ise, adi bir bez parçasına veya cerrah kendi mendiline huni şeklini verdikten sonra ya da küçük bir sünger parçası üzerine 100-200 damla kadar yani 15-20 dirhem-i a'şarî (yeni dirhem, yeni okka denilen kilonun binde biri, gram) kadar kloroform koyup, aleti veya bezi hastanın ağzı ve burnu üzerine, nefes alıp verebileceği bir şekilde yerleştirmelidir. Genellikle 15-20 solukta yani 1-2 dakikada ve bazen daha da çabuk his iptal olunur. Ancak çocuklarda ve bazı kişilerde bulunan mukavemetten dolayı geç etki edebilir.

Kloroform koklatılmadan önce, hastanın genel durumunu etkileyen sekte gibi bir hastalığının olup olmadığına dikkat edilir. Ayrıca, cerrah hastaya, nasıl koklatacağını ve ne derecede teneffüs etmesi gerektiğini söylemelidir. Bayılmadan önce hastanın rızasını almak ve hasta olan organı iyice muayene etmek gerekir. Kloroform koklatmaya engel teşkil eden bir durum olup olmadığı iyice araştırıldıktan sonra ameliyata karar verilir. Alkoliklerde dil ağzın arkasına kaçarak nefes alıp vermeyi engellediği için hasta ölebilir. Böyle durumlarda kullanılmak üzere Lucas-Championniere (1843-1913) tarafından keşfedilmiş olan dil pensi (Bk. Şekil: 1) bulundurulmalıdır.

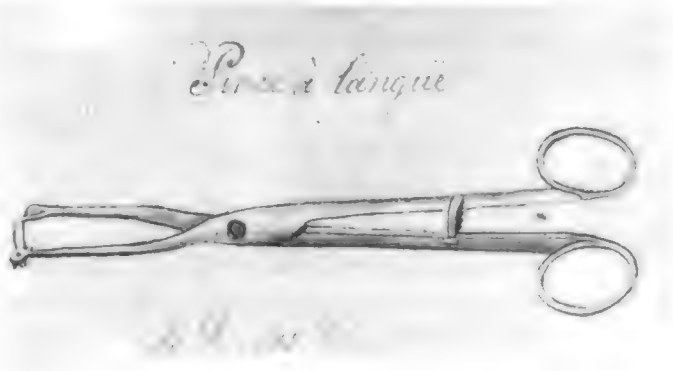

Lucas Championniere'nin Dil Pensi

Kloroform koklanmasında eksitasyon döneminde görülebilecek istenmeyen durumları ortadan kaldırmak için birkaç seneden beri ameliyattan 15-20 saniye önce uygun miktarda klor maiyyet (klorhidrat), morfin ile karıştırılıp cilt altına şırınga edilmektedir. Mösyö Dastre ile Mösyö Morat'nın henüz yeni keşfettiklerine göre kloroform veya eter koklatılmasından 20 dakika önce, 1 dirhem kibritiyyet-i atropin (atropin sulfat) ile 10 dirhem suyun karıştırılıp cilt altına şırınga edilmesi iyi sonuç vermektedir. Mösyö Aubert ise deneylerine göre daha çok; 1 dirhem kibritiyyet-i atropin, 1 dirhem klor maiyyet morfin (morfin klorhidrat) ve 10 dirhem damıtık su karışımından 1-10 dirhem kadar şırınga etmeyi önerir.[19]

Tarik-i âdi veyahud rifâde vasıtasıyla teşmim-i klornemel-Chloroformisation par le procédé ordinaire ou de compress (Normal yoldan veya kompresle kloroform koklatma): kompres ile kloroform koklatmak usulü ilk kez James Young Simpson tarafından icad ve keşfedilmiştir. Diğer vasıtaların hepsinden daha basit ve kullanımı da oldukça kolaydır. Simpson, ağzı ve burnu kaplayacak şekilde huni biçiminde bir kompres hazırlar ve içine 1 veya 2 dirhem kloroform koyar. Ameliyatı asiste edecek kişi bir eliyle huniyi hastaya koklatırken diğer eliyle de nabzına bakar. Huninin içerisine bir miktar tiftik veya sünger parçaları koymak yarar-

lıdır. Bir çok cerrah bu tür alet yerine kesilmiş bezler veya sünger levhalar kullanarak da pek çok kez istenen sonuca ulaşmışlardır. Fakat bu durumda kompresi kullanacak olan asistan mutlaka her iki elini de kullanmak zorunda olduğundan fazla miktarda kloroform ziyan olur. Bazen ameliyat sonunda hasta çok zorlukla uyanır. Bir çok defa da ölmüş zannedilir. Bu durum daha çok aşırı sinirli kişilerde ve fazla kloroform koklatıldığında görülür. Bu nedenle kloroform koklatıldığında çok tedbirli olmalı ve hasta asla yalnız bırakılmamalıdır. Uyanmasına yardım etmek için en etkili yol, göğsü üzerine soğuk su serpmek, hastayı yüksek sesle çağırmak ve ara sıra vücudunun bazı yerlerini çekmek ve çimdiklemektir. Ameliyattan sonraki ilk 12-24 saat içinde kusma mevcuttur. Bunu önlemek için de buzlu sular, soğuk içecekler, soğuk yemekler yahut az miktarda ve bir defada alınmak üzere soğuk et suyu verilmelidir.[20]

Alat-ı Mahsusa ile İcra Olunan Butlan-ı Hiss

Chloroformisation avec les appareils (Özel aygıtlarla yapılan anestezi)

Kloroform koklatmak için bir

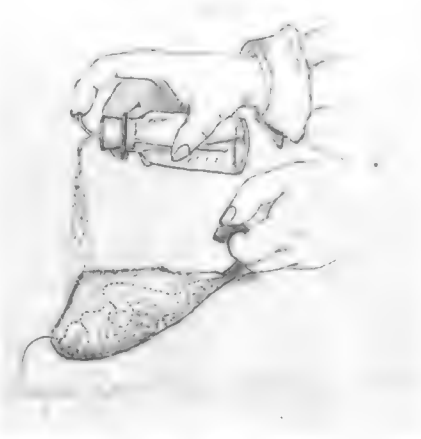

Demarquay, Guysu, Skinner ve Esmarch'ın Keşfettikleri Maske

çok alet vardır. Aşağıda bunların bazılarından bahsedeceğiz.

1- Demarquay (Jean-Nicolas Demarquay), Guyau, Skinner (R. C. Skinner) ve Esmarch (Friedrich von Esmarch, 1823-1908), çeşitli şekillerde yapılmış maske adı verdikleri bir alet keşfetmişlerdir (Bk. Şekil: 2). Bu alet madeni telden yapılmış hafif bir çember ile bu çembere geçirilmiş bir bez veya bir fanila parçasından ibarettir. Adi kompres gibiyse de içindeki kumaş, kullanımda kolaylık sağlar. Kullanılacağı zaman önce içine kloroform dökülür, bazen sapından tutularak hastanın yüzüne konur. Chgnoleau de, dış kısmı fanila ile kaplı, nikelli bakırdan maske şeklinde yeni bir alet yapmış ve hava girmesi için bazı yerlerine delikler açmıştır. Madeni bir çember ile çevrili olan bu aletin kloroform konulacak dereceli bir şişesi vardır. Bu şişe vasıtasıyla aletin içine yeteri kadar kloroform konur. Mösyö Redier'nin de buna benzer bir alet icad ettiği bilinmektedir.

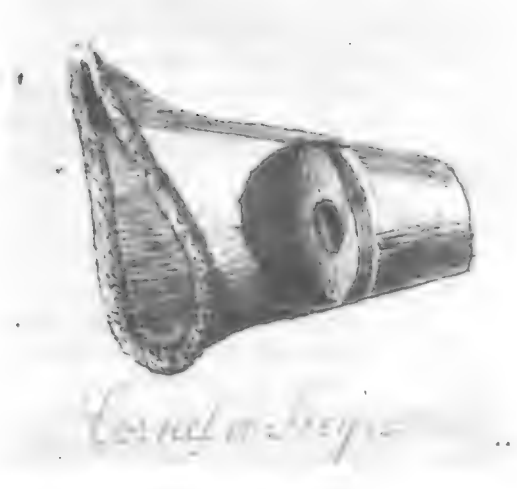

Reynaud Borusu

2- Rinod Borusu-Cornet de Reynaud. (Bk. Şekil 3). Maurice Reynaud (1834-1881) tarafından hava girişini sağlayacak şekilde yapılmıştır. Kloroform ile dolu olan tarafı yüze yerleştirilerek ağızdan uzak tutulur. Bir tarafı 15 cm uzunluğunda çok sağlam bir mukavva ile örtülüdür. Burun ve çene gibi çıkıntıları iyice kapatacak biçimde yapılmıştır. Üst kısmında hastanın burnu ile uyumlu, nefes almayı kolaylaştıracak gaga biçiminde bir çıkıntı vardır. Bunun üzerine 4 cm. genişliğinde bir delik açılmıştır. İçinde daire şeklinde bez parçaları ile örtülü bir perde bulunur. Kloroform veya eter bu perde üzerine dökülerek yüze yerleştirilir. Hem basit hem de kullanımı kolay bir alettir. Bir süre sonra kirlenir. Mösyö Le Fort'un yaptığı alet ise madenden yapılmış huni veya kutu şeklindedir. Üzerinde hava girişi için 2 delik, üst çeperinde de at nalı biçiminde bir zemberek bulunur. Bunun üzeri kolaylıkla değiştirilebilen daire şeklinde birkaç bez ile örtülüdür. Kloroform bu bezler üzerine dökülür. İngiltere'de kullanılan aletler bu şekildedir.

3- Klover Aleti-Apparei de Clover: Joseph T. Clover'in, 1862 tarihinde icad ettiği bu alet ile (Bk. Şekil: 4) hasta, hem kloroform ve hem de hava teneffüs eder. Clover, aletin içine konulmak üzere kloroform ve havadan ibaret bir karışım hazırlamıştır. Alette, las-

Clover Apareyi

Junker Apareyi

tikten yapılmış bir kesecik ile hava girişini sağlayacak körük (sufflet) şeklinde bir pompa vardır. İçine, 100 kısım hava buharı ile 4 kısım kloroformdan oluşan bir eriyik konur. Bir çok seneden beri bu aletin kullanılması ile çok iyi sonuçlar alınmıştır. 1867-1874 tarihlerinde bu alet ile yapılan ameliyatlarda 5 ölüm vakası görülmüştür. En son vaka Clover'in kendi eliyle olmuştur. Paul Bert (1830-1886) bu aleti çok beğenmiş ve 1882'de bunu esas alarak kendisi de yeni bir aparat icad etmişti.[21] Paul Bert'inki de hava buharı ve kloroform ile doludur. Bir çok cerrahın 20 senedir hayret edilecek bir takım arızalar ortaya çıktığını tarif etmelerine rağmen ancak 5 ölüm vakası görülmüştür.

4- Alet-i Junker-Appareil de Junker (Bk. Şekil:5): Guillermo Junker'in (1840-1892) icadıdır. Bir şişeden ibaret olup üzerindeki kapağın iki tarafında iki lastik boru vardır. Dereceli olan şişenin üzerindeki meşinin bir tarafı açıktır. Buradan konacak kloroformun mikdarı ve hastanın kloroform alıp almadığı kontrol edilir. Kloroform buharı şişenin içine kadar uzanan madeni bir borudan geçerek lastik borularla hastanın solunum yollarına girer. Kapağının üzerinde bir çengel bulunur. Kullanacak muavin (asistan) aleti bu çengelden kendi elbisesinin düğme deliğine asar. Asistan el körüğünü sıkınca aletin içine basınçlı hava girer. Hava içerde bulunan kloroformu karıştırarak buharlaştırır, kloroform buharı diğer boruya geçer. Bu borunun ucunda bulunan ve hastanın ağzı ile burnu üzerine yerleştirilen ağızlıktan solunum yoluna girer. Kullanımı çok kolay olan bu alet diğerleri gibi tehlikeli değildir. Aleti kullanan kişi rahat ve serbest olarak ameliyatı seyredebilir. İçine kloroformdan başka bir şey konmaz. Bazıları metilin (méthyline) koyup çok yararını görmüşlerse de hiç bir zaman kloroforma tercih edilemez. Gerektiğinde borulardan biri burundan da sokulabilir.

5- Junker 20 sene önce bir göz ameliyatında bu vasıtayla anestezi yapıldığını görmüştür (Bk. Şekil: 6). Bu alet Volf şişesine benzer bir şişeden ibarettir. İçinde kloroformlanmış pamuk parçaları bulunur. Muavin kullanırken elbisesinin düğmesinden bağlar. Sir Benjamin Ward Richardson ile Mösyö Faure de bu aleti tavsiye etmektedirler. Senelerdir bu alet ameliyatlarda büyük bir kolaylık sağlamıştır.

6. Mösyö R. Du Bois da bir alet icad etmişse de tarifi ve kullanılışını anlatmak pek güç olduğundan tarifinden vazgeçilmiştir.[22]

İnhina-yı Muhhi Halinde Butlan-ı Hiss

De la chloroformisation la tâte renversée (Baş aşağıdayken kloroform ile anestezi)

Hastanın başı aşağı doğru eğik olduğu halde ameliyat yapma usulü ilk kez, Valentin Rose (1829-1916) tarafından uygulandığı için usûl-i Ruz (Méthode Rose) adı verilmiştir. Ağız boşluğu ve burun ameliyatlarında, kanın solunum yoluna kaçmasını önlediğinden tercih edilir. Hasta tam bir uyuşukluğa (narcose) girdiğinde başı ameliyat masasından aşağı doğru sarkıtılır. Bir asistan başı tutar, hastanın dilini çıkarır ve cerrah ameliyata başlar. Bu durumda kan gırtlağa girmeden dışarıya akar ve süngerle silinebilir. N. Weiss ve E. Bochel bu usulü gençlere, özellikle 20-30 yaş grubuna önerirler. Paul Berger (1845-1908) ise, çok tehlikeli olduğu için tamamen reddeder. Aristide-Auguste Vernauil (1823-1895) bunun yerine ameliyat sırasında hufre-i enfiyeyi (burun delikleri) tıpalamayı tercih eder.[23]

Fenn-i Vilâdede Butlan-ı Hiss İstimali

De la chloroformisation obstétricale (Doğumda anestezi uygulaması)

Jinekologlar doğumda veya doğumdan sonra tehlikeli bir durum ortaya çıktığında hissi iptal edip ameliyat yaparlar. Fakat kloroform verirken çok dikkatli olmak gerekir. Çünkü rahimde bir spazm olabilir bu da ameliyata engel teşkil eder. Bu durumda kloroform kullanılması hakkında görüş birliği yoktur. Bir mendile birkaç damla kloroform damlatıp hastaya koklatılır, hasta uyuyunca mendil çekilir. Bu şekilde yeterli derecede butlân-ı hiss-i elemî (analgésie) sağlanır. Ünlü jinekolog Prof. Pajot bu usulün bir yarar sağlamadığını söyleyip kullanımından vazgeçmiştir. Sadece nevrosizme gibi özel durumlarda kullanılmasını kabul eder.[24]

Eter-i Kibritiyyet ile Butlan-ı Hiss

Anesthésie par l'ether (Eter sülfürik, adi eter veya dietil eter ile anestezi)

Anestezide eteri, ilk kez 1842'de Atinalı Long d'Athenes (Crawford Williamson Long, 1815-1878 kullanmıştır. Fakat eter ile aneste-

zi usulü William Thomas Green Morton (1819-1868) tarafından tavsiye olunmuştur. Morton, 1843 de Jackson'un emri üzerine, eterle deneyler yapmıştır. Eterden alınan sonuç kloroformda olduğu gibidir. Hatta etkisi bile aynıdır. Tek fark, eterde uyanma döneminin daha uzun oluşudur.

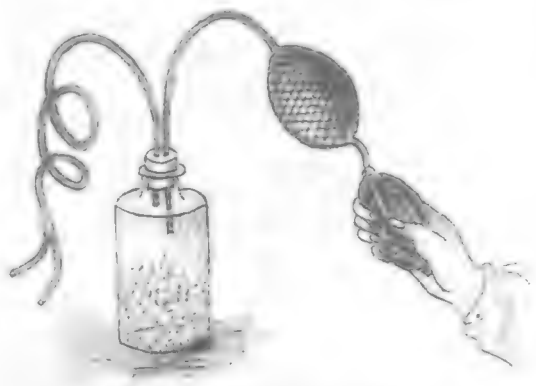

Junker Apareyi

Tarik-i istimali - Mode d'administration (Kullanımı): Eter sülfürik buharı yanmaya meyilli olduğundan termokoter ve galvenokoter kullanılması doğru değildir. Eter teneffüs ettirmek için bir sünger parçasına bir miktar koyup veya bir kompresi eterle iyice ıslatıp koklatmak gerekir. Y. Roux tarafından icad olunan kese şeklindeki bir cihaz da koklatmak gerekir. Y. Roux tarafından icad olunan kese şeklindeki bir cihaz da vardır. (Bk. Şekil:7). Bu keten veya ipekten yapılmış bir kese olup içine domuz mesanesi geçirilmiştir. Bu mesaneye sünger veya ezilmiş kağıt parçaları konur. Bir tarafının ortasında tahtadan yapılmış, şimşir kapaklı bir musluk bulunur. Buradan içeri hava girer. Kullanılacağı zaman içine 15-20 dirhem eter doldurulur, kapağı açılıp hastanın yüzüne geçirilerek şeritler çekilir. Hastanın burnu ile çenesi üzerine iyice yerleştirilir ve hastaya nefes alması söylenir. İlk nefeslerde kapak açık bırakılır. Hava ile eter yeteri kadar karıştığında musluk kapatılır. Hastada adem-i intizâm-ı teneffüs (solunum düzensizliği), şiddetli ihtinak (boğulma) veya zerkatü'l-vechiyye (cyanosa de la face, yüzde siyanoz) gibi belirtiler görülürse 3-4 nefesten sonra alet uzaklaştırılır. Hasta uyanır gibi olursa tekrar uygulanır. Junker ve Clover cihazları eter ile de kullanılabilir.[25]

Eter-i kibritiyyet ile mia-i müstakimin hissini iptal etmenin usulü- Etherisation rectale (Eter sülfürik ile rektal anestezi). Y. Roux tarafından anlatılmış, 1847'de Moreno y Mayz ve Marc Dupuy tarafından incelenerek aynı tarihte Nikolai İvanovich Pirogoff (1810-1881) tarafından kullanım alanına konmuş ise de halen tamamen terk edilmiş bir yöntemdir. 1884 tarihinde Daniel Moliere; rektuma buhar halinde eter veren bir şişe ile bir borudan oluşan bir alet yapmıştır. Bu usul bir çok cerrah tarafından denenmiş ve daha sonra düzeltilmiş ise de, iltihab-ı mi'a-i müstakim (réctite), ishal, ağma (syncope) gibi arızalara sebep olur.[26]

Humz-ı Evvel-i Azot ile Butlan-ı Hiss

Anesthésie par le protoxyde d'azote (Azot protoksit ile anestezi)

Azot protoksit ile anestezi usulünü 1799'da ilk kez Humphry Davy (1788-1829) anlatmış, 1844'de de ilk olarak Horace Wells (1815-1848) tarafından tecrübe edilmiştir. Cerrahlar uzun süreli ameliyatlarda azot protoksiti tercih etmişlerdir. Çünkü kullanımı sırasında hem genel hem lokal anestezi görülür. Özellikle diş çekiminde sadece çekilecek dişe uygulanır. Asabi mizaclı kişilerle nefes darlığına meyilli olanlarda kullanılması tehlikelidir. Bu son sene içinde Paul Bert, genel olarak anestezi için azot protoksit ile müvellid-ül-humûza (oksijen) karışımından oluşan bir eriyik ile ihtinakın (boğulmanın) ortaya çıkmasını önlemiştir. Fakat çok masraflı olduğundan kullanımı terkedilmiştir. Azot protoksitin bir kap (recipiant) içine konarak kullanılması doğru değildir. Ancak özel yapılmış koklama aleti (inhalateur) vasıtasıyla kullanılır.[27]

Usûl-i Paul Bert ile butlân-ı hiss-i cerrahi - Anesthésie chirurgicale par le méthode de Paul Bert (Paul Bert metoduyla cerrahi anestezi): Azot protoksit gazı basınç altında oksijen ile karışık olarak kullanılır. Hava basıncından daha fazla basınç ve 100 hacim azot protoksit ile 21 hacim oksijen gereklidir. Bu usul; Le Labbe, Jules Péan (1830-1898) ve diğerleri tarafından insan üzerinde denenmiştir. Genellikle uzun süren ameliyatlarda hiç bir zaman boğulma belirtisi ve başka tehlikeli bir durum ortaya çıkmamıştır. 1880 yılında Mösyö Blauchard'ın Paris'te yazdığı tez incelendiğinde bu konuda ayrıntılı bilgi verdiği görülür. Paul Bert 1882 yılında icad ettiği bu usulü geliştirerek daha basit bir hale getirmiştir. Aubeau ise daima %40 oranında oksijen ihtiva eden karışımı, Heymen ve Billard'ın icad ettikleri gazometre aletiyle kullanılır. Bu gazometre lastikten yapılmış iki keseden ibarettir. Keselerden biri

Roux'un İcadı Eter Kesesi

oksijen diğeri de azot protoksit dolu şişelerle bağlantılıdır. Diğer kısmı da istişmâm kıt'ası (inhalateur) ile müşterektir. Her kese 1 litre alacak genişliktedir. Gazometre de litreleri gösterir. Balonlardan biri saf azot protoksit ile diğeri de eriyiği ile doldurulur. Anesteziye saf gaz ile başlanır, eriyiği ile devam edilir.[28]

Butlân-ı hiss-i sinnî, Usûl-i atik - Anestésie dentaire, methode ancienne (Diş anestezisi - eski metod): Diş ağrısını dindirmek için Yonhston, G. Barth, Ernest A. Codman ve Shurtheff tarafından çeşitli cihazlar icad olunmuştur. Frederique Hewitt'in keşfettiği özel alet az gaz sarfeder. Azot protoksit ticarette, 70 derece hava basıncı altında yapılmış silindirler içinde bulunur (Bk. Şekil: 8). Bir vida ile kapatılmıştır. Çatlayıp patlamak gibi tehlikelerden korunması için bu vida daima soğuk bir karışım içinde tutulmalıdır. Anestezi için lastik keselerden biri iki adet boru ile irtibatlandırılır. Borulardan biri silindirin üzerine sabit olarak konur diğeri de inhalatör ile müşterektir. Çeşitli şekillerde olan inhalatör hastanın ağzı ve burnu üzerine dikkatlice yerleştirilir. Hasta asla hava ile temas etmez. Ancak cihazın bir tarafında bilhassa vida bulunan tarafında bulunan kapı kanadı gibi bir kapak vasıtasıyla hava-yı zefiriye (teneffüs edilen hava) dışarı çıkarılır. Bu şekilde anestezi 30-40 saniyede yapılır fakat pek kısa sürer. Uzun süren ameliyatlarda ara ara koklatmak gerekir. İlk koklatmanın etkisi geçer geçmez koklatmaya devam edilir. İlk solumalarda hastada; devvâr (başdönmesi, vertige) görülür. Uzun süre anesteziye devam edildiğinde ise siyanoz görülebilir. Azot protoksit kullanımında bir çok kere ölüm vukubulmuştur. Laffond bu konuda büyük kazalar meydana gelebileceğini bildirir. Özellikle diyabetikler, hamileler ve yeni yetişen gençlerde kullanımı tehlikelidir.[29]

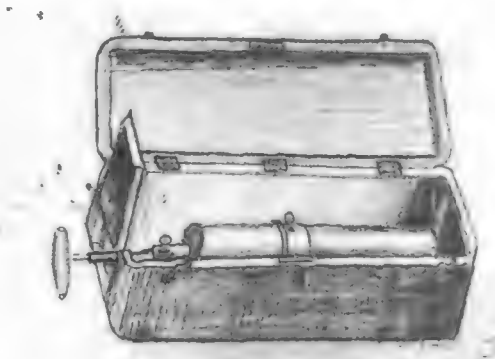

Silindirik azot protoksit şişesi

Edviye-i Saire ile Butlan-ı Hiss, Butlan-ı Hiss-i Müşterek

Dequelquesautres anesthésiques; anesthésie mixte (Diğer ilaçlar ile anestezi, karışık anestezi)

Yukarıda anlatılanlardan başka şu ilaçlar da anestezik özellik taşır:

1- Klor metilen (chlorure de methylene, metil klorür veya kloro metan). Daha çok İngiltere'de özellikle göz ameliyatlarında kullanılır. Kusma olmaz. L. Le Fort kullanmıştır. Y. Regnauld ise ticarette satılan klor metilen karışık ve hileli olduğundan kullanmaktan vazgeçmiştir. Kappeler, 1888 yılında yazdığı yazıda, 1879'da 14 ölüm vakası gördüğünü bildirmektedir.

2- Klornemel ve kü'ûl (kloroform ve alkol) karışımı ilk kez John Snow (1813-1858) tarafından denenmiştir. 1 kısım alkol ile 4 kısım kloroformun karışımından ibarettir. Son senelerde Almanya'da klornemelit kloral (chloralchloroform) adı verilen bir karışım ile birkaç tecrübe yapılmış ve Karl von Bardeleben (1849-1918) bir ölüm vakası müşahede etmiştir.

3- Kloroform, alkol ve eter karışımı ile yapılan anestezi. İngiltere'de kloroform hakkında kurulmuş komisyon tarafından tavsiye edilmiştir. A.E.C markası ile ifade edilir. Çok kullanılır. 1 kısım alkol, 2 kısım kloroform ve 3 kısım eterden ibarettir. Bir kaç ölüm müşahede edilmiştir. Mösyö Perrin reddeder.

4- Oksijen, kloroform karışımı ilk kez Neudörfer tarafından kullanılmış, Kreutzmann da Junker kloroform cihazında tecrübe etmiştir.

5- Dimetil asetal (dimethylacétal) ve kloroform karışımı ile yapılan anestezi. Joseph von Mering (d. 1849) tarafından tavsiye edilmiştir. Mering bunu Strazburg'da Emil Fischer (1852-1919) ile birlikte bir çok kere kullanmıştır. Fischer bu karışımı; Skinner-Esmarch maskesi ile Mösyö Guyon usulüne uygun olarak denemiştir. Bu karışım gışâ-yı muhâtide (mukozalarda) tahriş yapmaz, bu nedenle öksürük olmaz. Uyanma döneminde de kusma görülmez. Şimdiye kadar yapılan ameliyatlarda olumsuz bir durum görülmemiştir.

6- Morfin ve kloral karışımı ile anestezi. İlk kez Frélat tarafından denenmiştir. Kısa süren ameliyatlarda yeteri kadar adem-i ihtisas (insensibilité) meydana gelen, nasır-ı şercî (fistule a l'anus) gibi ameliyatlarda çok kullanılır. 120 dirhem damıtık suya karıştırılmış 4-10 dirhem kloral ve 30-40 dirhem morfin şurubundan ibarettir. Her çeyrek saatte alındığında 30-40 dakikada etki eder. Mösyö Chavas bu usulü çok metheder.

7- Yeknim (bir buçuk) klor karbon (sesquichlorur de carbone) ile anestezi. Bu yöntem halen terkedilmiştir. Gerektiğinde 3-4 dirhem kadar kullanılır.

8- Eter klor (ether chlorique) ile anestezi. Saf kloro-

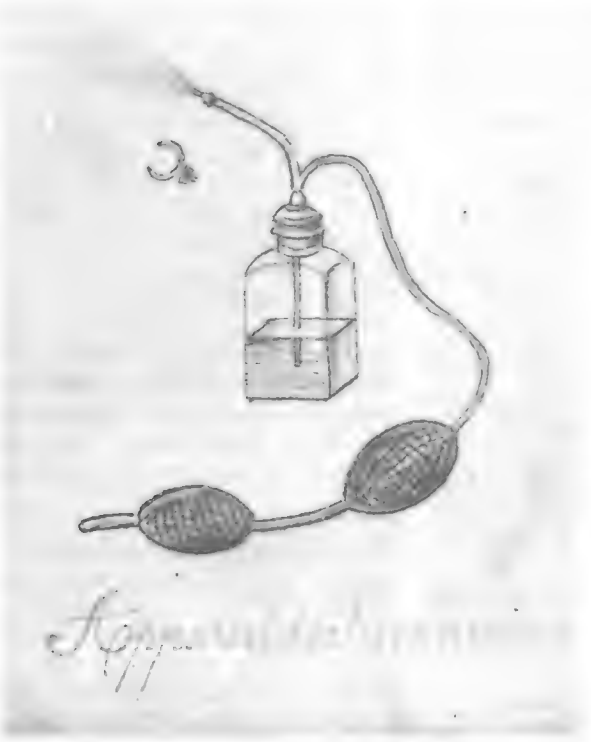

Richardson Apareyi

form ile 90 derecedeki alkol karışımına doğru olmayarak bu isim verilir. Koklandığında boğazı şiddetle tahriş ettiği için vazgeçilmiştir.

9- Eter azot (ether azotique) ile anestezi. Hoş kokulu bir sudur. Hiç bir tehlikesi yoktur. 50-60 damlası çabucak uyutur. Şiddetli başağrısı yapar.

10- Aldehit (aldehyde) ile anestezi. Şeffaf ve uçucu bir sıvıdır. Usret-i nefes (nefes darlığı (dyspnée), şiddetli öksürük ve inkıbâz-ı sadrî (göğüs sıkışması) yaptığı için kullanılmaz.

11- Kibrit-i karbon (sulphure de carbone) ile anestezi. Pis kokulu olduğundan kullanım sırasında şiddetli baş ağrısı, nefes zorluğu ve kusma yapar. Etkisi kloroform kadar mükemmel değildir. Nadiren kullanılır.

12- Amilen (amylene) ile anestezi. Kullanımı bir çok vasıtaya muhtaç ve etkisi kloroform gibi olmadığından kullanımı terkedilmiştir.[30]

Butlan-ı Hiss İsti'malinde Tedbir ve Hilaf-ı Tedbir

Indication et contre indication (Anestezide endikasyon ve kontr-endikasyon)

Kloroform koklatılması hafif akciğer ve kalp hastalıklarında uygundur. Fakat; kalbin istihâle-i şahmiyeye uğraması (dégénérescence graisseuse du coeur, kalp yağ dokusunun dejenerasyonu), su'i'l-kınye (Cachexie, kaşeksi) ve nezfü'd-demden (hémorragie, kanama) ileri gelen aşırı zayıflık gibi durumlarda ameliyattan yarım saat önce 40-100 dirhem kadar şarap içirilmelidir. Rahim, sara (epilepsie), emraz-ı dimagiye (effections org. de l'encephale, beyin hastalıkları) ve nuhâ-i şevkiyye (omurilik) hastalıklarında ayrıca fatk-ı muhterik (hernie étrangée, fıtık), büyük yaralanmalardan kaynaklanan dalgınlığı olanlarda, yüksekten düşen kişiler ile sekte-i kalbiyeye (syncope cardiaque) eğilimi bulunanlarda, kloroform kullanılması doğru değildir. Fischer, tesmim-i bevlî (urémie) ve ihtilâtât-ı kilyeviye (böbrek komplikasyonları) ile tüm mesane hastalıklarında kloroform kullanımını reddeder. Rose ise trepanasyon ameliyatlarında nadiren kullanır.[31]

Menâfi'-i isti'mâl-i kloroform - Profit de l'emploi de chloroforme (Kloroform kullanmanın yararları): kırık ve çıkıklarda, mesane taşlarının alınması, tümörlerin çıkarılması ve ampütasyonlar gibi uzun ve sancılı ameliyatlarda kloroform kullanılması yararlıdır. Hissi teskin ettiğinden ameliyatın kolayca yapılmasını sağlar. Hamilelik sırasında büyük yararı olduğu İngiliz ve Amerikalı jinekologlar tarafından kabul edilmişse de Fransızlar normal gelişen hamileliklerde tavsiye etmezler. Ancak ilk hamilelikte rahim boynunda meydana gelen sancıyı dindirmek için kullanırlar.[32]

Butlan-ı Hiss-i Mevzii - Anesthesie Locale (Lokal Anestezi)

Bu usul bir müddettenberi uygulanmaktadır. İlk kez cerrah, Sir James Young Simpson (1811-1871) icad etmiş ve çeşitli hayvanlar üzerinde denemiştir. Kullandığı ilaç eterdir. 1865'de Sir Benjamin Ward Richardson

Richardson'ın Eter Pulverizatörü

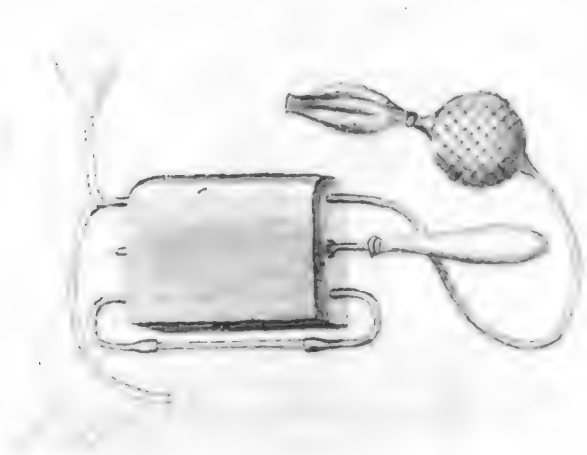

Lokal Anestezide Kullanılan Lesser Apareyi

(1828-1896) tarafından da bir alet icad edilmiştir. Bu aletin özellikleri ve yapısı ileride anlatılacaktır.

Lokal anestezide önce ameliyat yapılacak yerin üzerine anestezik bir madde konur. Bu madde konduğu yerde yoğun bir soğukluk ve uyuşukluk yaparak hissi iptal eder ve ameliyata başlanır. Alfred A.L.M. Velpeau (1795-1867) ve Bornée adlı cerrahlar, bir tırnağı çıkarmak için 2 kısım buz ve 1 kısım tuzdan ibaret bir karışım ile parmağın hissini iptal etmişlerdir. Hatta Bornée, tümör açma ve çıkarma ameliyatlarında da kokain ve klorit metil (chlorure de méthyle) kullanarak lokal anestezi yapardı. Lokal anestezi için kloroform ile eter kullanılmaktadır. Fakat çok uçucu oldukları için etkileri çabucak geçer. Bu yüzden iyodoform ile kloroform veya eter karıştırılarak kullanılır. Bu şekilde yapılan anestezi sadece yüzeysel dokulardadır. Zayıf ve cesaretsiz kişilerde, apse ve nasır yarmak gibi basit ameliyatlarda kullanılır. Bazıları, klor gazının, eter klor mâden (etherchlorhydrique) geçirilmesiyle elde edilen klorlu eter klor mâyı (etherchlorhydriquechlorée) diğer lokal anesteziklerden daha etkili bulurlarsa da kullanılması uygun değildir. Cildi yaktığı görülmüştür.

Elektrik, tenvîm (hypnotisme) ve hepsine tercih edilen kokain de anestezik maddeler arasında ise de yakın zamanda padişahın iradesi ile kullanımları kesinlikle yasaklandığında n biz de tariflerinden vazgeçtik.

Emraz-ı ayniye (göz hastalıkları), bel'um (pharynx), hançere (larynx), ferc (vagin), mehbel (urêthre), mesane (vessie) şerc (anus), kal'ü'l-esnân (diş çekme), istiskâyı husye (hydrocéle) gibi hastalıklarda lokal anestezi için kullanılan en iyi ilaç kokaindir.[33]

Butlan-ı Hiss-i Celidi

Anesthésie locale par réfrigération (Soğutma ile anestezi)

Lokal anestezi için buz ve buzlu sular kullanılırsa da genellikle eter ile, ameliyat edilecek yerde soğukluk sağlanarak lokal anestezi yapılır. Guérard ve Charles Richet (d. 1850) ameliyat edilecek yere, eteri damla damla akıtarak soufflet'nin ucuyla eterin buharlaşmasını çabuklaştırırlardı. Mösyö Guérard bunun için bir cihaz icad etmiştir. Cihaz-ı Rişardson (appareil de Richardson) (Bk. Şekil: 9-10) da içindeki eteri ameliyat edilecek yere püskürten bir şişeden ibarettir. Oldukça büyük bir ağzı vardır. Buradan içeri giren madeni boru şişenin kapağında ikiye ayrılır. Biri eterin dışarı çıkması içindir. Diğerinde de aletin içine hava girmesini sağlayan iki küçük körük bulunur. Aletin içine yeteri kadar eter konduktan sonra körük el ile sıkılır. İçindeki hava önce ikinci keseye sonra şişeye girerek etere basınç yapar. Eter basıncın etkisiyle özel boruya girer ve ameliyat edilecek yere 10 cm. uzaklıktan püskürtülür. Derhal cilt üzerinde bir soğukluk ortaya çıkar. Emil Vidal (1825-1893) hadiseyi çabuklaştırmak için uygulanan yer üzerine küçük bir parça pamuk veya keten bezi koymayı tavsiye etmektedir.[34]

1- Cihaz-ı Lisser (Appareil de Lesser). Nikelden yapılmış madeni bir sandıktan ibarettir (bk. Şekil: 11). El gibi yerlerde yapılacak ameliyatlarda kullanılır. Sandıktan iki boru çıkar. Birine adi bir insufflateur (üfleyici) eklenmiştir. Sandık ameliyat edilecek yerin üzerine konur ve insufflateur ucuyla bir miktar hava sevkedilir. Hava içerdeki eterin buharlaşmasına yardım eder. Meydana gelen eter buharı diğer boru vasıtasıyla dışarı çıkar. Böylece buhar uygulandığı yere bir soğukluk vererek hissi iptal eder.

2- Rigozolen (Rhigosoléne). Katrandan elde edilen diméthylbutrique adlı maddenin neft yağı (naphte) veya tetran (tétrane) ile birleşmesinden ibaret olan sıvıdır.

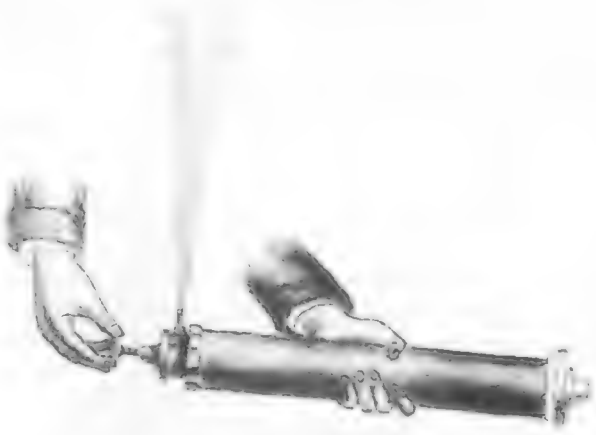

Debove Pulverizatörü

Eter gibi anında buharlaşır ve onun gibi kullanılır.

3- Bromure d'éthyle (Etil bromür). Mösyö Lewis tarafından çok methedilir. Fransa'da Mösyö Trillon tarafından eter yerine kullanılır. Fiyatı pahalı olduğundan kullanımı terkedilmiştir.

4- Mahlût-ı celid (Mélanges refrigérant, Soğutucu karışımlar) ile lokal anestezi ilk kez 1854'de James Arnott tarafından 2 kısım buz ve 1 kısım adi tuzdan ibaret bir karışım kullanılarak yapılmıştır.

5- Cholorure de méthyle (Metil klorür). 1884 tarihinde Georges-Maurice Debove tarafından keşfedilip tecrübe edilmiştir. Yüzeysel sinirlere etki ederek uyuşturur. Debove'un aleti (Pulverisateur de Debove) (Bk. Şekil: 12), dışı kauçuk kaplı madeni bir borudan ibarettir. Altında metil klorür geçişi için iğne şeklinde bir kapağı vardır. Kullanılırken alet başaşağı tutulur. Kapaktaki tıpa çıkarılarak vida sola doğru döndürülür. Böylece alete konan gaz, buhar halinde dışarı çıkar. İş bittikten sonra vida kapatılır. Bardet, uygulanacak yerde deri üzerine bir gliserin tabakası sürerek metil klorürün etkisini çabuklaştırır.[35]

Terimlerin tamamen Arapça olduğu, dili çok ağır ve anlaşılması oldukça güç olan bu tezde, Agop Sandalcıyan'ın 1891 yılına kadar anestezi alanındaki keşif ve uygulamaları gayet güzel bir şekilde derleyip aktardığını görmekteyiz. Kaynak vermemekle beraber Fransızca tıp kitaplarından yararlandığını sanıyoruz. Onun bu tezinden, anestezi amacıyla elektrik, hipnotizma ve kokain kullanımının II. Abdülhamid (1876-1908) tarafından yasaklandığını öğreniyoruz. Dikkatimizi çeken bir nokta da tezde, "müşahede-gözlem" bölümünün bulunmayışıdır. Daha önce incelediğimiz anevrizma ve tüberküloz ile ilgili tezlerde müşahede bölümünde öğrenciler, klinikte izledikleri hastalara ait gözlemleri vermekte ve uygulanan tedavileri anlatmaktadırlar.[34] Agop Sandalcıyan'ın tezinde herhangi bir müşahedeye yer vermemesi, 1890-1891'de, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne'de, eter ve kloroform anestezisinin uygulanmadığını düşündürmektedir. Nitekim bizde kloroform, ilk kez 1890 yılında Paris'ten dönen Cemil Topuzlu (1868-1958) tarafından, Haydarpaşa Askeri Hastahanesi'nde, kullanılmaya başlanmıştır. 1891'de Mektebi Tıbbiye-i Şâhâne'de görevlendirilen Cemil Topuzlu buradaki ameliyatlarında da kloroform kullanımını sürdürmüştür. 1898'de Almanya'dan gelen Dr. Rieder'in arada eter kullandığı olmuşsa da genellikle İstanbul'daki cerrahlar 1924 yılına kadar kloroformu tercih etmişler ve 1924'ten itibaren de eter kullanmaya başlamışlardır.[35] Bu tezde de genel anestezinin sonunda "kloroform kullanmanın yararları" başlıklı bölümden, anestezik maddelerde tercihin kloroform yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

Kloroform anestezisinin bizde uygulanmaya yeni başlandığı sırada yapılmış olan bu tez, anesteziye ait Türkçe yazılmış ilk monografi olması bakımından, anestezi tarihimizde ve tıp tarihimizde büyük önem taşımaktadır. ★

1 Arslan Terzioğlu: "Selçuklular Döneminde Tıp Eğitimi ve Deontoloji", *Tıbbî Etik Yıllığı II, 15 Eylül 1992'de İstanbul'da Düzenlenen Uluslararası Tıp Tarihi ve Deontoloji Sımpozyumu'na Sunulan Bıldırıler.* İstanbul 1992, s. 8-22.

2 Rıza Tahsin: *Mır'ât-ı Mekteb-ı Tbbiye.* Birinci kitap. İstanbul 1328 (1912) s. 42, 82.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y.A.Res., No: 95/12'de bulunan, 8.5.1316(20 Eylül 1898) tarih ve 1419 numaralı Meclis-i Mahsus Mazbatası.

4 Düring: Türkiye'de Vezâ'if-i Medeniye-ı Etibba", (Çev. Zeki), *Sıhhiye Mecmuası,* Yıl: 4-5, Sayı: 11-12 (1333/1917) s. 1255.

5 "Ecole de Médecine de Galata-Sérai", *Journal de Constantınople et des Intérets Orientaux,* Yıl: 1, Sayı: 51 (Jeudi, 21 Septembre 1843).

6 K.A. Bernard: "Rapport sur les travaux de l'Ecole de Médecine de Galata-Séral", *Journal de Constantinople et des Intérets Orientaux,* Vol: 1, Sayı: 52 (26 Septembre 1843). Bu rapor 20 Eylül 1843 tarihinde II. Mahmud'a arzedilmiştir. A. Süheyl Ünver: *Tabib Hayrullah Efendi ve Makâlât-ı Tıbbiye (1820-1869).* Istanbul 1931.

7 *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları.* İstanbul 1987, s. 33.

8 İbrahim Alaettin Gövsa: *Türk Meşhurları Ansiklopedisi.* İstanbul (1945) s. 378.; M. Şükrü Hanioğlu: "Karl Süssheim-İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi.* Sayı: 2 (Eylül 1991) s. 142.

9 Nuran Yıldırım: "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de Hazırlanan mezuniyet Tezleri", *Bilim Tarihi,* S: 4 (Şubat 1992) s. 12-27.

10 *Hayatım ve Hatıratım. I. Dr. Rıza Nur Kendini Anlatıyor.* (Yay. Abdurrahman Dılipak) İstanbul 1991, s. 139.

11 Ekrem Kadri Unat - Mustafa Samastı: *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sıvıl Tıp Mektebi) 1867-1909.* Istanbul 1990, s. 50-51.

12 Arto Mezburyan'ın; *Hay Yev Dzakumov Hay Pırjişkner.* (Ermeni ve Ermeni Kökenli Doktorlar) adlı elyazma eseri. 1957, s. 157. bu eser Mezburyan'ın kızı tarafından Ermeni Patrikhanesi'ne bağışlanmıştır. Halen burada bulunmaktadır.

13 E. Kadri Unat - Mustafa Samastı: *A.g.e.,* s. 29.

14 Agop Sandalcıyan: *Butlân-ı hiss-i umumi ve mevzî'î - Aenesthésie générale et locale.* İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Kütüphanesi, Y. No. 2, s. 3.

15 *İbid.,* s. 3-4.

16 *İbid.,* s. 4.; E. Soubeiran'ın *Traite de Pharmacie"* isimli ünlü kitabı Dr. Hüseyin Sabri Bey (Ö. 1898) tarafından, *Fenn-i İspençiyarî* (İstanbul 1287/1870) adıyla Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

17 *İbid.,* s. 5-7,

18 *İbid.,* s. 7-11

19 *İbid.,* s. 11-15

20 *İbid.,* s. 15-17

21 Thomas E. Keys: *The History of Surgical Anesthesia.* New York 1945, s. 75.

22 Agop Sandalcıyan: *A.g e.,* s. 17-23.

23 *İbid.,* s. 23-24.

24 *İbid.,* s. 24-25.

25 *İbid.,* s. 25-27.

26 *İbid.,* s. 27-28.

27 *İbıd.,* s. 28-29.

28 *İbıd.,* s. 29-30.

29 *İbıd.,* s. 30-31.

30 *İbid.,* s. 31-35.

31 *İbıd.,* s. 35-37.

32 *İbid.,* s. 37-38.

33 *İbid.,* s 38-40.

34 *İbid.,* s.40-42.

35 *İbid.,* s. 42-47.

36 Nuran Yıldırım: *A.g.m.,* s. 13-15, 21-22.

37 A. Süheyl Ünver: "Türkiyede Ether Narkozunun Tarihçesi", *Modern Tedavi Mecmuası,* No. 1(1951)'den ayrı baskı. İstanbul 1952.

"Musiki İnkılâbı" ve Aydınlar

FÜSUN ÜSTEL

1930'lu yıllar, Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurumsallaşma çabalarının yoğun bir biçimde izlendiği ve buna bağlı olarak Devletin kültür politikasındaki düzenleyici ve yönlendirici tutumunun en üst noktalara ulaştığı bir dönem olmuştur. Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması ve Türk Ocakları'nın kapatılması, Şubat 1932'de Halkevleri'nin açılışı, Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu, 1933'teki Darülfünun Reformu vb. gelişmeler, 1920'li yılların Batı uygarlığını yakalama adına yapılan büyük dönüşümlerinin ardından, C.H.P. hükûmetinin "hars-kültür" oluşturma sorunsalına ısrarla eğildiğinin bir ifadesi olmuştur. Hükûmetin bu dönemde kültür sorunsalına verdiği önemin en belirgin göstergelerinden biri, hiç kuşku yok ki Maarif Vekâleti'nin Aralık 1935'ten sonra Kültür Bakanlığı'na dönüştürülmesidir. Basit bir ad değiştirmenin ötesinde bir zihniyet değişiminin de ifadesi olan bu süreçte, kültür tanımının geniş anlamında, başka bir anlatımla eğitim ve sanatın bütün dallarını kapsayan tanımıyla ele alınması söz konusudur. Bu kültür devriminde en önemli müdahale ve uygulama alanlarının başında, özellikle 1930'ların ikinci yarısında hız verilen "musiki inkılâbı" bulunmaktadır. "Musiki inkılâbı"nın en temel özelliği ise, hars-medeniyet ikileminin çatıştığı noktada yer almasıdır. Müzik alanında büyük dönüşümlerin hedeflendiği ve uygulamaya konulduğu bu süreçte, gerek yöneticiler, gerekse müzikadamları katındaki kararsızlıklar ve yanlış uygulamaların arka planında söz konusu hars-medeniyet ikileminin yarattığı sancılar bulunmaktadır. Özellikle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin de kurulmasıyla resmiyet kazanan "milliyet" ve kimlik arayışı, müzik alanına da damgasını vuracaktır.

Bu yazıda 1930'lardaki "musiki inkılâbı", C.H.P. hükûmetinin kamuoyu oluşturma sürecinde, özellikle devrin öndegelen aydınlarının yaklaşım ve tutumları bağlamında incelenecektir.

"Millî Musiki"

1930'lu yıllar, 1920'li yılların "alaturka-alafranga" çatışmasının resmî politika tarafından "çözüme" kavuşturulduğu ve temel referans ölçütünün "millîlik"e kaydığı bir dönem olarak ortaya çıkacaktır. Ziya Gökalp'in 1924'te yayımlanan *Türkçülüğün Esasları*'nda yer alan "Millî Musiki" başlıklı yazısı, Hars-Medeniyet sorunsalının müzik alanına uyarlanmasının bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Doğu ve Batı müziği arasında tercihini medeniyetten yani Batıdan yana koyan Ziya Gökalp, halk müziğini harsla temellendirmektedir: "Doğu musikîsinin hem hasta, hem de gayrı millî olduğunu gördük. Halk musikîsi millî kültürümüzün, Batı musikîsi de yeni medeniyetimizin musikîleri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O halde, millî musikîmiz, memleketimizdeki Halk musikîsiyle Batı musikîsinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk musikîmiz, bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve Batı musikîsi usulüne göre "armonize" edersek, hem millî hem de Avrupalı bir musikîye mâlik oluruz."[1] Resmî müzik politikasının ana eksenini oluşturacak olan bu anlayış, 21-24 Mart 1930'da *Vossische Zeitung* muhabiri olarak Türkiye'ye gelen Alman yazarı Emil Ludwig'le yaptığı bir söyleşide, bizzat Atatürk tarafından da dile getirilecektir. Montesquieu'nün "bir milletin musikicilikteki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olmaz" görüşünü onayladığını belirten Atatürk, "şark musikisi" konusunda ise şöyle demektedir: "Bunlar hep Bizans'tan kalma şeylerdir. Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir."[2]

1932 yılında İstanbul Halkevi Musiki Şubesi'nin daveti üzerine İstanbul'a gelerek konferans veren Jozef Marks ise, konuşmasında bir kez daha Hars-Medeniyet ayrımına dikkati çekerek, Türk müziğinin Avrupa etkisinden uzak kalarak "safiyetini" korumuş olmasını bir avantaj olarak değerlendirecektir. Bu arada Marks, batı müziğinin etki alanının tümüyle dışında kalan Türk müziğinin gelişmesi önündeki kimi engellere de dikkati çekmektedir: "Avrupa musikisinin terakkiyatı azamete doğru, hemen hemen demagojiye doğru yükselmek yolunu tuttuğu halde

(burada Beethoven'in Dokuzuncu senfonisinin son parçasının halkı cezp eden, vücude getiren tesirini hatırlatırım) Türk musikîsi bu mesâiye bigâne kalmıştır. Armoniden mahrum olmak hasebile Türk musikîsi birçok sazlar tarafından çalındığı zaman dahi yine enfusî ve batınî seciyesini muhafaza etmekte ve senfonik bir inkişaf gösterememektedir. (...) Benim fikrim millî musikînin anasırı esasiyesini bozmaksızın ona terakki ve inkişaf temin etmektir."[3]

Öte yandan J. Marks, bir konservatuar kurulması yönünde İstanbul Valiliği'ne verdiği raporda da benzer görüşleri tekrarladığını görüyoruz. Doğu ve Batı arasında bir köprü görevi gören İstanbul'un coğrafi konumu nedeniyle müziğin gelişmesine elverişli bir kent olduğunu savunan Marks, "İstanbul'dan geçen artistlerin -halk alâkadar olmuyor- gibi şikâyetleri biraz da mucibi memnuniyettir. Bu İstanbul'un tamamile Avrupalılaşmadığını, kendi hususi sanatını kaybetmediğini ispat eder. Millî hususiyete zarar vermemek şartile Avrupa musiki tekniğini halka malederek bir musiki propagandası yapılmalıdır."[4] J. Marks, bu amaçla bir konservatuar kurulmasından başlayarak bir dizi önlem alınmasını önermektedir. Özellikle hükûmetin mevcut koşullara uygun bir konservatuar oluşturması gerekliliğinden hareket eden Marks, "Avrupa zihniyetiyle ve bütün derslerile bir konservatuar teorisi"nin yanlışlığına değinmekte ve söz konusu kurumun genelde "mahdut yüksek istidatlar için değil, adedi çok olan orta derecede istidatlara göre" düzenlenmesi zorunluluğunu vurgulamaktadır. Bu arada Marks'ın raporunda dikkati çeken bir husus da, "İstanbul Konservatuarı eski Türk musikisini, halkın hususiyetlerini kaybettirmeyecek derecede ve yeni Türk sanatında muhafaza edebilecek derecede kale almaya mecburdur"[5] ifadesidir. Son olarak, raporda yer alan öneriler arasında "ciddi musiki müesseselerinin" vergilerinin indirilmesi, "sesli sinema ve barlara küçük bir vergi koyarak ciddi musiki ile iştigal eden müesseselere varidat" bulunması, "yeni inkişafa başlamış bir memleket için çok tehlikeli olan dans musikisinin revaç bulduğu yerlere büyük vergi" yükümlülüğünün getirilmesi, liyakatını ispat etmiş hocalara "profesörlük" de dahil olmak üzere ünvan verilmesi yer almaktadır. Marks, konservatuara konulması gereken tiyatro dersine "liyakatı İstanbul'da temsil ettirdiği operetlerden anlaşılan" Muhsin Ertuğrul'u, müzik tarihi ve Türk müziği dersleri için ise, Hasan Ferit'i salık vermektedir.[6]

"Millî Musiki" oluşturma sürecinde resmî düzeyde olduğu kadar, müzikadamları nezdinde de temel referansı Macaristan ve Rusya'nın "Beşler"e varan yolda izledikleri süreç oluşturacaktır. 1934'te Halkevlerinin ikinci kuruluş yıldönümü münasebetiyle yaptığı konuşmada Necip Ali (Küçüka), "...beynelmilel musikî hayatında Türk musikîsinin de tıpkı Rus musikîsi, Macar Musikîsi gibi bir şahsiyeti olacaktır."[7] derken, Adnan Saygun, *Ülkü* dergisinde yayımlanan bir yazısında halk türkülerinin armonizasyonu sorununa değinerek, "Türkülerimiz ancak kendi bünyelerinden çıkacak bir armoni ile hususiyetlerini kaybetmezler. Fakat garp sistemini onlara uydurmaya çalışmak çıkmaz bir yoldur."[8] Uyarısında bulunmaktadır. Nitekim "millî musiki" anlayışı doğrultusunda ürün veren kimi besteciler de kısa sürede eleştirilere hedef olacaklardır. *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisinde "Anadolu türkülerini alabildiğine modern ve orkestral bir yazı ile fazla yükleyen" Cemal Reşit (Rey) konusunda şu yargıda bulunulmaktadır: "Alman *lied* edebiyatına muvazi ve halka mahsus artistik bir Türk halk şarkısı yaratacak yerde Fransız *Chanson* edebiyatından mülhem virtüozite işi parçalar yazması ve bu suretle yazdıklarını kendi gibi tektük hüner erbabı müzisyenlere münhasır bıraktırması sağda solda itirazlara uğradı."[9] Gerçekten de Halk türkülerinin Batı tekniğiyle işlenmiş ürünlerinin Halk tarafından beklendiği gibi benimsenmemesi sonucu, 1935'ten itibaren radyolarda halk ezgilerinin yeniden geleneksel biçimiyle yayımlanması yoluna gidilirken, kimi aydınların da bizzat "millî musiki" anlayışı karşısında yer aldıklarını görüyoruz. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Yeni Adam'da* "millî musiki" anlayışını şiddetle reddederek, söz konusu yaklaşımın tehlikelerine işaret etmektedir: "Alaturka musiki irtica musikisidir, ona müdahale etmek lâzımdı. Müdahale yapılmış ve eyilik olmuştur. (...) Ben eski münakaşalarımda alaturka diyenlerden hiç korkmuyordum. Ziya Gökalp başta olarak 'Anadolu melodilerini armonize edince millî musiki çıkacak' diyenlerden, asıl onlardan korkuyordum."[10] "Millî musikiciler" dışındakilerin bir anlamda "milliyetsizlikle" suçlandığını belirten İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre, "millî musiki" anlayışı, "mimaride Vakıf Hanların yapıldığı devrin anlayışı gibi ve en aşağı 30 sene geridir. Yapılacak şey, millî musikî değil, her şeyden evvel, inkılâbı eyi anlamak ve ona yakışan musikî yeniliğini istemektir."[11] Anadolu melodilerini modernize etmek isteyenleri "romantik Türkçülük"le eleştiren Baltacıoğlu, söz konusu melodilerin "millî" değil, "ananevî", şehre değil köye ait olduğunu belirtmektedir: "Millî kültürü ararken şehirleri bozuk sanıp, köye gitmek, medine ahalisini kozmopolit yahut milliyetsiz, yalnız köy halkını saf ve milliyetçi anlamak realiteyi kavramamaktır. Bu iştiha ve bu inatla romantik bir sanat yapılabilir, fakat modern bir millî sanat hiçbir zaman!.. (...) Ölen bir musiki var. Doğmayan bir musiki de var. Bu musikinin doğacağı yer milletin vicdanıdır, köylünün melodileri değil."[12]

Burada işaret edilmesi gekeren bir başka nokta da "Millî Musiki"nin resmî politika ve basında içinde "itibarlı" yerini almasıyla hemen eşzamanlı bir biçimde, geleneksel Türk müziğinin "Bizans Aksiyonu", "Alaturka", "Meyhane musikisi", "Enderun Musikisi", "Divan Musikîsi" tanımlamaları

altında[13] Kemalist intellegentsianın sert eleştirilerine hedef olmasıdır. "Bizans müziği"ni geleneksel Türk müziğiyle özdeşleştirmeye çalışan yaklaşım Sâdedin Arel'in Nisan 1939-Kasım 1940 arasında *Türklük* dergisinde yayımladığı bir dizi makale ile[14] çürütülmeye çalışılırken, "Batıcı" aydınların "Meyhane - Şark musikisi" denklemi, geleneksel Türk müziği savunucuları tarafından söz konusu müziğin yanlış politikalar sonucu "meyhaneye düşmesinin" bir gerekçesi olarak kullanılmaktadır.[15]

"Millî Musiki" lehine "Şark musikisi" karşısındaki resmî tutumun bir başka sonucu da kitle eğitimi bağlamında bir "fikrî kalkınma"[16] ve aynı zamanda da bir propaganda aracı olarak ele alınan radyodan yapılan müzik yayınlarının özellikle 1934-35'den başlayarak eleştirilere neden olmasıdır. Radyo, yayımladığı müzik programları nedeniyle "hars ve müzik terbiyesini" yozlaştırmakla, radyo yöneticileri ise, "gayri mes'ul kuvvet vaziyetinde halkın kafasında hükümran olmak istemekle" suçlanırken devletin bu kurumu daha yakından denetlemesi gerekliliği vurgulanmaktadır.[17] Bu anlayış doğrultusunda *Yeni Adam*'da yayımlanan bir yazısında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İstanbul radyosu için model Kahire değil, radyolarını kültürleştiren Avrupa milletlerindedir"[18] demekte, Maarif Vekâleti'nin bu konuya el atmasının haklılığına işaret etmektedir.[19]

Radyo yayınlarına yöneltilen eleştirilerin yanısıra, Atatürk'ün T.B.M.M'de yaptığı 1 Kasım 1934 tarihli konuşma üzerine Matbuat Umum Müdürü Vadat Nedim Tör, bağlı bulunduğu İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya çıkacak ve 2 Kasım 1934'ten başlayarak, 6 Eylül 1936 tarihine kadar radyodan "Şark musikisi"nin kaldırılmasına yol açacaktır.[20]

Öte yandan radyonun, Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'nden alınarak 1936 yılında çıkarılan bir kararname ile "devletleştirilmesi[21], basında "müzik yayınlarının denetlenmesi yolunda olumlu bir girişim olarak değerlendirilecektir. Bu arada Eylül 1936'dan başlayarak radyo yayınlarında geleneksel Türk müziğine daha fazla yer ayrılması da "bu devletleştirmenin" olumlu icraatları arasında zikredilecek, söz konusu değişim konusunda *Yücel* dergisi şu yorumu yapacaktır: "Eski şirket, alaturka namı altında, ekseriya çalgılı kahvelerde ve bahçelerde yer etmiş bayağı havalarla programını dolduruyordu. Hükûmet pek haklı olarak bu havayı yasak etti. (...) Bugün radyo idaresi Türk musikisinin inkişafı için bu musikiyi eyi bilenleri programa koyuyor."[22] Basın ve yayın organlarında geleneksel Türk müziğine ilişkin bu âni tavır değişikliğinin temelinde hiç kuşku yok ki, yeni ulusal müziğin yetkin bir noktaya gelebilmesi için uzun süre geçeceğinin 1935 başında anlaşılması üzerine hükümetin geleneksel müziğe ilişkin tutumunda değişiklik yapması bulunmaktadır.[23] Bu çerçevede geleneksel sanat müziğine paralel olarak, İstanbul ve Ankara radyolarında geleneksel biçimiyle yayımlanmaya başlanan halk ezgilerinin yanısıra, Ocak 1938'de Atatürk'ün direktifiyle *Ulus*'ta yer alan bir yazıda geleneksel sanat musikisinin geliştirilerek çoksesli müziğe ulaşmayı amaçlayan çalışmaların da desteklenebileceği kamuoyuna sezdirilmiştir.[24]

Bu arada 1930'lu yıllar boyunca "Garp" müziği karşısında "Şark" müziğine engellemeler getiren yasaklayıcı resmî müzik politikasının, batı müziğinin kimi alt türleri söz konusu olduğunda da müzik yazarlarına esin kaynağı oluşturacaktır. Nitekim, caz müziği ve kokain arasında "doğrusal" bir ilişki kuran Ercüment Behzat, bu konuda şöyle demektedir: "Mütarekede beyaz Ruslar morfinle kokaini getirdiler. Barlarda ve plâklarda çalınan Paul Whiteman'ın (sinir müziği) keyif verici maddelerin yayılma hududunu genişletti. (...) Onbeş sene içinde Şişli'den Eyüpsultana, Eyüpsultandan Anadolu kasabalarına ve serseri paşazadeden mektep talebesine kadar memleketi zehirli kıskacı içine alan kokain, kuvvetini ve hızını (sinir müziği)nden aldı."[25] Caz "mikrobu"nun özellikle Türkiye gibi müzik eğitimi ve geleneği güçlü olmayan ülkelerde yaygınlık kazandığını savunan E. Behzat, söz konusu "çıbanın" temizlenmesinde belediyeler ve radyoya düşen görevleri işaret ederek, caz müziği çalınan yerlerden Belediyenin ağır vergiler alarak caydırıcı bir işlev yüklenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[26]

"Musiki İnkılâbı"

T.B.M.M'nin 1 Kasım 1934'teki yıllık açılış toplantısında Atatürk'ün yaptığı konuşma, "musiki inkılâbı" konusunda önemli değişikliklerin habercisi olmuştur: "Arkadaşlar, Güzel san'atların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak, bana kalırsa bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğine ölçü musikîde değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları, bir gün önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak, bu güzeyde (sayede) Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür işleri bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim."[27]

Atatürk'ün bu konuşması, kendini bu tür bir "cezrî ve içtimaî mânâsı bulunan bir değişmenin" organı olarak tanımlayan *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisi tarafından, müzik politikaları konusunda bir dizi zorunlu yasaklama ve tedbirin alınacağının da işareti olarak tanımlanacaktır.[28]

Öte yandan Atatürk'ün söz konusu konuşmasının, "şark" dünyasının kimi ülkelerinde örnek oluşturduğu da hükûmete yakın basın organlarında yer alacaktır.

Cumhuriyet gazetesinin belirttiğine göre Kahire'de yayımlanan El-belağ gazetesi, "Bu musiki Bizans musikisidir. Türkler gibi biz de kaldırmalıyız" demektedir.[29]

Hükûmetin müzik politikalarını yönlendirme işlevini, kültür politikasının temel sorunlarından biri haline getirdiğinin önemli göstergelerinden biri de, 1935'te C.H.P. Genel İdare Kolu tarafından anahatları çizilerek Genel Başkanlık Divanınca onaylanan Parti programı taslağının iki maddesinin doğrudan doğruya müzik alanında yapılacak dönüşümlerle ilgili olmasıdır. Söz konusu programın 43. maddesinde "Güzel sanatlara, bilhassa musikiye inkılâbımızın yüksek tecellisile mütenasip bir surette ehemmiyet vereceğiz", denilmekte, 51. maddede ise, "millî opera ve tiyatro mühim işlerimiz arasındadır."[30] ifadesi yer almaktadır. Yine 1 Aralık 1935 tarihinde TBMM'nin beşinci dönem birinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında Atatürk, "ulusal musikimizi, modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına bu yıl daha çok emek verilecektir"[31] açıklamasında bulunmaktadır.

Gerçekten de, 1935 yılı hükümetin müzik politikası konusundaki ana zihniyetinin biçimlenmesi ve bunun parti programı yada Halkevleri programlarında tescil edilmesi açısından önemli bir yıl olmakla birlikte, organizasyon ve daha da önemlisi bütçeden ayrılacak pay gibi sorunların çözümlenemediği ve bu nedenle de ertelendiği bir yıl olacaktır.[32]

"Müzik Siyasamız: Para, İhtisas, Organizasyon" başlıklı yazısında bu soruna değinen Mahmut Ragıp Kösemihal, müziğin tüm sanat dalları içinde kolektif olma özelliği en ağır basmı olması nedeniyle bir yandan "soysallığı ölçüsünde siyasa, program ve kafa çalışması" gerektirdiğini, diğer yandan da "para, ihtisas, ve organizasyon gibi aynı siyasaya bağlı kalacak maddi yanları" bulunduğunu ileri sürmektedir. "Devletleşen" müzik işlerinde, "çok eli açık" olunması gerektiğini belirten M.R Kösemihal, "Şimdilik kısaca yazalım ki, yalnız Ankara şehrimiz için devlet her yıl aşağı yukarı 350,000 lirayı gözden çıkarmazsa temelli ve köklü musiki çalışmalarına mümkün değil başlanamaz."[33] demektedir. Kösemihal bu arada uzmanlık konusunda gençlere verilen önemin aşırıya vardırılarak deneyim ve "otoriteden" mahrum kişilere yetki tanınmasını ve yöneticilerin aldıkları gelişigüzel önlemleri eleştirmektedir. Bu önlemler çerçevesinde yazar, özellikle Türkiye'ye konser vermek için gelen ya da evlerinde özel müzik dersleri veren öğretmenlerden alınan vergileri saymaktadır.[34]

"Musiki İnkılabı" sürecinde en önemli aşamalardan birini, Atatürk'ün direktifiyle toplanan Musiki Komisyonu oluşturacaktır. 26 Kasım 1934'te Ankara'da "Kültür Bakanı" Abidin Bey'in başkanlığında biraraya gelen "Musiki Komisyonu'nda devrin öndegelen müzikadamlarından Veli, Ahmet Adnan, Cemal Reşit, Necil Kazım, Hasan Ferit, Mahmut Ragıp, Ferhunde Ulvi, Ulvi Cemal, Necdet, Halil Bedi, Nurullah Şevket, Cevat Memduh ile Talim ve Terbiye Kurulu'ndan İhsan, Kazım Nami ve Vedat Nedim Beyler bulunmaktadır. Komisyon izlenecek müzik politikaları bağlamında "Terbiye Bakımından" başlığı altında, "radyodan sonra, plâk vasıtasıyla yahut umumî mahallerde çalınan alaturka musikinin men'i çareleri", "aile ocağında musiki terbiyesi ve bu arada aile muhiti için şarkılar"ı, ilk ve orta öğrenim kurumlarında müzik eğitimi ve bu kurumları denetleyecek bir "musiki müfettişliğinin" kurulması, halkın müzik zevkini geliştirme yolları, radyo yayınlarının "musiki terbiyesi bakımından da kontrol ve organizasyonu", "operetlerin musikî ahlak ve tiyatro bakımından da kontrolu", Halk müziği dershanelerinin organizasyonu vb. konular görüşülmüştür. İkinci grupta görüşülen konular arasında ise, müziğin "ihtisas ihtiyaçları", "eserde musiki inkılabı", müzik eserlerinin telif haklarında yapılacak çeşitli düzenlemeler ve bu bağlamda "türk bestekarlarının eserlerinin yalnız temsile ait olanlarında değil, konser ve radyolarda ki çalınmalarında da telif hakkı tanınması" vb. bulunmaktadır. Söz konusu Müzik Komisyonu'nun toplantıları sonunda oluşturulan dört büyük komisyondan, "Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi Komisyonu"na seçilen Ahmet Adnan, Cemal Reşit, Hasan Ferit, Mahmut Ragıp, Halil Bedi, Nurullah Şevket, Cezmi ve Necil Kâzım'ın üç gün gibi kısa bir süre içinde hazırlayarak Milli Eğitim Bakanı'na sundukları rapor[35] müzik adamları ve eğitimi konusundaki yaklaşımlarına ilişkin önemli ipuçları taşımaktadır. "Türkiye Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi'nin Ana Çizgileri" başlıklı raporda, Musiki Muallim Mektebi'nin yalnızca "musiki öğreticileri" yetiştirdiği, buna karşılık "bestekar, çalıcı, okuyucu ve oynayıcı" ihtiyacını karşılamadığı belirtilerek şöyle denilmektedir: "Memleket her türlü musiki ihtiyacını temin edecek, bütün musiki ihtisas şubelerini hâvi bir müesseseye muhtaçtır. Bu müessesenin titri ya (Devlet Musiki Konservatuvarı) veya (Devlet Musiki ve Tiyatro Akademisi)dir. Heyetimiz Akademi tabirini tercih etmektedir."[36] Rapora göre, söz konusu "Akademi"nin kurulmasını izleyen dönemde Musiki Muallim Mektebi, Akademinin "Musiki Pedagojisi Bölümü"ne dönüşecek ve ilk Muallim Mektebi mezunları arasından sınavı kazanarak bu şubede, iki yıl eğitim görecek kişilerden oluşacak ilk okul "seyyar musiki muallimleri" ile orta öğrenim müzik öğretmenleri yetiştirilecektir. Bu arada Akademi'nin ilk, orta ve yüksek bölümlerinde öğrenim görecek öğrencilerine, aylık "münasip" bir ücret verilmesi de öngörülmektedir. Öte yandan Akademi'den mezun olanlar "taahhüt ve mükellefiyet altına" alınacaktır. Son olarak, Akademi'nin orta kısım bölümlerinin Enstrüman, Teganni ve Opera, Dram, Bale, Bestekarlık, şeflik ve Musiki Pedagojisi bölümlerinden, iki yada üç yıl sürecek Yüksek kısmının ise, piyano, keman, viyolonsel,

yüksek kompozisyon ve şeflik, yüksek teganni sınıfı ve müzikoloji şubelerinden oluşacağı belirtilmektedir. Rapora göre, Yüksek kısım, "içindeki (müzikoloji) bölümü hariç, bilhassa merkezî Avrupa, faraza Viyana, Prag Konservatuarlarının yüksek kısımlarına muadildir. Müzikoloji bölümü: Avrupa Felsefe Fakülteleri dahilindeki müzikoloji şubelerinin muadilidir"[37].

Musiki Komisyonunda yer alan Cevat Memduh Altar'ın anlatımıyla başarılı bir yönetici olan, ancak Müzik konusuna pek "yakın" bulunmayan Abidin Özmen'in başkanlığının yanısıra, Atatürk'ün kararların çıkışını hızlandırmak yönündeki baskısı[38] ve katılımcıların "musiki inkılâbı" konusunda sistemli görüşlere sahip olmamaları söz konusu çabanın somut bir müzik politikasına dönüşmesine imkan vermeyecektir. Nitekim, Cemal Reşit Rey, bu konuya anılarında şöyle değinmektedir: "Ne gibi bir karar alınacağını kestiremiyorduk. Nihayet hatırlamadığım birisi, memlekette tek sesli şarkı söylemenin yasak edilmesi gerektiğini teklif etti. Bunun üzerine ben de kalktım ve dedim ki; bir çoban faraza davarlarını otlatırken şarkı söylemek ihtiyacını hissederse, ille köye gidip bir ikinci çobanı bulup, gel birader sen de şu ikinci sesi uydur da söyle mi desin?"[39]

Atatürk'ün onayını alan Millî Musiki ve Temsil Akademisi Kanunu, T.B.M.M'den geçmesine rağmen uygulamaya konmayacak ve 1935-36 senesinde söz konusu rapor uyarınca Devlet Konservatuvarı kurulacaktır.[40]

"Millî Musiki ve Temsil Akademisinin Teşkilat Kanunu'nun, T.B.M.M'de oylanması sırasında dikkati çeken en önemli husus, kanunun içeriğine ilişkin hiçbir tartışmanın olmaksızın tüm maddelerinin kabul edilmesidir. Biçime ilişkin tek tartışma ise, Ziya Gevher tarafından ısrarla gündeme getirilen "leylî", "neharî", "meccanî" sözcüklerinin yenileriyle değiştirilmesi üzerine çıkmış[41], söz konusu sözcüklerin bulunduğu maddeler encümene havale edilerek değişikliğe uğratılmıştır.[42] Bir başka nokta ise, Millî Musiki ve Temsil Akademisi Teşkilât Kanunu'na esas teşkil eden raporda yer alan modelin Viyana Akademisi kanunundan büyük ölçüde aktarılmış olmasıdır. Komisyonda bulunan müzik adamlarının büyük bölümünün Viyana'da eğitim görmüş olmaları nedeniyle esinlendikleri bu model, böylesi bir girişimin gerçekleştirilmesi için gereken altyapı kurumlarının eksikliği nedeniyle uygulanabilir olmaktan uzaktır[43]. Kurumlaşma yönündeki bu eksikliğin giderilmesi yönünde 1936'da Devlet Konservatuvar'ının kurulmasıyla ilk adım atılırken, Kültür Bakanlığı'nın konservatuvara öğrenci sağlanması başta olmak üzere birçok konuda çaba gösterdiği açıktır. C.H.P. Genel Sekreterliği'nin Parti Teşkilâtına Umumi Tebligatı başlıklı ve yalnızca parti bürolarında kullanılacağı belirtilen "Gizlidir-Hizmete Mahsustur" ibareli kaynakta Konservatuvarın çeşitli bölümlerine kayıt olmak isteyen adayların tesbiti için Valiliklere başvuru fişleri gönderildiği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir: "Konservatuvar mütehassıslarından teşkil eden bir heyet tarafından mezkûr fişler tetkik edildikten sonra muhtelif ilbaylıklardan seçim sınavına girmeleri uygun görülen (23) namzedin adı tesbit edilmiştir. (...)Mezkûr 23 namzedin İstanbul ve Ankara'daki seçim sınavına sevkleri için gereken yol parasının mevzuatın müsaade etmemesi dolayısile Bakanlığımızca teminine imkân olmadığından, bunların yukarda zikredilen günlerde İstanbul ve Ankaradaki sınavda hazır bulundurulmaları için İlbaylıkların veya Halkevlerinin, namzetlerin yol paralarını temin etmek suretile yardımda bulunmaları hususunda alâkadar İlbaylıklara Yüksek Genel Sekreterliklerince emir buyurulmalarını memleket sanatı namına saygı ile rica ederim."[44] Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın imzasıyla Halkevi Başkanlıklarına gönderilen bu tamimden de anlaşılacağı gibi, adayların tesbitinde konservatuvar uzmanlarının oluşturduğu heyetten sonra nihaî karar mercii Valilikler olmaktadır. Ancak valiliklerin bu süreçte hangi ölçütleri esas aldığı bilinmemektedir.

Resmi politikanın yanısıra, gündelik basında çıkan yazılar ve müzik dergilerinin de yardımıyla "musikî inkılabı" konusunun canlı bir tartışma ortamı yarattığına tanık olmaktayız. Ahmet Muhtar tarafından yayımlanan *Musikî* (1931), *Musiki Muallim Mektebi Talebe Mecmuası* (1933), 1932'de kurulan İstanbul Musiki Birliğinin de başkanı olan Mildan Niyazi Bey tarafından yayımlanan *Nota Musikî Mecmuası* (1933), mesul müdürlüğünü Celalettin Tevfik ve yazışleri müdürlüğünü Mahmut Ragıp'ın yaptığı *Musikî Muallim Mektebi Mecmuası* (1934) ve *Müzik ve Sanat Hareketleri* (1934) dönemin belli başlı yayın oganları arasında yer almaktadır. Amacının eski *Musiki* ve çıkmaya devam eden *Musiki Muallim Mektebi* dergilerine, yazı kadrolarının hemen hemen aynı olması nedeniyle çok benzemekte olduğunu ileri süren *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisinin, ilk sayısında yayımlanan Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürlüğüne yönelik "açık mektup"da, "fikrî mahiyette musikî kitapları çıkarmıya hiç imkan olmadığı için bu boşluğu(n) mecmua neşriyatıyla" telafi edilmesi gerektiği savunulmakta ve "batıp kapanmak gibi muhtemel tehlikelerden korkmadan bir yüzlü kalmayı, Maarif Vekâletinin resmî sanat siyaseti ile onu koruyan Halk Fırkası kültür işleri programının musikî maddeleri ışığında yürümeyi prensip tuttuk."[45] denilmektedir. Bu arada derginin 1920'li yıllardaki, kendi anlatımıyla "muzır" alaturka-alafranga ikiliği yerine, Divan Edebiyatı-Edebiyatı Cedide ayrımını karşılayan "Usul ve makamlara müstenit (Edvar Musikisi)" ile "Çok Sesli (Yeni Musiki)" tanımlarını[46] kabul ettiğini açıklaması da, resmî söylemin dışında bir bilimsellik/nesnellik kaygısının ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, *Müzik ve Sanat Hareketleri*'nin kısa bir süre sonra hükümetin yardımın-

dan yararlandığını, bir yandan Halkevleri'nin tüm şubelerinin, diğer yandan ise Maarif Vekaleti'ne bağlı tüm kütüphane ve eğitim kurumlarının abone olmasının sağlandığını görüyoruz.[47]

Öte yandan 1930'lu yıllar boyunca kültür alanındaki "resmi politikanın" ana taşıyıcısı olma işlevini yüklenen Halkevleri'nin 1932 tarihli Talimatnamesi'nde, Güzel Sanatlar Şubesi'nin amaç ve görevlerinin belirtildiği bölümde 33. madde ile "musikide güdülecek istikamet" açıklığa kavuşturulmaktadır: "Halkevleri musiki mesai ve müsamerelerinde beynelmilel modern musiki ile millî türkülerimiz esas tutulacak ve beynelmilel musiki teknik ve aletleri kullanılacaktır. Yani musikide gayemiz modern ve beynelmilel musikiyi (ve taganni tarzını) esas tutmak ve bunu tatbik ve temin etmektir. Halkın musiki zevkini arttırmak ve yükseltmek için radyo, gramofon gibi vasıtalardan da istifade edilmelidir"[48] Ayrıca halkın milli marşları ve şarkıları öğrenmesine ve "milletçe bir ağızdan söylenmelerini temine çalışmak", köylerde ve aşiretlerde söylenen milli türkülerin nota ve sözlerini saptamak, halka açık "umumi musiki akşamları" düzenlemek Halkevleri Güzel Sanatlar şubesi Müzik kısmının belli başlı görevleri arasında yer almaktadır[49]. 1938 tarihli Halkevleri Öğreneği'nde ise, "Ar Şuğbesi"nin görevleri arasında müzik alanında izlenecek yol konusunda aynı zihniyet devam etmekle birlikte "milli türkülerimiz" ifadesinin "halk türkülerimiz" şeklinde değiştirildiğini görüyoruz.[50] Söz konusu şubenin müziğin kitlelere ulaştırılması yönündeki çalışmaları en azından 1935 yılı içinde Halkevleri içinde düzenlenen 502 konserle[51] canlı bir merkez olma işlevini yerine getirdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, 1930'lu yıllar boyunca Halkevleri'nin yayın organı *Ülkü*'de, birkaç istisna dışında müzikle ilgili teorik yada haber düzeyinde son derece sınırlı yazıların yer aldığını, sanata ilişkin yazıların büyük bölümünün resimle ilgili olduğunu da eklemek gerekiyor.

"Musiki İnkılâbı" sorunu, Türkiye'deki müzik ve müzisyen türleri tartışmasını da gündeme getirmiştir. Müzik yazarlarının kendi tercihleri doğrultusunda ve bilimsel ölçütlerden uzak vülgarizasyonlarla yapılan bu sınıflandırmalar dönemin aydınlarının görüşlerini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Söz gelimi Ercüment Behzat, Türk halkının "Osmanlı Enderun müziği", "garp kırması yeni alaturka", "klasik garp", "caz müziği" ve "Anadolu türküleri" arasında bocaladığını ileri sürerken[52] M. Ragıp Kösemihal, "memleket musikicisi kavramını öne çıkarmakta[53], Sadi Yaver Ataman dört sınıf musikici" saptamaktadır. Bunlardan ilki, "şark musikisi müntesipleri, klasikçiler ve alaturkacılardır ki bunların büyük bölümü fasıl musikiciliğinden ileri geçememiş" kişilerdir ve alaturka müzik piyasasını temsil etmektedirler. "Tatlı su müzisyenleri" olarak tanımladığı ikinci grup ise, "düşük ve hiçbir edebî kıymet taşımayan sözleri yarı alaturka ve yarı da alafranga zannettikleri kaidelerle ve çok kötü makiyajlayarak ortaya koyanlardır. Bunlar maalesef plak artisti olarak geçinmekte olduklarından da en geniş propagandayı yapmak itibarile musikimizin fena tanıtılmasına sebeb teşkil ederler."[54] S. Yavar Ataman'a göre, Üçüncü sınıf "köylü musikisini ele almakla beraber bu musikinin motiflerini taklid etmekte ustalık gösteremeyenlerdir."[55] Milli musikicileri, "güzel ve gürbüz bir köy kızını allık ve düzgünle süslemeğe çalışan acemiler" olmakla suçlayan Ataman, son grubu oluşturan Klasik Batı müziği sanatçılarının eserlerinin yetersizliğine değinmektedir.[56]

Nihaî Amaç olarak Ulusal Opera

Dönemin öndegelen aydınları arasında yeni müzik devriminde ulaşılması gereken nihai amacın ulusal bir Türk operası olacağı görüşünün yaygın olmasına[57] rağmen bu yöndeki dernekleşme girişimlerinin, C.H.F'nin "bütün güçleri tek elde" başka bir anlatımla "parti-hükümet-devlet" ekseninde toplama kaygısının sonucu, bürokratik süreçlerin ağırlığı engeline takıldığını görüyoruz. 1930 yılı içinde kuruluş dilekçesini İstanbul Valiliği'ne veren ve Nisan 1931'de izin alarak çalışmalarına başlayan Opera Cemiyeti, *Musiki* dergisinin anlatımıyla o gün için "iddialı" bir isim taşımakla birlikte, "opera gayesine tedrici bir program" içinde ulaşacaktır. Sözü edilen program, Sofya operasının kökenini oluşturan "Operna Drujba" derneğinden büyük ölçüde esinlenmiştir ve Opera Cemiyeti'nin ilk faaliyet yılı içinde bir koro heyeti oluşturmak; solist, düo ve kuartetleri hazırlamak, operaların İtalyanca ve Türkçe çevirileri üzerinde çalışmak ve özellikle İstanbul'un tüm "ses amatörlerini" biraraya toplayacak bir okul haline gelmek amaçlanmaktadır.[58] Opera Cemiyeti'nin bu çağrısı, 1918'den beri faaliyet gösteren ve "bir orkestra teşkili suretile garp eserlerini tanıtmak yolunda da kıymetli işler gören" Şark Musiki Cemiyeti'nin yardım ve işbirliği önerisiyle karşılanacaktır.[59]

Nihayet Ulusal Opera yaratma yönündeki nihai amaç, Atatürk'ün verdiği "musiki direktifi"nin ardından 1934 yılı içinde "Türk Beşleri'nden Ahmed Adnan Saygun ve Necil Kazım Akses'in bestelemiş oldukları ilk üç ulusal operanın, Halkevi salonlarında sahnelenmesiyle ilk örneklerini verecektir.[60] Atatürk'ün isteği üzerine Halkevleri Genel Başkanı Necip Ali (Küçüka) tarafından Münir Hayri (Egeli) aracılığıyla iletilen mesaj üzerine, Ahmed Adnan Saygun'un İran Şehinşahı Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti münasebetiyle bir ay içinde besteleyeceği *Özsoy Operası*, bestecinin daha sonraki yorumuna göre, Atatürk'ün bir yandan Şah'ı mümkün olduğu kadar etkilemek, diğer yandan da biri çoğunlukla sünni, ikincisi ise şii mezhebine bağlı bu iki devlet arasındaki açık yada kapalı "düşmanca komşuluğu" dostluğa çe-

virmek için iki ulusun kardeş oldukları düşüncesini bir İran efsanesine dayanarak ileri sürme amacından kaynaklanmıştır.[61]

Özsoy Operası bu "siyasal işlevi" nedeniyle basında Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 15. yıldönümü münasebetiyle övgüyle karşılanır ve eleştirilerin dışında kalırken yine Saygun tarafından bestelenerek Aralık 1934'te sahnelenen *Taşbebek* ve Akses'in bestelediği *Bayönder* operaları kimi eleştirilere yol açacaktır[62]. Nitekim söz konusu operaların oynanmasından üç gün sonra, 30 Aralık 1934'te Ulus gazetesinde Burhan Belge'nin "Yarı Siyasal" başlıklı sütununda yayımlanan yazısı ile opera denemelerinin "birden bire" sona erdiğini görmekteyiz. "Bayönder ile Taşbebek" piyeslerinin bu kere Ankara Halkevi sahnesinde oynanmaları şu bakımdan iyi olmuştur ki, bizde, orijinal opera temsillerine ne dereceye kadar imkân vardır, bunun tam bir yoklaması yapılmıştır. Ve anlaşılmıştır ki, bizde, değil opera gibi mütekâmil bir temsil şeklinin şimdilik birkaç şahısla ve sade parçaların bile, iyi bir hazırlık olmadıkça, oynanmasına imkân yoktur. Seviye bizdeki gibi olunca, ve tekrar ediyoruz, dava ulusal bir müzik yaratmak olursa, o zaman, kendi klâsik devremizi yaratmadan modern'e kaçmak hatalı olur. Bu hata, her iki piyeste de yapılmıştır. Müzikte de, Anadolu'nun bütün ulusal motifleri ancak çobanların dağarcığında dolaşırken, gene kompozitörlerimiz kalkıp da bize birtakım kişisel sünuhatlarını' dinletemez"[63]

Böylece çeşitli müzik dergilerinin yanısıra, iktidarın görüşlerinin sözcülüğünü yüklenen *Ulus* gazetesinde de yayımlanan eleştiri yazıları sonucu, öncelikle amaçlanan "musiki devrimine" zemin oluşturacak alt yapının ve kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekliliği yönündeki zorunluluğun açıkça ortaya çıkması üzerine, Paul Hindemith'in Türkiye'ye çağrılmasıyla başlanan ve kimi müzik yazarları tarafından "Musiki Devriminin İkinci Evresi" olarak tanımlanan[64] dönemin başladığını görüyoruz. Hindemith'in 1935-37 yıllarında Türkiye'ye toplam dört kez gelerek hazırladığı raporun Operaya ilişkin bölümünde öncelikle bir opera binasının yapılması, ve bir koro oluşturulması gibi görüşlerin yanısıra, çeşitli alanlarda görev yapacak yabancı uzmanların gerekliliğine de dikkat çekilmektedir.[65]

Yabancı Müzik Adamları Sorunu

"Musikî inkılabına" katkıda bulunmak amacıyla Türkiye'ye çağrılan yabancı müzik adamları ve icracılar 1935'ten başlayarak basın ve yayın organlarında en çok tartışılan konulardan birini oluşturacaktır. Bu konuda M. Ragıp Kösemihal, 1936 yılında *Kültür Haftası*'nda yer alan bir yazısında şöyle demektedir: "...bu gibi getirtişler kat'iyyen yabancı musiki göçmenlerinin aramıza sökün etmeleri gibi bir hal almamalı, ve gelen iyi artistlerin kontratlarına hangi işler için getirtilmişlerse o işler dışında hususî angajmanlar almamalarına dair sıkı maddeler konulmalıdır. Böyle yapılmazsa, gereğinden çok sayıda getirtilecek yabancılar kendi musikicilerimizin geçimini ve dolayısıyla sayılarının yeterince artmasını güçleştirebileceklerdir."[65] Ancak, Kösemihal'in işaret ettiği bu "istihdam" sorununun yanısıra, yabancı müzisyenler meselesinin ardından başka kaygıların da bulunduğu bizzat kendisi tarafından 1938'de dile getirilecektir: "Umumi harpten sonraki arsıulusal müzik dünyasındaki artist göçleri her yeri çok uğraştırmış, Akvam Cemiyetini bile düşündürmüş, emigration ve immigration şekilleri altında bin bir meselelere yol açmış olduğu için, toplu bir halde aramıza gelen ecnebî musikicilerde böyle bir derdin bizdeki ilk emareleri olduğu sanılmıştı.(...) Halbuki, sonradan, böyle bir korkuya mahal kalmadığı, şeklin büsbütün başka bir mahiyette olduğu anlatıldığı ve anlaşıldığı gibi, son yıllarda müzikacıların immigrasyonu imkânları da bütün Avrupada yok edildi. Binaenaleyh, aramıza gelen ecnebî muzikacılardan tam bir huzur içinde istifade edildiği görülmüştür."[67]

Yabancı müzik adamlarının 1930'lu yılların özellikle ikinci yarısına doğru Türkiye'ye çalışmak amacıyla gelmelerine karşılık, konser vermek amacıyla büyük kentlere gelen yabancı sanatçılarda önemli ölçüde azalma olması *Cumhuriyet* gazetesinin 1935 yılında devrin öndegelen yönetici ve müzik adamlarıyla yaptığı bir ankette açıkça ortaya çıkmakta ve sorun alınan vergilerin yüksekliğine bağlanmaktadır. Gerçekten de yerli gösteri ve konserlerden çeşitli adlarla alınan vergilerin %25-30 oranında kalmasına karşılık[68], yabancı sanatçıların yer aldıkları konserlerde, bilet bedellerinin damga resmi tayyare resmi ve Darülaceze payı çıkarıldıktan sonra, %50 oranında kazanç vergisi ve bu verginin 1/5'i oranında iktisadi buhran vergisine tâbi olması[69] ve böylece yaklaşık %75'inin vergi olarak geri dönmesi söz konusudur. Ankette görüşü alınan müzik adamlarının tümünün eleştirdiği bu vergi sisteminin özellikle 1930'ların başında "sanat değeri olmayan" kimi yabancı "trupların" "Beyoğlu'na yerleşerek yerli sahne zararına, büyük kârlar temin etmesini" önlemek amacıyla konulan prohibitif nitelikli vergiler olduğu şeklinde bir görüş birliği göze çarparken, Hasan Ferid (Alnar), ülkeye konser vermek amacıyla gelen "yüksek sanatkâr sınıfı" lehine vergi kanunlarında bazı değişiklikler yapılmasını ve konservatuvar yada benzer bir müzik kurumunun yabancı sanatçının bu "yüksek" sınıftan olup olmadığını saptamak amacıyla karar mercii oluşturabileceğini savunmaktadır.[70] Öte yandan anket, nota ve müzik aletlerinden talep edilen gümrük vergileri konusunu da gündeme getirmektedir.[71]

"Operet mi, Kültür mü?"

1930'lu yıllar boyunca, izlenmesi gereken müzik politikası bağlamında en sık gündeme gelen tar-

tışma konularından biri de Türk operetleri ve kimi çevrelerin eleştirel bakışlarıdır. Faust operasının gösterimi münasebetiyle *Yücel* dergisinde yayımlanan ve seyircinin ilgisizliğini vurgulayan bir yazıdaki "Halkın gitmediği eseri oynatmayacak olursak on iki ay operet oynatmamız lâzım."[72] ifadesinin de açıkça ortaya koyduğu gibi, Türk operetleri halk tarafından büyük bir ilgiyle izlenmekte, söz gelimi 88. temsilini veren *Lüküs Hayat* bini aşkın izleyici toplayabilmektedir.[73] *Müzik ve Sanat Hareketleri* dergisinin "inkılâp tiyatrosunda bir leke" olarak tanımladığı *Lüküs Hayat*, "en aşağı tertipten bir Galata balosunu sahneye nakleden millî bir karnaval", müziği ise "incesaz tangosuyla Avrupa cazı arasında bocalıyan melez ve kâh şirin, kâh soğuk bir nevadan ibaret"[74] olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan söz konusu eleştirilerden operet bestecileri de nasibini almakta, Ekrem Reşit'in (Rey) "yardımıyla" *Darülbedaide Üç Saat* yada *Lüküs Hayat* gibi "pek hafif operetler yazmak çığırına kadar inen" Cemal Reşit (Rey) kamuoyunda olumsuz etki uyandırmakla suçlanmaktadır[75].

Öte yandan 1934 yılında İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatrosu'nun ikiye ayrılarak bir operet bölümü oluşturulması sorunu bir kez daha gündeme getirecektir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam*'da yer alan "Operet mi? Kültür mü?" başlıklı yazısında operet konusu, adeta soyut bir "inkılâp ahlakı" bağlamında yer almakta ve şöyle denilmektedir: "Nihayet Şehir Tiyatrosunu ikiye ayırıyorlar ve demek istiyorlar ki: siz komedi, dram, trajedi istemiyor musunuz, işte bu tarafta, fakat artık susun ve bizi de operet temsillerinde serbes bırakın, para gelsin... Hayır, biz bu işte şehir iradesini serbes görmüyoruz. Hukukluk vaziyetleri ne olursa olsun Türkiye şehir idareleri de vekâletler, vilâyetler, kaymakamlıklar... gibi kültür idareleri ve kültür koruyucularıdır. İşte bu bakımdandır ki Türk şehir idarelerinin her ne olursa olsun, operetle uğraşması doğru bulunamaz.(...) Bugünkü devlet rejimimiz bir öz kültür rejimidir. Onun koruyacağı şey operet, kol bacak ve bar musikisi değil, insanlık davaları ve inkılâp değerleridir."[76]

Türk operetleri çevresinde oluşan bu tartışma ortamı, 30 İkincikânun 1935 tarihinde *Kurun* gazetesinde yer alan ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanan *Lüküs Hayat* ve *Üç Saat* operetlerini yasakladığı yönünde bir haber çıkmasına yol açacak[77], ancak daha sonra aynı yayın organında Şehir Tiyatrosu yönetmeni Memduh Bey tarafından "Yalnız Matbuat Bürosu piyesler üzerinde yaptığı tetkikatta bazı yerlerinin düzeltilmesi için yeni bir karar vermiştir.(...) Bu operetlere ait *plâklar da piyasada satılmaktadır.*"[78] şeklinde açıklığa kavuşturulacaktır.

"Kurucu ve Koruyucu Devletleştirme Siyasası"

Cumhuriyet'in 15. yıldönümünde, devlet politikalarının devrin öndegelen düşün adamları tarafından değerlendirildiği bir özel sayı çıkaran *Ülkü* dergisinde yayınlanan "Cumhuriyet Devrinde Musikî" başlıklı yazısında Mahmut Ragıp Kösemihal, resmî müzik politikasının temel karakteristiği olarak "kurucu ve koruyucu devletleştirme siyasasını" ele almaktadır. Merkezci müzik politikasının, öncelikle başkenti bir "elit, yâni elenmiş müzik zümresi yatağı ve seçme Türk muzikacıları deposu" haline getirmeyi amaçladığını belirten M.R. Kösemihal, bu eğilimin karşısında başta Halkevlerinin müzik çalışmalarıyla ortaya çıkan bir "çok merkezci/ décentralisé" sanat politikasının da ilk örneklerini verdiğini ileri sürmektedir.[79] Bu ikinci yaklaşım çerçevesinde İstanbul'un "müzik bakımından tek bir şehir" değil, ama "birkaç şehirden mürekkep bir kül" olarak sayılması gerektiğini, bu nedenle de "üniversite mahallesinde kurulacak bir merkez konservatuarı" ile çeşitli ilçelerde oluşturulacak şubelerine ihtiyaç bulunduğunu savunmaktadır.[80]

M.R. Kösemihal'i devletin müzik politikasına müdahalesinin büyük bir ivme kazandığı 1930'lu yıllar boyunca, görüş açıklayan yada düşünce üreten diğer müzik yazarları arasında adeta ayrıcalıklı bir konuma getiren yönü, doğrudan doğruya "siyasa oluşturma süreci"ne ilişkin, büyük ölçüde yabancı literatürden esinlenmiş olmakla birlikte somut çözümler öneren yazılarıdır. Bu yazılardan tek merkezli ve çok merkezli müzik siyasaları ve buna bağlı olarak kent kültürüne ilişkin görüşleri, dönemin diğer müzik yazılarıyla karşılaştırıldığında oldukça "avant-garde" bir niteliğe sahiptir. Çok merkezli (decentralisé) müzik politikasının "her yer için ideal müzik davası olduğunu savunan yazar, hükümetin müzik politikasının bu yönde geliştiğine ilişkin birtakım kanıtlar ileri sürmektedir. Bunlar arasında halkevlerinin müzik kollarının bulundukları yörelerde bir "halk konservatuvarı" halini alması, radyo programlarını ülkenin her tarafına yayacak bir "radyo merkezi"nin kurulması, "merkezde" yetişen müzik topluluklarının yurdun her yerinde konserler vermesi, ilk ve orta öğrenimdeki müzik derslerinin "halk koroları" yönünde geliştirilmek istenmesi gibi kanıtlar bulunmaktadır.[81] Yukarıda yer alan görüşlerinden de anlaşılacağı gibi, M.R. Kösemihal'in kültür, sanat ve eğitim kurumlarının faaliyetlerinin ülkedeki yaygınlık ölçütü ile (déconcentration) özünde idari bir niteliği de olan çok merkezlilik ya da yerinden yönetim (décentralisation) anlayışını birbiriyle karıştırdığı açıktır. Halkevleri, radyo ve milli eğitim kurumlarının bütünüyle "devlet-hükümet-parti" ekseninde faaliyette bulunduğu, monolitik bir kültürün taşıyıcısı oldukları 1930'lu yıllarda çok merkezlilik odakları olarak kabul edilmesi imkansızdır.

Sonuç olarak, 1930'lu yılların "musiki inkılâbı"nın ilk görünür sonucunu söylem düzeyinde olduğu kadar uygulamada da, 1920'lerin "alaturka-alafranga" ça-

tışmasının ikincisi lehine "çözüme" kavuşturulması olmuştur. Başka bir anlatımla, Musiki Muallim Mektebi müdürü Zeki Üngör'ün "alaturka mefhumunun siyasî bir rejim halinde rol oynadığı devir devlet merkezimizde kapanmıştır"[82] ifadesinden de anlaşıldığı gibi, bir "kimlik" sorunu biçiminde anlaşılan "şark musikisi"nin 1926'da Darülelhan'dan, 1934'te ise radyo yayınlarından kaldırılması şeklinde sonuç vermiştir. "Halk müziğinin batı tekniğiyle işlenmesi" anlayışı ise beklenen kitleselleşme etkisini uyandırmamış ve 1937'den itibaren Ankara Devlet Konservatuvarı bünyesinde derleme çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Bu dönemde müzik alanında hedeflenen dönüşümün kurumlaşma çabalarının ötesindeki bir başka sonucu Kösemihal'in deyimiyle "kurucu ve koruyucu devletleştirme siyasası" şeklinde ortaya çıkarken, basın ve yayın organlarından müzik üzerine yazılarda büyük bir artış olmuştur. Bu yazılar aracılığıyla bir yandan "sadık" bir kamuoyu yaratılmaya çalışılırken, diğer yandan da müzik siyasasına ilişkin sorunların popülarize edilmesine çalışılmıştır. Ancak, müzik yayınlarındaki bu artış, son tahlilde, iktidarın ve onun organik aydınlarının belirli bir bilgi ve uzmanlık gerektiren bu konudaki yayın ve beyanatlarıyla, büyük bir belirsizlik ve kararsızlık ortamının doğmasına da katkıda bulunmuştur. ☆

1 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, M.E Basımevi, İstanbul, 1970, s. 146-147.
2 Hz. Gültekın Oransay, *Atatürk ile Küğ, Belgeler ve Veriler*, Küğ Yayını, İzmir, 1985, s. 32.
3 J. Marks, "Musikî ve Musikînin Kültürdeki Yeri", *Yeni Türk Mecmuası*, C. I, no. 4, Kânunusânî 1933, s. 311.
4 Prof. Dr. J. Marks'ın İstanbul Valiliğine Verdiği Raporun Hulâsası, (Cevat Memduh Altar arşivinden)
5 *Ibid.*
6 *Ibid.*
7 Necip Ali, "Halkevleri Yıldönümü Nutku", *Ülkü*, no. 13, Mart 1934, s. 11.
8 Adnan Saygun, "Türk Müziğinin İnkişaf Yolu", *Ulkü*, no. 42, Ağustos 1936, s. 422-423.
9 "Cemal Reşid'ın Son Çalışmaları", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, Nısan 1935, no. 8, s. 5.
10 İsmail Hakkı, "Olen Musiki ve Doğmıyan Musiki", *Yeni Adam*, no. 48, 29 Teşrınısanı 1934, s. 8.
11 *Ibid.*, s. 2.
12 *Ibid.*, s. 9.
13 *Atatürk Devrimleri İdeolojisinin Türk Müzik kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri*, Açık Oturum (8.11.1978) Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1980, s. 49.
14 H.Sâdeddın Arel, *Türk Müsikîsi Kimindir?*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. V.
15 Peyami Safa, "Meyhaneye Duşen Musıkî, *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1937, no. 4782 (Hz. Mehmet Kaplan, vd. *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 436-438); Kemal Emın Bara, "Musikî Konservatuarımız Nasıl Olmalı", *Yeni Türk*, Şubat 1939, no. 74, s. 90-91.
16 E., "Radyoyu Köylere Sokalım", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 2 İlkteşrin 1934, s. 15
17 "Türk Radyosu Ne Yapıyor?", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no.1, Eylül 1934, s. 9.
18 Yeni Adam, "Radyonun Kültürleşmesi", *Yeni Adam*, no. 112, 20 Şubat 1936, s. 3.
19 "Radyo Neşrıyatı ve Maarıf Vekâleti", *Yeni Adam*, no. 24, 11 Hazıran 1934, s. 11.
20 Hz. Gültekın Oransay, *Atatürk ile Küğ, Belgeler ve Veriler*, s. 49.
21 Uygur Kocabaşoğlu, "Radyo", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 10, s. 2733.
22 "Duyuşlar ve Görüşler", *Yücel*, no. 20, Birıncı Teşrin 1936, s. 79-80.
23 Gültekin Oransay, "Çoksesli Musiki", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6 1522
24 *Ibid.*, s. 1522.
25 E. Behzat, "Caz ve Kokaın", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 1, Eylül 1934, s. 5
26 *Ibid.*, s. 5.
27 "Ulu Onderimizin Yeni Bir İşareti, Şarkı, Gazel Devrinın Sonu", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, ty, s. 3.
28 *Ibid.*, s. 3
29 *Cumhuriyet*, 21 Teşrinisanı 1934, no. 3779.
30 "Müzık Yılımızın İş Plançosu", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no.5, Hazıran 1935, s 5.
31 Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Kültür ve Turızm Bakanlığı, Ankara, 1987, s. 140.
32 "Müzık Yılımızın İş Plançosu", s. 5
33 M.R, "Müzik Siyasamız: Para, İhtisas, Organizasyon", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 4-5, 1935, s. 3.
34 *Ibid.*, s. 3.
35 "Ankara'dakı Büyuk Musikî Komisyonu", Müzık ve Sanat Hareketleri, no. 4-5, 1935, s. 9.
36 "Türkiye Devlet Musiki ve Tıyatro Akademisi'nın Ana Çizgileri", (Cevat Memduh Altar arşıvinden daktılo metın), s. 1.
37 *Ibid.*, s. 5.
38 Cevat Memduh Altar'ın konuşması, *Birinci Müzik Kongresi, Bildiriler*, Ankara, 14-18 Hazıran 1988, Kültür ve Turızm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdurlüğü, Ankara, 1988, s. 7.
39 Coşkun Gula, "Cumhuriyetle Başlatılan 'Müziğimizde Devrim' Neden Gerçekleşmedi", *Birinci Müzik Kongresi...*, s. 594
40 Cevat Memduh Altar'ın konuşması, a.g.e., s. 7.
41 *T.B.M.M. Z.C*, C.23, T.B M.M. Matbaası, 1934, s. 280-284.
42 *Ibid.*, s. 316-317.
43 *Atatürk Devrimleri Ideolojisinin Türk Müzık Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri*, Açık Oturum, 8.11.1978, Boğaziçi Üniversıtesı Türk Müziği Kulübü, İstanbul, 1980, s 69-70
44 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilâtına Umumî Teblıgatı*, Temmuz 1938'den 31 Bırıncıkânun 1938 Tarıhıne Kadar, C. 13, Zerbamat Basımevi, yy, 1940, s. 80
45 "Dileğimiz", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 1, Eylül 1934, s. 3-4.
46 *Ibid.*, s. 4-5.
47 Müzik, "C.H.F. Genel Kâtıplığine Açık Teşekkürümuz", *Müzık ve Sanat Hareketleri*, no. 8, Nısan 1935, s. 3.
48 *Halkevleri Talimatnamesi*, Hakımıyetı Mılliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 11.
49 *Ibid.*, s. 10-11.
50 *C.H.P. Halkevleri Öğreneği*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1938, s. 11.
51 *Ayın Tarihi*, no. 15, 1-28 Şubat 1935, s. 28. 23 Şubat 1936'da, Halkevlerının dördüncü kuruluş yıldönümü münasebetiyle Nafi Atuf Kansu'nun yaptığı konuşmada ise, 1935 yılı içinde verilen konser sayısı 776 olarak belirtilmektedir. (*Söylevler, 1932-1942*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1942, s. 126.
52 Ercüment Behzat, "Yığın Muzığı", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 2, Ilkteşrin 1934, s. 5
53 Mahmut Ragıp Kösemıhal, "Memleket Musıkicisi Tıpleri", *Kültür Haftası*, no. 1, 15 İkinci kânun 1936, s. 9.
54 S. Yaver Ataman, "Musıkı Vechemiz ve İstikbalı Meselesi", *Yeni Türk*, no. 70, 1 Teşrın 1938, s. 413
55 *Ibid.*, s. 413.
56 *Ibid.*, s. 413.
57 Gültekin Oransay, "Çoksesli Musıkı", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1520.
58 "Opera Cemıyetı", *Musiki*, no. 4, Haziran 1931, s 23.
59 "Şark Musıkısı Cemiyeti Orkestrası", *Musıki*, no. 4, Hazıran 1931, s. 23.
60 Cevat Memduh Altar, *Opera Tarihi, IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 219.
61 A. Adnan Saygun, *Atatürk Ve Musiki*, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ankara, ty, s 40-41
62 "Ankara'nın Ulusal Opera Gecesi", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, Şubat-Mart 1935, no. 6-7, s. 12.
63 Hz. Gültekın Oransay, *Atatürk ile Küğ, Belgeler ve Veriler*, Küğ Yayını, İzmir, 1985, s. 33-34.
64 Gültekin Oransay, "Çoksesli Musıkı", *Cumhuriyet Dönemi Turkiye Ansiklopedisi*, c. 6, Iletişim Yayınları, s. 1521.
65 *Hındemith Raporu*, (Cevat Memduh Altar arşivinden).
66 M. Ragıp Kösemihal, "Yabancı Musikicıler meselesi", *Kültür Haftası*, no. 15, 23 Nısan 1936, s. 287.
67 M. Ragıb Kösemihal, "Onbeş Yıllık Müzık Çalışmalarımız", *Yeni Türk*, no. 71, İkinci teşrin 1938, s. 454.
68 Yunus Nadi, "Memlekette Sanat Hayatını Canlandırmak İçın", *Cumhuriyet*, 25 İkincikânun 1935, no. 4143.
69 Falih Rıfkı Atay, "Bizde Sanat Haketlerını Uyandırmak Lâzımdır", *Cumhuriyet*, 30 İkinciteşrın 1935, no. 4148.
70 *Cumhuriyet*, 4 Birincikânun 1935, no. 4152.
71 *Cumhuriyet*, 3 Birincikânun 1935, no. 4151.
72 M.K., "Duyuşlar ve Görüşler/Şehır Tiyatrosunda Faust", *Yücel*, no. 14, Nisan 1936, s.90.
73 "Lüküs Hayat ve Benzerlerı Tiyatroda Bir lekedir!..", *Müzık ve Sanat Hareketleri*, no. 1, Eylul 1934, s. 2.
74 *Ibid.*, s. 2.
75 "Cemal Reşıd'ın son Çalışmaları", *Müzik ve Sanat Hareketleri*, no. 8, Nısan 1935, s. 5.
76 İsmail Hakkı, "Operet mı? kültür mü?", *Yeni Adam*, no. 40, 4 Birinci Teşrın 1943, s. 2.
77 *Kurun*, 30 Ikincikânun 1935, no. 6130-68, s. 5.
78 *Kurun*, 10 Şubat 1935, no. 6141-79, s. 3.
79 Mahmut R. Kösemıhal, "Cumhuriyet Devrı'nde Musikî", *Ülkü*, C. 12, no. 69 İkinciteşrin 1938, s. 235-236.
80 *Ibid.*, s. 236
81 M. Ragıp Kösemihal, "On Beş Yıllık Müzik Çalışmalarımız", *Yeni Türk*, no. 71, İkinci Teşrın 1938, s. 453.
82 Zeki, "Musikî İnkılabı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1934, no. 3522.

Trabzon Vilâyeti Terakki ve Teali Kulübü

MESUT ÇAPA

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, Osmanlı ülkesinin bir çok yerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası)'ne bağlı kulüpler kurulmaya başlanmıştır. Cemiyetin daha ilk nizamnamesinde kulüplerin amacı, kuruluşu ve görevlerine geniş yer verilmişti. Kulüpler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılanlar arasında cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın birlik ve beraberliğin sağlanıp korunmasına önem verecekler; ayrıca, zaman zaman konferanslar düzenleyerek ekonomi, ziraat, sağlık,eğitim, hukuk gibi bir çok alanda üyelerini aydınlatmaya çalışacaklardı. Seçimlerde İttihat ve Terakki'nin amaçlarına uygun faaliyetlerde bulunmak, köylere heyetler göndererek köylülerin "Meşrutiyete muhabbetini ve istibdata nefretini isticlâb edecek surette" telkin ve açıklamalar yapmak da yine kulüplerin görevlerinden sayılıyordu.[1] Kulüpler kuruldukları bölgenin her alanda ilerlemesi, Meşrutiyet'in halka benimsetilmesi ve İttihat ve Terakki'nin tanıtılarak önemli bir siyasi güç haline getirilmesi için gayret sarfedeceklerdi.

Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü Nizamnamesi[2] kulüplerin kuruluş, amaç ve çalışma yöntemleri açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. "Terakki ve Teali Kulübü" nizamnamesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne herhangi bir atıfta bulunulmamış olması, kulübün vilayete mahsus bağımsız bir kuruluş olduğunu göstermez. Zaten Cemiyet nizamnamesinin kulüpler hakkındaki bahsi ile, söz konusu ettiğimiz kulüp nizamnamesi arasındaki büyük benzerlik, kulübün İttihat ve Terakki tarafından kurulacağının anlaşılmasına yetmektedir. Kulüp nizamnamesinin Meşrutiyet'in ilân edildiği ay içerisinde yayınlanması, İttihat ve Terakki'nin bu konuda daha önceden hazırlıklı olduğunu ve Trabzon gibi önemli bir vilayette teşkilatlanmaya önem verdiğini akla getirmektedir.

Trabzon'da Terakki ve Teali Kulübünün açılması, nizamnamenin yayınlanmasından hemen sonra gerçekleşememiştir. Ancak, ilk günlerden itibaren üye kaydına başlandığı anlaşılmaktadır. Meşrutiyet sonrası Trabzon'da yayınlanmaya başlayan *Feyz* gazetesi[3]'nin ikinci sayısında, "şehrimizde umumî bir kulüp te'sis edilmektedir. Şimdiye kadar iki yüz azâ kaydedildiği haber alınmıştır"[4] denilmektedir. Kulübün Aralık 1908'de açıldığını yine aynı gazeteden öğrenmekteyiz; haber şöyledir:

"Şehrimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti Kulübü ile ona mülhak Askeri Kulübün vali kumandan paşalarla, naib efendi ve erkân ve ümerâ ve ulemâ ve eşrâf ve tüccar ve cemiyet-i muhtereme azâlarıyla kulübün heyetleri ve binlerce ahali ve muteberân, lüzumunca bir bölük asker-i Osmaniye, bando, muzika-ı sınıf ihtirâm olundukları halde resm-i küşâdları geçen Cuma günü gayet parlak ve muhteşem bir surette icra olundu. Edib-i muhterem Emin Bey ve kumandan Paşa ve sırasıyla yüzbaşı İhsan Bey ve Gregori ve Ermeni murahhası ve Setrak Efendi tarafından birer nutuk irad edilde."[5]

Feyz gazetesinin, Kulüp nizamnamesinde belirtilen ticaret, ziraat, sanayi, maarif gibi konulara öncelik verdiği görülmektedir.[6] Bu durum söz konusu, gazetenin, kulübün yayın organı olması ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü Nizamnamesi

I) Cemiyetin Gaye-i Maksadı

Birinci madde- Kanun-ı Esasînin her türlü halel ve taaruzdan vikaye ve muhafazasıyla temamii tatbik ve devam ve bekay-ı mer'iyetini gaye-i maksad bilmek ve umûr-ı mesâil-i siyasiyeye müdahale edilmemek ve vatanımızın harf ve sanayî-i ulûm ve fünûn ve maârifce ve muâmelât-ı ümraniye ve iktisadiyece terakkisine hidmet ve bilcümle ahalimizin tehzîb-i ahlâk ve tenvîr-i efkâr etmesine ve bunu teshîl ve ta'mîm edecek esbab ve vesaîlin ihzârıyla icrasına sa'y ve gayret ve himmet eylemek şartıyla "Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü" ünvanı altında teşkîl edilmiştir.

Suret-i Teşkîli

İkinci Madde- Kulübe dâhil olacak zevât-ı kirâm Trabzon vilayeti ahalisinden ve teb'a-i Osmaniyeden olmak şartıyla kavmiyet ve mezheb tefrik edilmeyerek ancak namus ve hamiyyet ile sıdk-ı istikamet ve hüsn-i ahlâk ve terbiye eshabından olduğu meşhur ve musaddık olan kimselerden intihab olunacaktır.

Şuabât-ı Cemiyet

Üçüncü Madde- Cemiyetin icab eden mahallerde şubeleri bulunacak ve bütün şubeler Merkez-i Umumî cânibinden (ikinci madde)'de beyan olunan evsafı haiz olmak üzere mahallince intihab edilecek kimselerin delaletiyle teşkîl ve idare edilecektir.

II) Meclis-i İdare Teşkîli

Dördüncü Madde- Merkez-i Umumî bulunduğu mahallin tarafından gizli rey ve ekseriyet-i ârâ ile yirmi beş azâ intihab olunup bunlardan birisi reis-i evvel diğeri reis-i sâni ve bir diğeri sandık emini ve bir de evrak müdürü ile bir kütüphane memuru ve dördü de kitabet hidmetini ifâya tayîn olunur. Bunlar da ilim ve iktidarlarına göre tefrîk edilir. Ancak kütüphane memurlarının lisân-ı ecnebîye alelhusûs lisân-ı Arabîye âşina olması lâzımdır. Lisân-ı ecnebîye âşina olan zâtın lisân-ı Arabîye vukufu yoksa o halde kütüphane memurunun iki zât olması icab eder. Bunlardan mâadası azâlık, sıfatıyla bulunurlar.

Beşinci Madde- Şubelerce de bu vechile intihab olunacak on azâdan biri reis-i evvel diğeri reis-i sâni diğer biri sandık emini olup ikisi de umûr-ı kitabete tayîn olunur.

Altıncı Madde- Kulübün muamelât-ı umumîyesinden meclis-i idare mesul ve ahvâl-i câriyyenin hüsn-i intizâm üzere devamıyla bekay-ı hubb ve muvâlât ve tezâyüd-i kemâl-i uhuvvete sa'y ve gayret etmekle mükelleftir.

Yedinci Madde- Gerek merkez ve gerek şubelerde meclis-i idare azâsı beher sene tebdîl ve yerlerine diğerleri bervech-i muharrer intihab ve tayîn olunur, tekrar intihabları da caîz olur.

Sekizinci Madde- Hey'et-i idare azâsından biri vefat veya istifa eder veyahud bilâ-özr-i şer'î üç ictima'da hazır bulunmazsa yerine ekalliyet-i ârâ sebebiyle hey'et-i idareye dâhil olmayanlardan en ziyâde haîz-i ârâ olanı tayîn olunup intihab-ı ahîre kadar devam eder.

III)Meclis-i İdarenin Vazifesi

Dokuzuncu Madde- Hey'et-i idare lâ-akall ayda iki def'a olmak üzere veya lüzûm ve icabına göre reis tarafından tensîb olunacak bir yevm-i muayyende ictimâ'a da'vet olunup vilayet veya mülhakatının her türlü esbâb ve vesaîl-i ümran ve terakkisinin taharrî ve istihzârı ve mahsûlât-ı zirâiyye ve sınaiyye ve tabiyyesinin teksîri ve te'mîn-i revâcı ve bunlara mahrec taharrî ve tedâriki münâkalât ve mürâselâtın tezyîdi ve teshîli ve ticaretin tevsîi ile vilâyet ahalisinin refah-ı hâline ve vüs'at-ı hüsn-i maîşetine medar olacak maarifin terakki ve tealisi ve bunların muhtac olduğu mekatibin te'sisi gibi servet ve sâmân-ı milliyenin husûlünü zâmin ve kâfil olacak teşebbüsat ve icraât üzerine müzakerât ve müşâveratta bulunacak ve ittihâz-ı mukarrerât ile icrasına, sa'y ve gayret edecektir.

Onuncu Madde- Meclis-i Meb'usana millet ve vatana nâfi' ma'lûmât-ı matlubeye sahip ve vâkıf zevâtı intihab eylemek ve eshâb-ı san'at ve zirâati tarîk-i terakkiye sevketmek ve alelumûm her sınıf ahali arasında vatandaşca uhuvvet ve hüsn-i muâşeret ve muvâlât ve kemâl-i istînâsı ve i'tilâfı te'sîs ve bekasını te'min için sa'y ve gayret ve her türlü anonim şirketler teşkîline bezl-i himmet etmek ve efkâr-ı ahaliyi ma'mûlât ve mensûcât ve mahsûlât-ı dahilîyemizin isti'mâl ve tekessürüne hasr için tergibât ve teşvikât-ı lâzimede bulunmak azây-ı cemiyetin akdem-i vezâifi ve ahass-ı âmâlidir.

On Birinci Madde- Cemiyet lüzûm görürse makasid-i ilmiyyesinin mürevvici ve tercüman-ı lisânı olmak üzere Türkçe haftalık bir gazete neşreyleyecektir. İşbu ceride ticaret, zirâat, sanayi, maârif, ve menâfi' velhâsıl ihtiyacât-ı vatanîyemizden bâhis olacaktır.

On İkinci Madde- Meclis-i idare azâsının lâ-akall nısfından bir fazlası mevcut bulunduğu suretle meclis teşkîl etmiş olacaktır. Bu vechile azây-ı hazıranın nısfından bir fazlası ittifâk ettikleri surette mukarreratı mu'teber ve mer'i-ül icrâ tutulacaktır. İttifâk edemedikleri takdirde mukarrerat ictimâ-ı sâniye ta'lîk ve cemiyet tekrar ictimâ'a da'vet olunup bu ictimâ'da ancak nısfından bir fazlası olsa bile mevcut hâzırın ekseriyetle karar verilecektir.

On Üçüncü Madde- Meclis-i idare zabıt varakası mevcut aza ve mukarrerât-ı muharrere reis ve reis-i sâni ile bir kâtib tarafından imza edilir.

On Dördüncü Madde- Reisin vezaîfi ise hey'et-i idare ve umumîyenin intizam-ı müzâkerâtına nezaret eylemek ve hey'et-i idarece ittihaz olunacak mukarrerâtı hey'et-i umumîyeye tebliğ ve icrâ

ettirmek ve hey'et-i idarece görülecek lüzum üzerine hey'et-i umumîyeyi bir hafta evvel i'lân suretiyle ictimâ'a da'vet eylemek ve hey'et-i umumiye ve idarenin mukarrerâtını imzası tahtında evrâk-ı havâdis ile i'lân eylemektir.

On Beşinci Madde- Reis-i sâni, evvelin gaybûbetinde vekalet eyleyecektir.

On Altıncı Madde- Azâdan biri müddet-i memuriyeti esnasında Hudâ-negerde vefat ettiği veya hilâf-ı edeb ve terbiye olan bir sû-i hâl ve harekette bulunduğu veya bir cünha ve cinayet veya hileli iflâs ile mahkumiyete düçâr olduğu veya istifâ eylediği veyahud esbâb-ı mübremeden dolayı fekk-i irtibat etmek istediği halde yerine meclis-i idarenin ekseriyet-i ârâsıyla diğeri tayîn olunacak ve kulüb namına verdiği parayı geri alamayacaktır.

On Yedinci Madde- Cemiyetin kâffe-i memuriyetleri meccanen îfâ olunacaktır.

On Sekizinci Madde- Cemiyetin aleyhine ikame olunacak ve cemiyetin ikame edeceği da'valarda hey'et-i idare kararıyla reis-i evvel veya sâni tarafından bir vekil tayîn olunacaktır.

On Dokuzuncu Madde- Şuabât her altı ayda bir merkez-i umumîde mevcut bulunan azây-ı aslîye ile ictimâ-i umumî akd edecektir. Bu ictimâ-i umumîde fahrî azâlar da bulunabileceklerdir. Ancak reyleri istişârîdir. Şuabât lüzûm gördüğü takdirde ictimâ-i umumîye birer meb'ûs göndermek selâhiyetini haîzdir.

Yirminci Madde- İşbu hey'et-i umumîyece bilmüzâkere ittihâz olunacak mukarrerât şuabâta tebliğ olunur.

Yirmi Birinci Madde- Meclis-i umumî in'ikad edebilmek için merkez-i umumi azâsının nısfından bir fazlasının hazır bulunması ve bulunamadığı takdirde reis tarafından tensîb edilirse azânın nısfından fazlasının ictimâ'ına bakılmıyarak hey'et-i umumî ictimâ' ala îfây-ı vazife edebilir.

Yirmi İkinci Madde- Cemiyetin namına mahkûk resmi mührü ve evrak-ı resmîye-i matbu'ası azâsına tevdî' edilmek üzere musaddık bir varakası bulunacatır.

Sandık Emini Vazifesi

Yirmi Üçüncü Madde- Sandık eminin vazifesi tahsilatı hüsn-i icrâ meclis-i idare tarafından ita olunacak evâmire binâen te'diyât ve sarfiyât-ı lâzimeyi idâre ve icrâ ve her altı ayda hesabatın bilancosunu tertîb ve meclis-i idareye arz ve irâe ve kulübün defatir-i lâzimesini tanzîm eylemektir.

Kâtibin Vazifesi

Yirmi Dördüncü Madde- Kâtibin vazifesi mukarrerâtı defter-i mahsûsuna kayd muharrerâtı tastîr muntazam bir azâ listesi ihzâr etmektedir.

IV) Kulübe Duhûlün Şartı

Yirmi Beşinci Madde- Kulübe dâhil olmak arzusunda bulunan bir kimse tahrîren müracaat eder. Vürûd eden mektup kulüp azây-ı mevcudesinin nazar-ı dikkatine arz olur. Azâ nihayet sekiz gün zarfında sahib-i mürâcaatın kabul veya adem-i kabulüne daîr cevab-ı tahrîrisini i'tâya mecburdur. Meclis-i idare de nihayet on beş gün zarfında karar-ı kat'îsini i'tâ eder.

Yirmi Altıncı Madde- Kulübe azây-ı daîme ve hariciyeden ve elinde duhûliye bileti olanlardan mâada kimse dâhil olamaz.

Yirmi Yedinci Madde- Kütüphane için alınacak kitap veya mütâlaa için tahsis olunacak gazete meclis-i idarenin ekseriyet-i ârâsıyla intihab olunur.

V) Cemiyetin Vâridatı

Yirmi Sekizinci Madde- Azây-ı asliyyenin kâffesi cemiyet sandığına bir defalık olmak üzere bir lira ve her ay onar guruş vereceği gibi erbâb-ı hamiyyet tarafından verilecek hedâyâ ve iâneler ve ihdâs olunan menâbi'-i vâridât hâsılatıdır.

Yirmi Dokuzuncu Madde- Her ay cemiyete vermeğe taahhüd ettiği meblağı vakt-i muayyende i'tâya tekâsül eden azâya ikinci ay makam-ı riyassetten bir ihbârnâme irsâl edilecek ve üçüncü ay nihayetine kadar intizâr edilip yine îfây-ı taahhüd etmediği takdirde bir beyanname-i mahsus ile cemiyetten ihrâc edildiği kendisine bildirilecektir. Ve 16'ıncı madde hükmünce vermiş olduğu parayı istirdâda hakkı olmayacaktır.

Otuzuncu Madde- İşbu nizamnâme ahkâmı lüzûm görüldüğü takdirde hey'et-i idarece ekseriyet-i ârâ ile ta'dîl edilecektir ve alelumûm muâmelâtta cemiyet umurunda azâ yekdiğerine kefildir.

Lâhika

İşbu nizamnâme- ünvânından müstebân olduğu üzere merkez-i umumî kulübüne mahsûs olduğu ve her şubenin vazifeleri biayniha merkezin vezaîfi cümlesinden bulunduğu nazar-ı î'tibâra alınarak hey'etimizin ol vechile muamele ve îfâ-yı vazife etmesi ve râbıta-i tâbiiyyet ve muvâhâtı ve takayyüdât-ı ittifâk ve ittihâdı halelden vikâye eylemesi vatanın saâdeti için farîza-i zimmet uhuvveti olduğunu tasdîk ederiz.

ve Billâhü't-tevfîk

Dersaâdet

27 Temmuz sene 1324

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., Hürriyet Vakfı Yay., 1984, s. 70-73.

2 *Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü Nizamnamesi*, Dersaâdet, Mahmut Bey Matbaası, 1324.

3 *Feyz* gazetesinin ik sayısı 26 Ağustos 1908'de yayınlanmıştır. (Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Samsun 1988, s. 4).

4 *Feyz*, 28 (15) Ağustos 1908, No:2, s.3

5 *Feyz*, 1 Kanun-ı Evvel (14 Aralık) 1908 Salı.

6 Gazetenin müdürü Osman Nuri, sahib-i imtiyazı ise Halil idi. İlk sayfada şu ibare yer alıyordu: "Menâfi'-i mülk ve millete hâdim ve terbiye-i medeniyeyi kâfil asâr maal-memnûniyye derc olunur. Siyasî, ilmî, ticarî, ziraî musavver Osmanlı gazetesidir". (*Feyz*, 28 (15) Ağustos 1908, No:2)

İdeolojik Bir Sendroma Yanıt

YÜCEL KABAPINAR

Tarih ve Toplum Dergisi'nin 106, 107 ve 108. sayılarında "Bir İdeolojik Mücadele Alanı Olarak Lise Tarih Kitapları" başlığı altında eleştirel bir yazı dizisi yayınlamıştım. Bu yazı dizisinde, Cumhuriyet'in başlangıcından günümüze kadar olan süreçte lise tarih kitaplarının siyasi iktidarı ele geçirenlerin elinde alet olduğu ve her iktidar değişiminde tarihsel olayların ve bu olayların yorumlarının yeni görüş açısı çerçevesinde yeniden düzenlendiği altı çizilerek vurgulanmıştı. İlk örneğini Türk Devrimi'nin toplumа indirgenmesi aşamasında Türk Tarih Tezi ve 1931 yılı lise tarih kitapları[1] ile gösteren bu durum, çok partili yaşama geçiş ile özellikle laiklik ilkesinden verilen ödünler ile devam etmiş, en yüksek düzeyine de 1976-1977 yıllarındaki Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetleri döneminde ulaşıldığı belirlenmişti. Günümüzde de, bu ideolojik savaşımın tarih ders kitaplarında aynı doğrultuda devam ettiği bu kitaplardan alınan örneklerle ortaya konulmuştu.

Anılan yazılara tepki olarak *Tarih Gazetesi* adı altındaki bir yayın organında, "Gereksiz bir saldırıya gerekli bir cevap" başlığı altında Altan Deliorman imzalı bir eleştiri(!) çıkmıştır.[2] Hem sahibi, hem de yayın müdürü olarak Altan Deliorman'ın adını gördüğümüz bu yayın organı, yine Altan Deliorman'ın yazmış olduğu ders kitaplarının bir reklam aracı olarak kullanılmaktadır.

Ancak ne yazık ki, bu yazı, eleştiri sınırlarının çok ötesinde, ideolojik bir nefret biçimine dönüştürülerek, kişiliğime yönelik bir saldırı şeklini almıştır. Şahsım için, *"Tarihçilikle ilgisi olmayan birinin mantığı"*, *"hokkabazlık"*, *"topal at koşturma"* gibi nitelemelerde bulunulurken; Kabapınar olan soyadım kasıtlı olarak "Kabatepe" biçiminde sunulmuştur. Yazar, kendi yazısını *"ders vermeye yönelik"* bir yazı olarak öne çıkarırken, *"zırhlarını kuşanmaya"* hazır olduğunu da üstüne üstlük belirtmiştir. Soyadımdaki değişiklik(!) ve diğer nitelemeler ideolojik önyargı ve nefret ile hareket eden Deliorman'ın kendisinin bir sorunu olarak kabul edilebilir. Bilimsellik iddiası ile yola çıkıp, nezaket sınırının dışına taşarak, basit spekülasyonlar ve ucuz demogoji oyunları peşinde koşmanın başka türlü açıklanacak bir mantığı yoktur.

"Dizinin Yazarı Kim?"

Altan Deliorman yazı dizisinin yazarını sorgulayarak (!) şöyle demektedir: *"Sözü edilen dizinin yazarı olarak Yücel Kabapınar adı görülmektedir. Tarihle meşgul olmuş olan ve yayınları takip etmeye çalışan bir kişinin bu ismi hatırlaması oldukça zordur. Şimdiye kadar ne yazmış, hangi ilmi makaleleri, kitapları yayınlamış da biz farkında olmamışız? Bütün Türk tarihini sorgulamak ve ders kitaplarıyla ilgili "yüksek" görüşler ileri sürmek gibi son derece iddialı bir davranış, elbette sorumluluk gerektirir. Yücel Kabapınar ismi, bu ciddi sorumluluğun altından kalkabilecek ehliyette midir? Bu adın müstear bir isim olup olmadığına da karar vermek güç."*

Bir başka yerde ise Deliorman, *"Ancak böyle bir tartışma akademik bir otamda yapılmalıdır. Çükü, tartışma için tartışmacıların birikim sahibi olması ve fikri alt yapıya sahip bulunması gerekir. ... tarihin temel özelliklerinden, metodundan ana çizgilerinden habersiz olanların tartışmalara girişmesi isabetli sayılmaz"* demektedir.

Dizinin yazarı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi'nde "Tarih Öğretimi" alanında uzmanlaşmaktadır. Şimdiye dek önemsenmeyen, başta eğitim fakülteleri olmak üzere üniversitelerimizde yer verilmeyen bu alan, ilköğretimden üniversiteye dek her eğitim kademesindeki tarih öğretiminin niteliğinin ortaya konmasını ve çağdaş gelişmeler ışığında yeniden düzenlenmesini amaçlamaktadır. Ders işleme yöntemlerinden, ders araç ve gereçlerinin kullanımına, müfredat programları ve içerdiklerinden ders kitaplarının yeterliliğine kadar uzanan bir alan "Tarih Öğreti-

mi"nin ilgi alanını oluşturmaktadır. *Tarih ve Toplum* Dergisi'nde yayınlanan bu yazı dizisi de, bu amaçlar çerçevesinde hazırlanan, "Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretim'de (Lise) Tarih Öğretimi" adlı yüksek lisans tezimin[3] geliştirilmiş bir bölümünü oluşturmaktadır. Prof. Dr. Salih Özbaran'ın danışmanlığında hazırlanan bu çalışma, Prof. Dr. Zeki Arıkan, Prof. Dr. Ergün Aybars ve Prof. Dr. Salih Özbaran'dan oluşan bir jüri önünde savunulmuş ve kabul edilmiştir. Yani, bu çalışma akademik bir ortamda hazırlanmış, tartışılmış ve benimsenmiştir. Ancak sosyal bilimlerin bir dalı olan tarih için, *mutlak doğru* anlayışı uygun olmadığından *son sözü söyleyerek noktayı koyma* gibi bir iddiam yoktur. Tarih alanında çalışan tüm ciddi araştırmacıların da böyle bir önyargı ile hareket etmeleri düşünülemez. Bilimi yalnız kendi tekelinde kabul eden ve kendisini de *Bilimin Kabe'*si varsayan Sayın Deliorman herhalde bu duruma da itiraz etmeyecektir. Ancak yazar bilimsellikten yalnız kendi ideolojik mutlak doğrularını anlıyorsa bu da onun sorunudur.

Türk tarihini eleştirmek ve sorgulamak ise, zaten tarih biliminin ve tarihçinin görevidir. Bu arada Türk tarihini yazanlar da eleştirilebilir. Prof. Dr. Halil İnalcık'tan Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'ndan Prof. Dr. E. Ziya Karal'a dek tüm tarihçiler eleştirilebilir. Hiç bir kişi ya da düşünce *eleştirilemezlik* ayrıcalığına sahip değildir. Tarih sürekli bir yenilenmedir ve eleştiri de tarih biliminin dinamizmini oluşturmaktadır. Tarih biliminin bünyesinde yer alan esnekliğin ve çok sesliliğin doğal bir uzantısıdır bu. Yeter ki eleştiri, ideolojik nefret ve önyargı ile yapılmamış olsun.

Altan Deliorman'ın *"zırhlarını kuşanma"*ya yönelik tehdidi(!) ise Türkiye'deki tarihçiliğin temel problemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunla ilgili olarak bir makalemdeki düşüncelerimi yinelemek isterim.[4]

Zırhlarını Kuşanmış İdeolojiler ve Tarih Bilimi

Türkiye'de tarih ve tarihçilik büyük ölçüde ideolojik beklentiler çerçevesinde oluşturulmaktadır. Tarihsel olayların açıklanması ve yorumlanması mutlak doğru anlayışı içerisinde ideolojik düşünce temel alınarak yapılmakta; tarih bilimi ideolojik uzlaşmaz düşüncelerin savaş alanı içerisinde asıl bilimsel işlevinden uzak görüntüler sergilemektedir. "Çoğu kimse için pek belirgin olmamakla birlikte Türkiye'deki en büyük siyasal mücadele zeminlerinin başında tarih gelmektedir."[5] Tüm ideolojik/siyasal düşünceler, kendi felsefelerinin doğruluğunu tarihsel olgulara dayandırarak açıklarken; rakip ideolojik sistemlerin yanlışlığını/tutarsızlığını sergileme çabasına girerken, yine tarihi kullanmaktadırlar. Günümüz Türkiye'sinde tarihçilik, genellikle bu siyasal mücadele zemini anlayışı doğrultusunda çizilmiş ideolojik şablonların, o ideoloji üyelerine değişmez doğrular olarak verilmesi esasına dayanır.

Oysa mutlak doğru, tarih dünyasına uygun değildir ve mutlak olarak yanlış ya da mutlak olarak doğru diye yargılanabilecek olan tarihi önermeler en basit önermelerdir.[6] Çünkü mutlak doğru anlayışı insanın değişmesi ve gelişmesini inceleyen tarih biliminin değişmez, katılaşmış bir biçim almasına, kendi içeriğine ters düşmesine yol açacaktır. Nitekim bunun sonucunda, "Türkiye rakip resmi tarih tezlerinin kavga alanı haline gelmekte, bunlardan birinin altındaki siyasal ideoloji iktidara gelince, o tarih tezi de "resmiyeti"ni tüm ülkeye dayatmak gibi bir uğraş içine girmekte, MEB yayınlarının içerdiklerinden, TTK yayınlarına, okullardaki tarih dersinin müfredatına, TV'deki "eğitici" programlara kadar herşey yeni resmiyet çerçevesinde tekrardan düzenlenmektedir."[7]

Hiç şüphesiz bu durumun oluşmasında tarihçilerin de olumsuz anlamda çok önemli rolleri olmuştur. Çünkü tarih, objektif bakış eksikliğinin olduğu hallerde *olmuş olanı* değil, *olması istenileni* ortaya koymaya yönelebilir, bu amaçla kullanılabilir. Tarihsel gerçekleri ortaya koymaya çabalarken duygularını, inançlarını, ideolojisini en alt düzeye indirgeyebilen, bu öğelerin çerçeveleri içerisinden alabildiği kadar sıyrılan tarihçiler doğru olanın açığa çıkmasında üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirebilirler. Şimdi günümüz Türkiye'sinde varlığını belirttiğimiz ideolojik tarih şablonlarını inceleyelim.

Günümüz siyasi literatüründe yer alan ve ırkçılığa varan aşırı milliyetçiliğin tarihsel şablonunun temelini *ordu-millet, efendi-millet* niteliği oluşturmaktadır. Bu anlayışa göre Türk tarihi, bütünüyle büyük adamların ve kahramanların tarihinden oluşmaktadır. Aynı doğrultuda, Türk tarihi adeta askeri alanda kazanılmış zaferlerin tarihidir. Askeri alandaki başarılar, "güçlü devlet" kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Bir ulusa yön veren, tarihin akışını tek başlarına değiştiren temel etmen biçiminde görülen liderler, güçlü devleti sağlayan askeri başarıların da mimarı olarak sunulmaktadır. Öte yandan bu bakış açısıyla sosyal ve ekonomik tarih dışlanmakta ve toplumsal tarihin dışına düşülmektedir. Olayları peşpeşe sıralayan hikayeci, devlet büyüklerinin yaşam öykülerini ön plana çıkararak erdem dersi verme amacı güden pragmatik tarihçilik ana çerçeveyi çizmektedir. Tarihsel olayların açıklanması mükemmellik önkabulüne göre yapılmaktadır. Geçmişe özlem duyulacak kadar geçmiş mükemmelleştirilmekte; sorunlu günümüz karşısına sorunsuz, benzersiz, büyüleyici bir geçmiş ile çıkılarak geçmişe özlem, geçmişe dönme istem ve arzuları ortaya konulmaktadır. Bunun temelinde, günün gerçeklerinden kaynaklanan kompleksler yatmakta ve bugünden kaçış, geçmişin muhteşem, azametli günlerine bir sığınma vardır.

Türkiye'deki dinsel/teokratik ideolojinin tarihsel perspektifinin özünü ise *din* oluşturur. Tarihi

yönlendiren öğe, adeta dinlerin çatışmasıdır (İslam'ın küffara galibiyeti). Türk tarihi, genellikle Türklerin İslamiyeti kabulü ile başlatılır. İslamiyetten önceki Türk yaşayış ve düşünüşünün de zaten İslami yapıya ve inanışa benzediği kanıtlanmaya çalışılır. Tüm tarihsel süreç boyunca din öğesi hep belirleyicidir. Özellikle Osmanlı tarihinin 19. yüzyılından itibaren ideolojik boyut ağırlıklı bir biçimde kendini hissettirir. Çünkü, Osmanlı tarihi içinde kendi ideolojilerine rakip olan görüşün temsil edilmeye başlaması sözkonusudur ve artık çatışma başlar. Bu çatışmanın başlangıç noktasını *Tanzimat* oluşturur. 1839'dan itibaren doğan bu rakip ideoloji ve onu temsil eden olaylar ve kişilikler fütursuzca yerilir. Öte yandan herhangi bir Osmanlı padişahı değil de, özellikle kendi ideolojik düşüncelerini simgeleyen Abdülhamit'e dört elle sarılmaktadırlar. Abdülhamit bu ideolojik-tarihsel şablonun simge kişiliğidir. Bu bakış açısı Türkiye Cumhuriyeti'ne dek getirilir ki asıl mücadele bundan sonra başlar. Bu ideolojik tarihsel şablon, kendisini iktidardan düşürüp ikinci plana itmesindeki rolünden dolayı Türk Devrimi'ni en büyük rakip olarak görür. Doğal olarak tarihsel platformdaki ideolojik saldırının odak noktasını Mustafa Kemal oluşturmaktadır. Mustafa Kemal'in annesinin girdiği gayrımeşru bir ilişki sonucunda doğduğundan sözedilmekte; ya da Mustafa Kemal'e Anadolu'ya geçerken, yine kendi ideolojik simgeleri olan Vahdettin tarafından 40.000 altın verildiği gibi şu ana dek belgeye dayandırılamamış ve Milli Mücadele'nin gelişimi sırasındaki olaylara ters düşen iddialarla Mustafa Kemal karalanmaya çalışılmaktadır. Ancak, özellikle son dönemde oldukça popüler olan Türk-İslam Sentezi çerçevesinde bu iki tarihsel şablonun öğeleri arasında da bir birliktelik başlamıştır.

Bunun karşısında ise, Marksist görüşün tarihsel şablonu yer almaktadır. Tarihi salt sınıf çatışmalarının tarihi olarak gören bu düşünce sahipleri, 1960'lı yıllardan sonra Marksist şablonunun yönlendirmesi ve sosyolojik bakış açısının getirdiği rahatlıkla (ve belgeyi ikinci plana iterek) özellikle Osmanlı toplumsal, ekonomik ve sosyal yapısını kurallar koyarak açıklamaya çalışan bazı taslaklar geliştirmişlerdir."Asya Tipi Üretim Tarzı" ya da "Feodal Üretim Tarzı" ile sergilenen taslaklar, Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihine empoze edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan Marksist şablonun özellikle son dönemde yön değiştirmiş kimi taraftarları, resmi tarihi aşma gayreti çerçevesinde adeta İslami tarihsel şablonu destekler nitelikte tutumlara girişmişlerdir.

Öte yandan tüm bu tarihsel-ideolojik bakış açılarının dışında yakın zamana dek CHP ve ordu geleneği tarafından desteklenmiş, günümüzde *Resmi Tarih* adı ile de nitelenen tarih görüşü vardır. Bu tarihsel düşüncenin temelinde Atatürk vardır. Yakın döneme dek gelen tarihsel bakış açısının özünü onu mitoslaştırmak oluşturmuştur. Mustafa Kemal varıyla yoğuyla, tüm eylemleriyle doğrudur. Hamasi-duygusal nitelemeler ve Atatürk heykellerini çoğaltmakla onun amaç ve düşüncelerinin kabul göreceğine inanan biçimsel bir Atatürkçülük ve onun tarih alanına yasımasıdır bu. Sonuçta biçimsel yönüyle temsil edilen, anlatılamayan, sistematikleştirilememiş bir Atatürk ve bu biçimselliğin sonucu olarak toplumda oluşan bir Atatürk yılgınlığı sözkonusudur. Ancak hemen belirtilmelidir ki, özellikle son yıllarda resmi tarihçilik kendini çevreleyen eleştirisizlik zincirlerini kırmaya başlamış, eskinin aşırı duygusallığını bırakıp, bilimsel kaygıyı ön plana çıkararak, düşünsel yapıyı ve olayları incelemeye başlamıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'de tarih yazımına temel oluşturan öğeler; aşırı milliyetçilik için "Türklerin yüceliği, büyüklüğü ve cengaverliği", dinsel tarih anlayışı için "İslam dini, şeriat ve Türk Devrimi karşıtlığı", Marksizm için "Türk tarihini sınıf mücadeleleri tarihi olarak yorumlama" ve Kemalizm için de "rejimi devam etirme kaygısı"dır. Her ideoloji, bu ögeleri tarihsel şablonunun merkezine oturtmakta, tarihsel olguları bu anlayışlara göre biçimlendirme gayreti içerisine girmektedir. Bu ideolojilerin kendi içlerinde de bir eleştiri dinamiği gelişmediği için mutlak olarak doğru olma düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda Türk tarihçiliği, Abdülhamit'in kızıl sulan/ulu hakan olduğu, Vahdettin'in vatan haini/vatansever olduğu, Lozan'ın zafer/hezimet olduğu gibi duygusal-ideolojik irdelemeler yanlışlığına düşmekte ve mutlakçılık girdabına kapılmaktadır. Bu durum Atatürk nefreti/hayranlığı için de geçerlidir, örnekler çoğaltılabilir.

Görüldüğü gibi, Türkiye oluşturulmuş ideolojik şablonların ve önyargıların bol olduğu bir ülkedir ve bilimsellik kaygısı taşıyanlar, bu tarih şablonlarını aşarak tarih bilimini geliştirmeye çabalamaktadırlar. Alabildiği kadar objektiflik, belgeye dayanan niteleme ve yorumlar, geniş bir perspektif içerisinde çok yönlü bir bakış açısı ile tarih platformundaki kısır ideolojik çekişmeler aşılarak, tarih bilimi içerisinde özgür düşünce, akıl ve gerçekçilik temeline dayanan demokratik bir tavır gerçekleştirilebilir. Böylece tarih, ideolojik tutum ve düşüncelerin tatmin edildiği, ideolojik amaçlı zafer kaleleri olmaktan çıkabilir. Çünkü bugünkü biçimiyle, Türkiye'deki tarihin temel özelliği tarihi kanıtlarla bir sonuca ulaşmak yerine, önceden belirlenmiş bir amacı ortaya koyma çabasını taşımaktadır ve bu durum, zorunlu olarak seçmeciliği ve mutlakçılığı getirmektedir. Oysa, "Geçmişe birşeyleri kanıtlamak amacıyla yönelmek, onun içinden yalnızca ideolojik çerçevenin kanıtlanmasına yarayan unsurları almak, tarihi belli bir projeye göre yeniden kurgulamak,hoşa gidenleri yüceltip, hoşa gitmeyenleri yok sayarak seçmeciliği mantıksız bir noktaya kadar ilerletme sonunda ortaya bir anti tarih çıkaracaktır ve geçmişin bu sınır tanımaz apoloji veya yergisi ile bu gün arasında zorunlu olarak ortaya çıkacak ko-

pukluk, bu olmayan kopuşu icad edenlere fatura edilecektir".[8]

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ders kitaplarındaki ideolojik savaşım, Türk tarihçiliğindeki genel bir problemin sadece bir parçasını, ama kapsam ve etki olarak en önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu savaşımın da Cumhuriyet tarihi boyunca ulaştığı en üst düzeyi Altan Deliorman ve grubunun MC Hükümetleri iktidarda iken yazdığı ders kitapları oluşturmuştur. Bir önceki hükümet döneminde ders kitaplarının "yarışma yolu" ile yazdırılacağı Tebliğler Dergisi'yle duyurulmuş olmasına rağmen, MC Hükümetlerinin iktidara gelmesi ile, başta tarih olmak üzere edebiyat, dinbilgisi ve ahlak gibi (insan inşa eden derslerin) ders kitapları iktidar ideolojisine paralel kişilere "sipariş yolu" ile yazdırılmıştır. Arkasını MC Hükümetine dayayan yazarlar, dönemin Talim ve Terbiye Kurulu Başkanı Rıza Kardaş ile de bütünleşerek yeni bir müfredat programı yapmışlar, tarih öğretiminin amaçlarını da yeniden düzenlemişlerdir. Tüm bunlar anılan dönemde yazılan "Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor" adlı kitapta ortaya konulmuştur. Fetih gururu ve özlemini ön plana çıkaran bu ders kitaplarında "eğitimde millilik" sözünden ulusal ve çağdaş değerlerden ayrılma; yaşarlığını yitirmiş Osmanlı-İslam ekininin değerler dizgesini, Atatürk Cumhuriyeti'nin yarattığı değerler dizgesinin yerine geçirmenin anlaşıldığı vurgulanmıştır. Bu değerlendirmenin doğruluğu da ders kitaplarından alınan örneklerle ortaya konulmuştur.

Bir İdeolojik Sendrom

Altan Deliorman'da görülen en büyük zaaf, eleştiriye tahammülsüzlüktür. Bu o dereceye varmaktadır ki, "Bizi her eleştiren Komünist olsa gerek" şeklinde beliren bir genelleme çerçevesinde hem yargıç hem de savcı rolünü üstlenip, karşısındakini mahkum ediveriyor. Duygusal bir refleks ile şahsımı, *"modası geçmiş ideolojik önyargılara sahip"* biri şeklinde nitelerken, *"Eğer bu ideoloji iflas etmemiş, hala maazalah yurdumuzda icraat imkanı bulmuş olsaydı, tarihimizin yeniden ve materyalist sisteme uygun şekilde yazdırılacağı muhakkaktı. 2300 yıllık tarih belgeleri, sınıf mücadelesi esasına göre yorumlanacak ve tarihimizin ne kadar berbat olduğu gençlerimize hem de nasıl "telkin" edilecekti"* şeklinde trajedi ile komedi arasındaki *Komünistlik sendromu* devam etmektedir.

Bununla da yetinmeyen yazar, benim ağzımdan *hayali* bir tarih şablonu da üreterek, Türk tarihini bu şablon çerçevesinde yorumlama arzusunda olduğumu dile getirmektedir. Şöyle ki: *"O zamanki Türkler barbar adıyla anılıyordu. Atlara atlayıp komşu ülkelere yağmaya giderler, çapulculukla geçinirlerdi. Durmadan birbirleriyle çekişirlerdi. Uygarlıktan haberleri yoktu. Arasıra, tesadüfen imparatorluklar filan kurardı, ama bunları 200-300 seneden fazla yaşatamazlardı. Kağıdı, matbaayı tanımazlardı. Orhun Yazıtlarını bile, bu yüzden taşa kazımışlardı. Toplumda sınıflar ve kölelik bulunmadığı için, çağdaş Avrupa'nın gerisindeydiler"*.

Böyle bir tarih şablonunu kabul etmek olanaklı değildir. Önyargılarına teslim olan yazar, kronikleşmiş ideolojik sendromunun en üst düzeyine ulaşıyor. Tüm bu örnekler, Türkiye'de tarihçiliğin hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından oldukça çarpıcı ve düşündürücü örneklerdir. Yukarıda belirtilen mutlakçı ideolojik tarihsel şablonlar arasındaki çatışmanın en somut göstergesidir tüm bunlar.

Deliorman, bununla da yetinmiyor, bu makale dizisinin yazılma amacını, *"tarihimizi sulandırmak, bulandırmak işi"* olarak ortaya koyuyor ve ekliyor: *"Anayasa değiştirme, numara numara yeni cumhuriyetler ihdası, demokratikleşme feryatlarının arkasında bu hesaplar yatıyor olmasın"*.

Demokrasi ve demokrasi eğitimini ön plana çıkaran, lise tarih kitaplarını ideolojilerin at kosturduğu bir alan olmaktan uzaklaştırmayı amaçlayan bu yazı dizimiz çerçevesinde ne Komünistliğimiz kaldı, ne de ikinci cumhuriyetçiliğimiz. Pes doğrusu Sayın Deliorman! "Hangi davranış içine girilirse girilsin, modern zamanların tarihçiliğinde önyargının en yaygın ve en sinsi olan biçimi milliyetçilik ve vatanseverlik tutkusundan kaynaklanan biçimidir" diyen[9] Thomson'un sözü geliyor akla. Ancak unutulmamalıdır ki, ülkesini sevmek hiç kimsenin tekelinde değildir.

Hemen belirtilmelidir ki, tarih bilimi içerisinde de demokrasinin gerçekleştirilmesi; tarihiyle barışık, başarısına da başarısızlığına da aynı ölçüde sahip çıkan bir tarihçilik anlayışının gelişmesi tarihçinin temel hedefi olmalıdır.

Teorik Bilgilerden Güncelin Gerçeğine

Yazarın "Tarih araştırmalarında ölçü ve metod" başlığı altında sunduğu (ve büyük bölümü kendisinin yazdığı Tarih Lise I kitabında da yer alan) bilgilendirmeleri(!) için yanıt vermek bile gereksizdir. Yalnız bu başlık altında objektiflikten bir kez dahi söz edilmemesi anlamlıdır. "Ders kitaplarının özellikleri" başlığı altında yer alan düşüncelerine bir göz atıldığında, yazarın ısrarla tarihi öğrencinin önünden kaçırmaya çalıştığı, tartışmanın gereksizliğini vurguladığı hayretle görülmüştür. *"Ayrıntılara girmek, tartışmalı konulara dalmak çok yanlış olur. Böyle bir durumda öğrencinin aklı karışır, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu kestiremez"* gibi bir yaklaşım sonucunda, susan, sorgulamayan, eleştirmeyen, olduğu gibi kabul eden, öğretmen ile ders kitabı yazarının düşüncelerinin mutlaklığı arasında gidip gelen bir öğrenci tipi yaratmaktır amaç, tıpkı 1976 yılı ders kitaplarında olduğu gibi. Öte yandan, *"Ders verme biçiminin tartışmalı yapılabilmesi için bile yeterli zaman yoktur"* şeklindeki bir mazeret, Türk eğitim sisteminin canalıcı bir sorununun, ders kitabı yazarı tarafından itirafından başka birşey değildir. Bu sorun, tartışma dışı tutulan bilginin, eğitimin en önemli ögesi olarak öne çıkarılması, düşünce, tartışma ve eğitsel aktivitelerin arka plana itilmesidir.

Altan Deliorman'da görülen eksikliklerden birisi de Türk tarihi ile ilgili tüm sorunların halledilip, tarihsel doğruların ortaya konulduğu şeklindeki yaklaşımıdır. Türkiye'nin yetiştirdiği en büyük tarihçilerden birisi olan Prof. Dr. Halil İnalcık dahi, "Türk tarihi en çok tahrif edilmiş, bozulmuş bir tarihtir. ..... Benim inancım şu: Herşeyi inkar edilemeyecek belgelerle sunmak zorundayız"[10] derken, Sayın Deliorman nasıl böyle bir sonuç çıkarabiliyor, meraka değer?

Şayet tarihçilikteki yeni açılımlara rağmen Deliorman, sadece savaş ve padişah tarihini, tarih bilimini bir bütün olarak temsil etmeye yeterli görüyorsa, tarihçilikte geriye düşmüş demektir. Tarihin meşgul olduğu alan, yalnız tekil kişiler (padişah, sadrazam, komutan) olmaktan çıkmış, tarihin asıl aktörleri ve pek çok tarihsel olgunun yapıcısı olan "toplum"a doğru yönelmiştir. Şimdiye dek tarihsel olgu olmaya layık görülmeyen, yalnızca tarihin dublörleri olarak yer verilen geniş toplum kesimlerinin, Türk tarihçiliğinde adeta keşfedilmesidir. Bu bakımdan, milyonlarca belge gün ışığına çıkmamış ve Türk toplumunun sosyal ve ekonomik tarihi ortaya konmamış iken, pratik bir reçete ile, Türk tarihçiliğinin tarihsel doğruları ortaya koyduğunu ifade etmek pek anlaşılır bir tutum değildir. Hele yazmış olduğu ders kitaplarının içeriğine, çağdaş tarihçilerimizin ürünlerini aktarmanın çok uzağında kalmış birisi için bu tip bir iddia havada kalmaktadır. Altan Deliorman'ın yazmış olduğu Tarih Lise II kitabının bibliyografyasında, dünyanın en büyük Osmanlı tarihçilerinden birisi olarak kabul edilen Halil İnalcık 1964'te yazmış olduğu bir makalesi ile temsil edilirken, İlber Ortaylı, Zafer Toprak, Sina Akşin, Şükrü Hanioğlu, Tarık Zafer Tunaya gibi pek çok tarihçinin ürettiği eserleri göremekteyiz.

Gerek tarih ders kitapları, gerekse tarih öğretimine bakış açısı oldukça statik kalmış olan yazarın düşüncelerine en iyi yanıt, ders kitaplarının birinci dereceden muhatabı olan öğrencilerden gelecektir. Yüksek lisans tezim çerçevesinde hazırlanan bir anket ile, öğrencilerin ve öğretmenlerin, lise tarih kitapları ve tarih öğretimi ile ilgili düşüncelerinin alınması amaçlanmıştı[11]. İzmir'in çeşitli liselerinde uygulanan ankete, özellikle öğrencilerin verdiği yanıtlar, Sayın Deliorman'ı derin derin düşündürecektir herhalde. Çünkü anket sonuçları Altan Deliorman'ın *"15 yaş kuşağı"* şeklinde küçümsediği öğrencilere göre oldukça olgun. Şimdi, öğrencilerin düşünce dünyalarına bir uzanalım ve onların liselerdeki tarih öğretimi ve lise tarih kitapları ile ilgili düşüncelerini görelim.

İzmir İnönü Lisesi 6 Matematik C sınıfı öğrencilerinden Nurten Bakan, ezbercilik, objektiflik ve yakın dönem tarihinin önemi üzerinde durarak şunları söylemiştir: "Lise tarih kitapları tamamen ezberci ve gereksiz bilgilerle doldurulmuştur. Hikaye anlatılır gibi konu anlatılıyor. Olayların nedenlerine çok gereksiz ve anlamsız bilgiler ekleniyor. Bu nedenle de öğrenciler kesinlikle tarihi sevmiyor. Konularda yeterince neden-sonuç ilişkisi kurulmuyor. Tabii öğretmenlerin dersi işleyiş tarzı da önemli. Gerçi onlar kitabı izlemek zorunda, ama olaylara kendi yorumumuzu hiç katmıyoruz tartışmıyoruz. Bu da ezberciliğe yol açıyor. Tarih kitaplarında olaylar tarafsız verilmemiş. Türk tarihi özellikle yenildiğimiz savaşlar ya da olumsuz olaylarda hep saçma-sapan bahaneler bulunuyor. Bunların gerçek nedeni araştırılmıyor, ya da başka devletlerle yapılan savaşlarda hep biz haklıyız, sadece bizim haklı olduğumuz savunuluyor. Bunun yanısıra olaylara tarafsız gözle bakılmıyor, yani objektif değiller. Bazı olaylara gerçeklerin dışında kendi yorum ve düşüncelerini de katarak bizi yönlendirmeye çalışan bir kitap. Ayrıca çok eski ve bize yararı olmayacak tarihsel bilgiler veriliyor. Yakın tarihimizde geçmiş önemli olaylara kısaca değinilip geçiliyor. Oysa yakın tarih bizim için daha önemli olmalı".

Yine İnönü Lisesi'nden bir öğrenci, "Şu anda öğrenim gördüğüm Lise 1-2-3 tarih kitaplarını okuyan biri bunların kasıtlı olarak öğrencileri tarih dersinden nefret ettirmek için yazıldığını düşünür. Kitaplarımız, sınıfın kapısından çıkınca unutulacak bilgi yığını yerine yorumla, sağlam ve değişmez bilgi vermesini isterdim. Tarih ciddi bir bilimdir, bilimin en önemli özelliği de objektifliktir. Oysa Osmanlı 10 kişi ile 100 kişiyi yense bu yüceltilir ama 300.000 kişilik ordumuz 60.000 kişilik Sırp ordusu tarafından tüfek üstünlüğü ile çil yavrusu gibi dağıtılırsa bu kitapta yer almaz, ya da görünmeyen bir yere dipnot düşülür. Kısaca ben tarihin liselerde akademik bir çalışma ile bir Bilim gibi öğretilmesini isterdim.

Not: 11 yıllık öğrencilik hayatımda çok arkadaşım oldu, bunlardan 5 tanesi bile "tarih benim favori dersim" demedi" demektedir.

İnönü Lisesi'nden bir başka öğrenci ise, tarih dersinin ve ders kitaplarının öğrencilerden gelebilecek yorumlara kapalı olduğunu belirterek şunları söylemektedir. "Tarih kitapları fazla "sınırlı". Sadece savaşlar, barışlar, hatta öldürülen kardeşler gibi sağlıksız noktalara değiniyor ve yorum istemiyor. Oysa anladığım sürece yorum yapabilirim, yorum, bir bakıma bugünden ne anladığım, dün ile bugünü özümsememdir. Savaşlarda bizim ordumuz güçsüz olduğu halde hep harikalar yaratır. Hep biz haklıyızdır. Kesinlikle objektif değil, kaç kişi "şanlı Osmanlı"nın savaşlarından başka birşey biliyor? Gözleme, yoruma yani akıla dayandırılırsa, abartısız ne olduğumuzu verebilse bugün çok daha ileride olurduk".

İzmir Sağlık Meslek Lisesi 3-B sınıfından Fatma Karakaş ise, "Ders kitaplarımızın aydın bir kurul tarafından oluşturulmasını istiyorum. Çünkü kişiliklerimizin biçimlenmesinde kitapların payı büyük. Oysa elimizde bulunan kitapta yazar, kendi kişisel duygu ve düşüncelerini dile getirircesine bölümler kondurmuş kitaba" demektedir.

İzmir Sağlık Meslek Lisesi'nden bir başka öğrenci "objektiflik" kavramı üzerinde durarak, "Tarih

kitapları bugünkü şekliyle tam bir pembe kitap. Hep bizim (Türklerin) olumlu yönü anlatılmaya çalışılmış. Hiçbir zaman gerçekler anlatılmıyor. Biz gerçekleri istiyoruz. Olanları bilmek istiyoruz. Olması istenenleri değil" şeklinde eleştirisini dile getirmiştir.

Yine Sağlık Meslek Lisesi'nden bir öğrenci, olayların toplumsal boyutlarının da gözönüne alınması gerekliliğini, "Tarih kitaplarında olay anlatılırken tarih, yer, sebep-sonucun yanısıra, günün ekonomik koşulları, diğer devletlerle olan ilişki, toplumsal yaşantı, olaylar karşısında halkın ne düşündüğü de ortaya konularak çok yönlü, yorumsal bir anlatım kullanılmalıdır" biçiminde vurgulamaktadır. Aynı okuldan bir başka öğrenci tarih öğretiminde öğretmen faktörünü, "Tarih dersini zevkli bir hale getirecek olan öğretmendir. Gerçek bir öğrenimin olmasını da sağlayacak olan onlardır" diyerek açıklamakta ve tarih dersi ile ilgili düşüncelerine şöyle devam etmektedir:" Şu anda tarih dersini hiç sevmiyorum. Ve zorunlu olduğu için alıyorum. Zaten tarih eğitimi günümüzde çok yetersiz. Olayların toplumsal ve kültürel yönleri verilse, günümüzle karşılaştırmalar yapılsa, ezberden daha çok öğrenime dayandırılsa daha verimli olurdu".

Öğrencilerin bu görüşleri çok çarpıcı ve düşündürücüdür. (Tabii Sayın Deliorman bu öğrencileri de *"modası geçmiş ideolojik önyargılara sahipler"(!)* şeklinde suçlayarak bir açıklama getirebilir). Evet Sayın Deliorman, size rahat koltuğunuzdan kalkıp, öğrencilerin arasına karışmanızı, ve onların lise tarih kitapları hakkındaki değerlendirmelerine kulak vermenizi öneririm.

Yazarın, tüm yazısı boyunca bir kez dahi sözünü etmediği ve tarih yazımındaki en önemli ögelerden biri olan objektiflik konusunda öğrenciler, "Tarih ciddi bir bilimdir, bilimin en önemli özelliği de objektifliktir. ..... Kısaca ben tarihin liselerde akademik bir çalışma ile bir Bilim gibi öğretilmesini isterdim" şeklinde eleştiriler getirmektedir. Tartışma ve yorum yapmaya *"kafaları karışır"* diye yetkin görülmeyen öğrenciler, "Tarih kitapları fazla "sınırlı". Sadece savaşlar, barışlar ve öldürülen kardeşler gibi sağlıksız noktalara değiniyor ve yorum istemiyor. Oysa anladığım sürece yorum yapabilirim, yorum, bir bakıma bugünden ne anladığım, dün ile bugünü özümsememdir" demektedir. Bir başka öğrencinin de, "Lise 1-2-3'te okuduğumuz tarih kitapları ezbercilikten başka birşey değil. Bizim düşüncelerimizi kısıtlamaktadır" biçiminde dile getirdiği gibi lise tarih kitapları, savaşlar, anlaşmalar, anlaşma maddeleri, tarihlemeler yoğunluğu arasında, tarihsel olgunun oluş nedenini ve sonuçlarını ortaya koyamayan, üzerinde tartışma yapılamayan ayrıntı yığınları ile dolu.

Öte yandan, yine öğrencilerin gözünden kaçmayan bir diğer husus ise, ders kitabı yazarına ait düşüncelerin, lise tarih kitaplarındaki belirleyici, yönlendirici ve güdüleyici işlevine yönelik. "Oysa elimizde bulunan kitapta zaman zaman yazar, kendi kişisel duygu ve düşüncelerini de dile getirircesine bölümler kondurmuş kitaba" ya da "Bunun dışında kendi yorum ve düşüncelerini de katarak bizi yönlendirmeye çalışan bir kitap" demiş öğrenciler.

Ders kitaplarının objektif olmadıkları, eleştirisizliğin, mükemmelciliğin ve ezberciliğin egemen olduğu, ders kitabı yazarlarının kendi kişisel düşüncelerini dile getirdikleri gibi pek çok düşünce üretiyor öğrenci dünyası. Şimdiye dek hiç konuşturulmayan, düşünceleri sorulmayan, önemsenmeyen adeta unutulan öğrenci dünyası.

Görüldüğü gibi, *Tarih ve Toplum* Dergisi'ndeki yazı dizimde ortaya konulan sonuçlar, öğrenci ve öğretmenlerin düşünceleri ile ders kitaplarından alınan örneklemeler sonucunda varılan yargılardır. Sayın Deliorman'ın belirttiği gibi *"genellemeler"* değildir. Ancak Deliorman yazısında örneklemeler ile sonuçlar arasındaki bağı hiç de dürüst olmayan bir biçimde kopartmıştır. Sözgelimi, "Lise tarih kitaplarının yazarları, kendi düşüncelerine paralel kişilikleri yüceltmişlerdir" şeklindeki yargımı ortaya koyarken, bundan amaç Abdülhamit ya da Vahdettin gibi tarihsel kişiliklerdir. Ya da Yılmaz Öztuna'nın 1976 yılındaki lise tarih kitabında, *"bazı hataları olmakla beraber çok milliyetçi, oldukça muhafazakar bir hükümdar olan Abdülaziz"* şeklindeki belirlemesinde de görüldüğü gibi, ideolojik sahiplenmedir. Bu şekilde 1976 yılı ders kitaplarının yazarlarından biri olan Yılmaz Öztuna kendi ideolojik bakış açısını ders kitabına Padişah Abdülaziz'i kullanarak aktarmaktadır. Hangi eylemlerinden dolayı *"çok milliyetçi"* olduğu anlaşılamamakla birlikte, bu padişahı iyi kılan nitelikler, *"çok milliyetçi ve oldukça muhafazakar"* oluşudur. Yılmaz Öztuna'nın bu ideolojik bakış açısı ile, 1976 yılındaki Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin ideolojik yapılanması arasındaki bu paralellik rastlantı ile açıklanamaz sanırım.

Günümüzdeki ders kitabı yazarlarında da Abdülhamitçilik sendromunun tüm hızıyla devam ettiği, lise tarih kitaplarından alınan örneklerle ortaya konulmuş iken, şahsımı Mete'ye, Alparslan'a ya da Süleyman Şah'a düşman biri olarak göstermek hangi dürüstlük anlayışı ile açıklanabilir? Bu ve buna benzer duygusal-ideolojik çarpıtmalar Deliorman'ın tüm yazısı boyunca devam etmektedir.

Gelelim *"tarihin telkin edilmesi"* düşüncesine; Tabii ki, ulusal değerlere önem verilecek, öğrencilerin geçmişi anlaması, geçmiş-bugün ve gelecek arasındaki bağı yakalaması ve olumlu eylemlerden ve başarılardan gurur duyması sağlanacaktır. Buna kimsenin itirazı da olamaz. Ancak "millilik" ile anlaşılan hep başarılarla dolu, üstünlük düşüncesini ön plana çıkaran ve tartışmadan kaçarak mutlak doğrular ortaya koyan bir anlayış olmamalıdır. Ankete katılan bir öğrencinin de vurguladığı gibi "pembe kitaplara" öğrenci iltifat etmiyor. Yalnız Türklerin haklı olarak gösterilmesini ve başarısızlıkların basit nedenlerle açıklanmasını kabul et-

miyor. Başarıları kadar başarısızlıklarına da aynı duyarlılıkla sahip çıkan; başarısızlıkları, yenilgileri kompleks haline getirmeden açıklayıp tartışabilen, ulusal ve evrensel değerleri işleyen ders kitapları öğrencilerin istemi, bunu sunmak da tarih biliminin görevidir.

Bu arada *"Pi sayısı"*nın ya da *"Pisagor teoremi"*nin değişmezliğini öne sürerek telkin düşüncesine dayanak aramak, sürekli yenilenen tarihi değişmezliğe mahkum etmek nasıl bir düşüncenin eseridir, anlamak oldukça güç. *"Telkin anlayışı"* da ancak Hitler döneminin Nazi Almanya'sı ya da Stalin döneminin Sovyetler Birliği'nde görülebilir. Birisinde Alman ırkının üstünlüğü, diğerinde ise Komünizmin doğruları telkin edilmemiş midir?

Yine bu *"telkin"* çabaları değil midir, Milli Eğitim Bakanlığı'nı kadrolaşmanın en yoğun olduğu bakanlık ve koalisyon hükümetlerinin en önemli pazarlık konusu yapan? Bu *"telkin"* anlayışı değil midir, iktidar değiştikçe Sosyal Bilimler'e ait ders kitaplarını, yeni doğrulara(!) göre biçimlendirme çabasının altında yatan gerçek neden? Demokratik ve çağdaş bir eğitimin *"telkin anlayışı"* ile uzlaşabilmesi olanaklı değildir.

Lise Tarih Kitaplarına Genel Bir Bakış

Sayıları son yıllarda hızla artan, ancak bu sayısal artışa karşın nitelik olarak birbirinden farklı olmayan lise tarih kitaplarında görülen ortak özellikler şunlardır:

1- Tarihin tanımı ve amacı değişirken, boyutları genişlerken, lise tarih kitapları bu gelişmelere ayak uyduramamışlardır.

2- Lise tarih kitapları savaş tarihinin ve üst zümrenin (padişah, sadrazam) yaşam öyküsünün dışına çıkamamaktadırlar. Tarihin asıl aktörleri olan geniş toplulukların yani halkın tarihine yer verilmemektedir. Sonuçta sosyal ve ekonomik tarihin dışlandığı, savaş ve sultanlarla sınırlı bir tarih çıkıyor öğrencinin karşısına.

3- Ders kitabı yazarlarının başvurdukları ve ders kitabının yazımına temel oluşturan Bibliyografyalar tarih biliminin ürettiği yeni eserlere oldukça uzak kalmıştır. (Sözgelimi, Altan Deliorman'ın *Tarih Lise* I kitabında, tarih metodolojisine ilişkin bir tek kaynağa rastlanmaktadır, o da 1936 tarihlidir.)

4- Lise tarih kitapları *ayrıntı* temeli üzerine inşa edilmiştir. Öğrencinin önüne neden-niçini ön plana çıkaran bir tarih yerine, kral adları, anlaşma maddeleri, tarihler gibi tarihi bütünleyen, ancak tarihin özünü yansıtmayan bilgiler sunulmaktadır. Bu durum da, sınav için ezberlenen ve sınav sonrası için bir işlev sağlamayan bir bilgi yığınını gündeme getirmektedir. Bu bilgi yığını ise, kaçınılmaz olarak ezberciliğe neden olmaktadır.

5- Türkiye'deki ders kitaplarının en büyük eksikliklerinden biri çağdaş tarihin lise tarih kitaplarında yer almayışıdır. 10 Kasım 1938, ya da II. Dünya Savaşı adeta tarihin son durağıdır. Böylece geçmiş-bugün ve gelecek arasındaki bağlantı koparılmakta, yakın geçmişinde olup bitenlerden habersiz öğrenci, bugün dünyada ve Türkiye'deki gelişmeleri değerlendirememektedir.

6- Lise tarih kitaplarında yer alan Avrupa tarihi merkezli "İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ" gibi bölümlemelerin modası geçmiştir. Ayrıca devletleri, "Yükselme, Duraklama ve Gerileme Devri" gibi sınır genişlemeleri ve daralmalarını ön plana çıkaran bölümlemeler de ilkeldir.

7- Lise tarih kitaplarında konular geçmişten (günümüze yaklaştıkça, günümüzle olan bağlantısı nedeniyle), genişleyerek gelmelidir. Oysa, ders kitaplarında, sınırların en geniş olduğu zaman dilimlerine en geniş yer verilirken, devletin başarısız olduğu düşünülen zaman dilimlerine az yer ayrılmaktadır.

8- Lise tarih kitapları, Türk tarihini eleştirisiz bir mükemmellik bütünü olarak öğrencinin önüne sunmakta; bu arada Türk tarihinde tartışma konusu olan konuları mutlak doğruymuş gibi vermektedir.

9- Ve tartışmamızın odak noktasını oluşturan ideolojik yaklaşımların varlığı.

Sonuç

Görüldüğü gibi kişiler, ideolojik bakış açılarının neden olduğu duygusallığı, nefret ve önyargı ile yoğurarak nezaket dışı refleksler gösterebilmekte; düşüncelerinde kurguladıkları *"düşman"*lara(!) karşı savaş ilan edebilmektedirler. Özellikle bu tip yanılgıların, demokrasi, insan hakları, barış, hoşgörü gibi davranış ve yaşam biçimlerini öğrencilere aktarması umulan bir lise tarih kitabı yazarından gelmesi çok düşündürücüdür.

Tabii tüm bunlara milyarlık ders kitabı pazarındaki ekonomik kaygıları da ekleyecek olursak *"karalama"* yöntemiyle hazırlanmış, Altan Deliorman'ın bu yazısının psikolojisini de anlayabiliriz.

Bu tartışmaya, tarih bilimine ve demokrasi eğitimine duyduğum inancı bir kez daha yineleyerek nokta koymak istiyorum*. ☆

1 Yücel Kabapınar, "Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Kitaplarına Etkisi". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. İzmir, c. 1, sayı 2, yıl 1992 s. 143-177

2 Altan Deliorman, "Gereksiz Saldırıya Gerekli Bir Cevap". *Tarih Gazetesi*, sayı 8, Ocak 1993

3 Yücel Kabapınar, *Müfredat Programı ve Ders Kitapları Açısından Ortaöğretim'de (Lise) Tarih Öğretimi*, (Danışman: Prof. Dr. Salih Özbaran), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1991, 111 s.

4 Yüce Kabapınar, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sayı 2. s. 389 410.

5 M. Ali Kılıçbay, "Geçen Sayıya Dair", *Türkiye Günlüğü*, sayı 12, Güz 1990. s. 57.

6 E. H. Carr, *Tarih Nedir* İstanbul, 1987, 2. basım. s. 160

7 Kılıçbay, agm . s. 57.

8 Kılıçbay, agm., s. 57.

9 David Thomson, *Tarihin Amacı*, (Çev: Salih Özbaran), İzmir, 1983, s. 16.

10 *Nokta*, sayı 27, (İstanbul, 1993), s. 44-45

11 Yücel Kabapınar, "Lise Tarih Kitapları ile ilgili Öğretmen ve Öğrenci Değerlendirmesi", *Türkiye'nin Ders kitapları*, Cem yay., İstanbul, 1991, s. 157-173

* *Tarih ve Toplum* Dergisi'nde yayınlanan bu yazı dizisinin birincisinde, "Cumhuriyet'in yeni ideolojisi ve yeni bir toplum yaratma mücadelesi kendini Türk Tarih Tezi'nde gösterirken; tarihi *de* devrimin topluma indirgenmesi sürecinde kendine bir araç olarak görmüştür" (sayı 106, Ekim 1992, s. 37) şeklinde çıkması gereken tümce, "... Türk Tarih Tezi nde gösterirken; tarihi *ve* devrimin..." biçiminde çıkmıştır. Makalenin *Tarih ve Toplum* Dergisi'ndeki dizgisi sırasında "de" harfinin "ve" harfi şeklinde yazılması sonucunda ortaya çıkan anlam kayması nedeniyle Altan Deliorman, şahsımı "Türkçesi bozuk" birisi olarak ilan etmiştir. Hata benden kaynaklanmamış olmasına rağmen düzeltir özür dilerim

Osmanlı İmparatorluğu ve Seyyahlar

ZEKİ ARIKAN

Türk okurlarının önce *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* başlıklı araştırmasıyla tanıdığı Stéphane Yerasimos, son yıllarda çalışmalarını Türkiye'yi ilgilendiren seyahatnamelerin yeniden yayınlaması ve Türk tarihine ilişkin kaynakların gün ışığına çıkarılması üzerinde yoğunlaştırmıştır. Nitekim Stéphane Yerasimos; İbn Battuta, Nicolas de Nicolay, Pitton de Tournefort vb. gezginlerin eserlerini ayrıntılı giriş ve açıklayıcı notlarla yeniden yayınlamıştır. Böylece ulaşılması oldukça güç olan bu kaynakları elde etmek epeyce kolaylaşmış bulunmaktadır. İstanbul ve Ayasofya'nın kuruluşuna ilişkin Türkçe kaynakların değerlendirilmesini de bu bağlamda ele almak gerekir[1] Stéphane Yerasimos'un genel çizgileriyle tanıtmaya çalışacağımız *Les Voyageurs dans l'Empire ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyyahlar) başlıklı eseri ise, XIV-XVI. yüzyıllarda Türkiye'yi dolaşan gezginlerin bıraktığı seyahatnamelerin ayrıntılı ve sistemli bir envanteri olarak araştırıcılara sunulmuş bulunmaktadır.

Eserin giriş bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan yolculukların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Doğu'ya yönelik gezilerin "kaynağa dönüş", yani klasik kültürün kaynaklarını keşfetmek ilkesiyle başladığına değinen Stéphane Yerasimos, bu yolculukların Doğu'nun tam anlamıyla tanınmasını amaçlayan bir sürece girdiğine işaret etmektedir. Gerçekten büyük coğrafi keşifleri izleyen yüzyıllarda Osmanlı topraklarından geçen Doğu ticaret yollarının önemi giderek azalmaya başlamış, ancak yine de Doğu, Batı'nın sürekli bir ilgi alanı olmaya devam etmiştir. Osmanlı imparatorluğu özellikle hububat, tuz, yün, yapağı, balmumu, sahtiyan ve hattâ bir ölçüde baharat ticareti açısından önemini koruyor, Avrupayla olan siyasal, askeri ve ekonomik ilişkiler devam ediyordu. Avrupa kamuoyunun Doğulu kimliği ve Doğu'daki olaylara duyduğu ilginin ardı arkası kesilmiyordu. Seyahatname, tarih, coğrafya türünde yazılan Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yayınların büyük bir okuyucu kitlesi bulduğuna şüphe yoktur. Sözgelimi, yalnız Fransa'da 1480-1609 tarihleri arasında basılan 558 kitabın 80'i doğrudan doğruya Türkiye ile ilgili idi.[2] C.D. Rouillard'ın 1520-1660 dönemini kapsayan incelemesi, "Türk" kavramının Fransız tarih, düşünce ve edebiyatını nasıl geniş ölçüde etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır.[3] Göllner'in uzun ve yorucu çalışması, XVI. yüzyılda Avrupa'da Türkleri konu alan yayınların 3000'e yakın olduğunu göstermektedir.[4] Konuya bu açıdan yaklaşınca Yerasimos'un çalışmasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Yerasimos, eserinin birinci bölümünde, Osmanlı topraklarına yapılan yolculukları istatistik bağlamda değerlendirmektedir. Öncelikle tespit edilen veriler, yolcuların kökeniyle ilgilidir. Buna göre, 136 sayıyla (88 Venedikli, 9 Floransalı, 3 Cenovalı) İtalyanlar en başta gelmektedir. Bunu Almanlar (80 yolcu), Fransızlar (43 yolcu), İngilizler (34 yolcu) vb. izlemektedir. Venedik Cumhuriyeti'ne bağlı uyrukların ilk başlarda gelmesi, söz konusu devletin Osmanlı İmparatorluğu ile yoğun siyasal ve ticari ilişkileri göz önüne alınırsa şaşırtıcı görünmemektedir. Öte yandan Yerasimos, gezginleri ayrıca sosyal statülerine göre gruplandırmaktadır. 449 gezginin 106'sı yüksek düzeyde görevliler ve temsilcilerdir. Din adamlarının sayısı 75'tir. Aynı sayı soylular için de geçerlidir. Ticaretle uğraşanlar 38, burjuva kökenliler 36, aydınlar 26, asker-denizci-maceracı 23 sayısıyla temsil edilmektedirler. 51 yolcunun sosyal kimliği belirlenememiştir. Hekim, botanikçi ve eczacılar 9 sayısıyla en alt sırada yer almaktadırlar. Benzer bir değerlendirme, yolculukların hangi gerekçeyle yapıldığı sorusuna ışık tutmaktadır. Nitekim 191 kişi görevli olarak; 147 kişi hac, 31 kişi de ticaret amacıyla Türkiye'ye gelmişlerdir. Bilimsel araştırmalara dönük yolculuk sayısı 11'dir.

Acaba bu yolculuklar Türkiye'nin hangi şehir ya da bölgelerini kapsamaktadır? İstanbul, % 35 gibi bir oranla en çok uğranılan bir yer olarak birinciliği elinde tutmaktadır.[5] Kudüs, %25 oranla İstanbul'dan hemen sonra gelmektedir. Buraya yapılan gezilerin hac ya da Kutsal yerleri görmek amacına dönük olduğunu unutmamak gerekir. Bütün imparatorluğu kaplayacak boyutta olan büyük yolculukların oranı % 20, bölgesel gezilerin oranı da yine buna eşittir.

Seyahatnamelerin yayın tarihlerine gelince: Bunlardan 137'si gezinin yapıldığı zamanda basılmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda basılan fakat incelenen dönemle ilgili olan seyahatnamelerin sayısı 30'dur. XIX. yüzyılda seyahatname yayınında bir sıçrama görülmektedir.Nitekim ilgili olarak verilen sayı 131'dir. XX. yüzyılda ise 67 seyahatname basılmıştır. 98 seyahatname ise yazma olarak bulunmaktadır. XVII. ve onu izleyen yüzyıllarda yapılan eski seyahatnamelere dönük yayınlar, bunların hâlâ ilgi kaynağı olmakta devam ettiğini göstermektedir. XIX. yüzyıldaki yayın "patlaması" ise[6] emperyalizmin Doğu'yu daha yakından tanımak isteğine yanıt vermek bağlamında açıklanabilir.

İkinci bölümde, yolculuklar sırasında izlenen güzergâhların oldukça ayrıntılı bir açıklaması yapılmaktadır. İstanbul, bütün yolların kavşak noktası ödevini görmekte ve bütün yollar buraya çıkmaktadır. Yerasimos; Akdeniz, Adriyatik, Balkanlar, Orta Avrupa, Karadeniz üzerinden İstanbul'a ulaşan yollara ilişkin tarihsel ve coğrafi bütün verileri değerlendirmektedir. Bundan sonra İstanbul'dan başlayıp Anadolu'yu[7] kat ederek İran, Suriye, Basra Körfezi, Hindistan, Mısır, Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'ya ulaşan yollar tanıtılmaktadır. Bütün güzergâhların tam olarak tanınması ve işlek olup olmadıklarının anlaşılması seyyahların verdiği bilgilere bağlı bulunmaktadır.

Bütün bu ayrıntılardan sonra kitabın envanter bölümü (99-440) gelmektedir. Bu bölümde kronolojik bir sıra çerçevesinde gezginler; eserleri ve uğrak yerleriyle birlikte tanıtılmaktadır.

Şöyle ki ilk sırada gezginin adı yazılıdır. Bunun hemen yanında bulunan tarih ya da tarihler, gezginin Türkiye'ye ayak bastığı ve burada kaldığı yılları göstermektedir. Bundan sonra seyahatnamenin tam bir bibliyografik künyesi verilmekte, şimdiye kadar yapılan basımları gösterilmekte varsa Türkçe çevirisine işaret edilmektedir. Öte yandan gezginin izlediği yol, uğradığı yerler ve gördüğü belli başlı eserler tarih sırasıyla belirtilmekte ve bu ayrıntıların seyahatnamenin hangi sayfalarında bulunduğu da işaret edilmektedir. Bütün bunlara ek olarak adı geçen gezgin ve seyahatnamesi konusunda yapılan araştırmalar da *Bibliyografya* başlığı altında sıralanmaktadır. Tanıtılan ilk seyyah İbn Battuta[8], son seyyah ise William Biddulph'dur. Envanterde yer almayan ve bulunamayan eserlerin bir listesi de ekte (441-447) verilmiştir, Yazar ve yer adlarına göre ayrı ayrı düzenlenmiş dizinden sonra, kitaba gezilen yerleri kapsayan 69 harita eklenmiş bulunmaktadır.

Bu denli kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmada ufak tefek eksikliklerin bulunması doğaldır. Şunu önemle belirtelim ki bunlar eserin bütünlüğüne kesinlikle zarar verecek türden değildir. Sözgelimi Clavijo (s. 103) seyahatnamesi Türkçeye de çevrilmiştir.[9] Bertrandon de la Broquière ve seyahatnamesi üzerinde Semavi Eyice'nin yapmış olduğu bir araştırmayı işaret etmek gerekir.[10] Théodore Spandouyn Cantacassin'in eserinin Schéfer tarafından yayınlanan (s. 124-125) metni Ankara'da yeniden basılmıştır.[11] Hans Dernschwam'ın seyahatnamesi (s. 230-231) konusunda Türkiye'de yapılmış bir iki araştırmanın da varlığını belirtmek gerekir.[12] Edward Webb (s. 296), John Sanderson (s. 373), Thomas Dellam (s. 435) ve Fynes Moryson (s. 423) gibi İngiliz gezginleri hakkında Orhan Burian'ın derli toplu bir incelemesi *Belleten*'de yayımlanmıştır.[13]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Yerasimos, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Avrupa ilişkileri, tarihi coğrafya, sanat tarihi, etnografya vb. konularla uğraşan araştırıcılara oldukça sağlam bir kılavuz sunmuş bulunmaktadır. Bu tür çalışmaların daha sonraki yüzyılları kapsayacak biçimde genişletilmesi Osmanlı Tarihi araştırmalarına yeni katkılarda bulunacaktır.

1 Bu konuda bir örnek vermekle yetiniyoruz. Bk. Stéphane Yerasimos, *Légendes d'Empire. La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques,* Paris, 1990. Türkçe yayımı: *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri,* İletişim Yayınları, Ocak 1993.

2 G. Atkinson, *La littérature géographique française de la Renaissance, Répertoire bibliographique,* Paris, 1927; Supplément... Paris, 1927, İkinci baskı, New York, 1968; Aynı yazar, *Les nouveaux horizons de la Renaissance française,* Paris, 1935.

3 C.D. Rouillard, *The Turk in french history, thought and literature,* Paris, t.y, önsöz 1938.

4 C. Göllner, *Turcica. Die europaischen Turkendrucke des XVI. Jahrhunderts,* Bucureşti, Berlin, Baden-Baden, 1961-1978.

5 İstanbul'la ilgili seyahatnamelerin bir listesi için bk. Semavi Eyice, "İstanbul" (Tarihî eserler), *Islam Ansiklopedisi,* V/2, 1214/137-1214-144. Ayrıca bk. Robert Mantran, *İstanbul dans la second moitié du XVII'e siècle,* Paris, 1962, 667-676. Krş. Jean Ebersolt, *Constantinople byzanti'ne et les voyageurs du Levant,* Paris, 1918, tıpkıbasım, London, 1986.

6 Krş. Vivien de Saint Martin, *Description historique et géographique de l'Asie Mineure,* Paris, 1852, II, 742-808.

7 Osmanlı dönemi Anadolu yollarıyla ilgili olarak bk. Franz Taeschner, *Das anatoliche Wegenetz nach Osmanischen Quellen,* Leipzig, 1924-1926. Türkçe çevirisi: *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yolları* (Çev. Hamit Sadi Selen), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi /daktilo edilmiş metin), Çev./131.

8 İbn Battuta'nın Anadolu'daki yolculuğunun kronolojisi için bk. H.A.R. Gibb, "Notes sur les voyages d'Ibn Battuta en Asie Mineure et en Russie", *Etudes d'Orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi Provençal,* Paris, 1962, 125-133.

9 Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat* (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul, t.y.

10 Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquière ve seyahatnamesi (1432-1433)", *İslam Tedkikleri Enstitüsü Dergisi,* VI/1-2 (1975), 85-110.

11 Les Editions "Atay", Ankara, 1971.

12 Yaşar Önen, "On altıncı yüzyıl Alman Seyahatnamelerinde Türkiye", *Batı Dilleri ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* I/4 (1969), 1-23; İlber Ortaylı, "Bazı XVI. yüzyıl Alman seyahatnamelerindeki Türkiye şehir ve köylerine ait bilgiler üzerine", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* XXVII/4 (1976), 135-159; krş. Aynı yazar, "XVI. yüzyıl Alman seyahatnamelerinde Türkiye", *Tarih ve Toplum,* I/2(1984), 26-32. Ayrıca Stephan Gerlach'ın günlüğü için bk. Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznâmesi'nde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri,* İstanbul 1989, 83-106.

13 Orhan Burian, "Türkiye hakkında dört İngiliz seyahatnamesi", *Belleten,* 58 (1951), 223-245.

Rus Türkistanı

DAVUT DURSUN

(A.WOEIKOF, *LE TURKESTAN RUSSE,* PARİS, ARMAND COLİN 1914, 360 SAYFA, 31 ADET SİYAH BEYAZ FOTOĞRAF, ÇOK SAYIDA İSTASTİSTİKİ TABLO VE BİR HARİTA)

Son yıllarda dünyada meydana gelen değişmeler bir yandan pek çok konuda ne kadar bilgisiz ve hazırlıksız olduğumuzu ortaya koyarken diğer yandan bize yeni ufaklar çizmiştir. Cumhuriyet döneminde gerçekten de son derece otarşik bir yapı içinde yaşadığımız şu son dört beş sene içerisinde daha iyi anlaşılmıştır. Türkiye için son derece önemli tarihsel ve kültürel hatıraları bulunan Orta Asya hakkında elle tutulur hiç bir çalışmanın bulunmaması gerçekten içler acısı bir durumdur. Bazı kişisel gayretler yavaş yavaş kendini gösteriyorsa da bunların son derece yetersiz ve desteksiz olduğu gözlenmektedir. İstanbul ve Marmara Üniversiteleri bünyesinde faaliyete geçmiş olan Türkiyat Enstitüleri ise maalesef henüz yeterli eleman ve imkana sahip değildir ve kendilerinden beklenen çalışmaları yapamamaktadır. Bunların en kısa zamanda fonksiyonel hale getirilmeleri Türkiye'nin uzun vadeli kültür ve siyasal politikaları için hayatî zorunluluktur.

Yabancı ülkelere bakıldığında ise durum Türkiyenin tam tersidir. Yıllardır Batı ülkelerinde Orta Asya Enstitüleri faaliyettedir ve mebzul denilecek nitelikte yayınlar yapılmaktadır. Bu durum sadece bugün değil dün de böyle idi ve ileride de artarak devam edeceğe benzemektedir. Çünkü bu ülkelerin oturmuş devlet politikaları ve uzun vadeli hedeflere yönelmiş eğitim ve bilim programları vardır. İngiltere'de Schooll of Oriental and African Studies bünyesinde yıllardır çalışmalarını sürdüren Central Asian Studies amaçsız ve plansız bir kurum değildir elbette. Türkiye'de bir Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü'nün olmaması acaba nasıl izah edilebilir?

Burada Orta Asya ile ilgilenenlere bu asrın başlarında Çarlık Rusyası döneminde yazılmış bir kitabı tanıtmak istiyorum. Saint-Petersburg Üniversitesi coğrafya profesörü A.Woeikof tarafından hazırlanmış *Le Turkestan Russe* adlı eser bir kaç bakımdan önemli gözükmektedir. Öncelikle bu asrın başında ya-

zılmış olması kendisine tarihî özellik kazandırmaktadır. Zira kitaptaki veriler asrın başındaki durumu yansıtmakta ve günümüzle kıyaslama yapabilme imkânı vermektedir. Diğer taraftan bu kitap Çarlık yönetimi sırasında yazılmıştır ve o günün politikaları ile ilgili ip uçları taşımaktadır. Bu sebeple Sovyet yönetimi hakkında bazı değerlendirmeler yapabilme imkânı vermektedir.

Bilindiği gibi Rusya, XIX. yüzyılın ikinci yarısında sömürgecilik politikası izlemeye başlamış ve genişleme alanı olarak Orta Asya ve Kafkasları seçmiştir. Batı ülkeleri Afrika, Güney Asya ve Amerikaya yönelirlerken Rusya güneye doğru inme ve Asyanın içlerine doğru yayılma yönünde gayret göstermiştir. Kafkasyayı işgal edip kendisine bağladıktan sonra da Orta Asya'ya yönelmiş ve burada bulunan Hive, Buhara ve Hokand emirliklerini XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında egemenliği altına almıştır. Buraya yerleştikten sonra burada Rus kolonlarının kurulmasına, sanayi ürünlerinin yetiştirilmesine ve Rus idaresinin yerleştirilmesine özen göstermiştir. Bugün Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu bölge Çarlık Rusyası döneminde Rus Türkistanı olarak adlandırılmış, Sovyet yönetimi sırasında da Sovyet Türkistanı denmiştir. Rusya'nın burada tesis ettiği sömürge idaresini ve izlediği sömürge politikalarını bu kitaptan izleme imkânımız vardır.

24 bölümden oluşan kitabın ilk bölümü (s.1-14) bölgenin fiziki özelliklerine, dağları ve platolarına ayrılmıştır. İkinci bölümde (s.14-22) yeraltı zenginlikler ve madenler anlatılmaktadır. Bölgenin ikliminin ele alındığı Üçüncü Bölümü (s.22-48) çöllerin incelendiği Dördüncü Bölüm (s.49-60) izlemektedir. Beşinci Bölümde (s.61-74 bölgenin bitki örtüsü ve orman varlığı, Altıncı Bölümde (s.75-88) akarsular, bunu izleyen Yedinci Bölümde (s.89-106) Aral ve Hazar Gölleri, Sekizinci Bölümde (s.107-116) kuraklık incelenmekte ve böylece fikizi coğrafyaya ayrılan kısım sona ermektedir. Bundan sonra yazar Woeikof beşerî coğrafyaya geçerek bölgenin nüfusunu din, ırk ve dil bakımından incelemekte ve oldukça değerli demografik veriler sunmaktadır. Yazarın tesbitlerine göre 1897'den 1909'a kadar bölgede nüfus Siriderya'da %24, Semerkant'ta %34, Fergana'da %20 ve Hazarönünde de %15 artmıştır. Bölgenin en verimli vadisi olan Fergana'yı ayrı bir başlık altında ele alan yazar, ardından Semerkant, Siriderya ve Hazarönü vilâyetlerini incelemektedir. Hatırlatmak gerekir ki, Rusya bu bölgeye egemen olduğunda burasını dört vilâyete ayırmıştır.

Rusya'nın vasalı olarak kalan Buhara ve Hive Hanlıkları 15 ve 16. bölümlerde incelenmektedir. Bundan sonra Woeikof bölgenin sulama sistemleri ve problemleri üzerinde durmakta, toprak ve vergi ile genel tarım yapısını incelemektedir. Yine yazarın ele aldığı konular arasında bölgedeki pamuk ziraatı, meyvecilik, ticaret ve ulaşım yolları, Rus kolonları, sulama ve baraj sistemlerinin gelecekteki durumu gibi konular dikkat çekmektedir. Uzun bir sonuç bölümüyle (s.327-340) çalışmasını bitiren yazar indeks ve içindekiler listeleriyle kitabını tamamlamaktadır.

Kitapta yer alan otuzdan fazla çeşitli konularla ilgili siyah ve beyaz fotoğraf adeta tarihi birer belge gibidirler. Hem bölgenin doğal-fiziki yapısı hem de sosyal hayatıyla ilgili birbirinden ilginç görüntüler sunmaktadır. Bunlar etnografya bakımından son derece önemli gözükmektedirler. Yazarın Türkistanda Rus kolonizasyonunu ele aldığı 17. Bölümdeki değerlendirmeleri gerçekten ilginçtir. Burada Woeikof Rus kolonizasyonu ile Avrupa ülkelerinin kolonizasyonlarını karşılaştırmakta Rusya'nınkinin nasıl farklı özelliklere sahip olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

Woeikof'un ortaya koymaya çalıştığı XX. yüzyılın başlarındaki Türkistan, bugünküyle karşılaştırıldığında her halde onu tanımak oldukça zor olacaktır. Türkistanın sosyal gelişimiyle ilgilenenlerin ihmal etmemeleri gerekli bir temel eserle karşı karşıya olduğumuzu rahatlıkla söylemek mümkündür. İlgilenenlere tavsiye edilir.

Eğitim Tarihimizle İlgili İki Kitap

CAVİT BİNBAŞIOĞLU

Son iki yılda değerli bir tarih öğretmenimiz olan Necdet Sakaoğlu, eğitim tarihimizi aydınlatan iki kitap yayımladı. Bunlardan biri "Osmanlı Eğitim Tarihi", diğeri de "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi"dir. Kitaplar, İstanbul'da İletişim Yayınları arasında çıkmıştır. Birinci kitabın yayım tarihi Eylül, 1991; ikinci kitabın yayım tarihi de Nisan, 1992'dir.

Osmanlı Eğitim Tarihi

Yazar, "Osmanlı Eğitim Tarihi'nin sunuş yazısına şöyle başlamıştır:

"Türkiye'de eğitim, Cumhuriyetten önce ne bir sistem, ne de bir zaruretti. Osmanlılık, bilim ve düşün gücünü aldığı medreselerin bozuluşunu algılayamadı. Bu kurumun giderek kısırlaşan katı anlayışına tutsak oldu. Medrese mantığı, Enderun zevki ve kültürü ile yetindi. Geçmişinde tutarlı bir eğitim gelenekleri bulunan Türk ulusu ise, yüzyıllarca öğretimden mahrumiyet yazgısına boyun eğdi. Mektep ve medreselere girebilenler ise, körpe dimağlarını, Arapçayı ve Arap mantığını ezberleyerek köreltttiler. Şemsiyeleri, tecritleri, Miftahları, Telvihleri, Tavzihleri, Hidâyeleri, Adudları, Metalileri, Mavelileri, Mevakıfları, Mutavvelleri, Avâmileri, Maksudları, Misbahları, Vâfiye ve Elfiyeleri, Meşarıkları... ve bunların şerhlerini, hâşiyelerini anlamadan ezberlediler. Ancak, bu sayede, sarık, biniş ve mavi pabuç giyip "ilmiye" sınıfına katılabildiler. Yer yüzünde başka hiçbir ulusun eğitim yaşamında bu boyutta ve süreklilikte terslik ve gayrımillîlik görülmez. Sayılanların "ders" diye okutulduğu medreselerin sınırlı sayıda kalması bir şanstır. Devletin duyarsızlığında kendi iç dünyasına terkedilen Türk ulusu, anadilini, sözlü kültürünü, ulusal mantığını, nükte ve sanat yeteneğini, aile ve toplum eğitimi çizgisini bu sayede koruyabilmiştir." (s.7)

İşte, Osmanlı Eğitim Tarihinin çok kısa eleştirel bir özeti.

Kitap, iki kısımdan oluşmuştur: 1- Eski Türklerde Eğitim, 2- Osmanlı Devletinde Eğitim. Birinci kısımda şu konular ele alınmıştır:

1. Türklerin eğitim gelenekleri; 2. 19. yüzyıla kadar Batı eğitimi; 3. Müslümanlık ve eğitim ve öğretim; 4. Müslüman Türkler ve medreselerin ilk dönemi.

İkinci kısmın da konuları şunlardır;

1. Osmanlı eğitim ve öğretim kurumları; 2. Eğitimde İlk Batılılaşma çabaları; 3. Tanzimat döneminde eğitim (1839-1876); 4. İkinci Abdülhamid döneminde eğitim; 6. II. Meşrutiyet ve Osmanlı Maarifinin Sonu (1908-1920).

Her bölümde eğitime ve onun amaç ve yöntemlerine ilişkin kısa ve öz bilgiler verilmiş ve eleştirel bir biçimde yorumlanmıştır. Birinci bölümde Divan-ı Lügat'it Türk'ten, Kutadgu Bilig'den ve Orhun yazıtları'ndan alınmış parçalarla Türk eğitiminin temelleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bunu, Müslümanlık eğitim ve öğretimi izliyor. Burada, Selçuklular dönemine ait olarak şu bilgiler verilmiştir:

"... En yaygın, en basit, hem de en eski kurumlar ise mekteplerdi. Bunlara, sonradan mahalle mektebi, sıbyan mektebi de denmiştir. Bu mekteplerin kaynağının ve başlangıcının nereye kadar uzandığı konusu üzerinde durulmamıştır. 'Hoca' ve 'mektep' sözcükleri, Türklerin Anadolu'ya yerleştikleri yıllardan beri bilindiğine göre, bu en eski kavramları, Anadolu'nun daha önceki eğitim gelenekleriyle ilgilendirmemiz doğaldır. Bunlar, ilk çağ okullarını hatırlatmaktadır. Didaskaleo ve pedagogya denen bu kurumlarda didaskal ve pedagog unvanlı birer hoca, semt çocuklarını bilgiyle ve erdemle donatarak geleceğe hazırlıyorlardı. Bu okullarda destan (Homeros'un eserleri) okutulur, yazı da öğretilirdi. Kamu yönetiminin bu özel eğitim yuvaları üzerindeki denetim ve gözetim yetkisi, yalnızca içeriye uygunsuz kimselerin girmesini önlemekle sınırlı idi. Ama, ders veren öğretmenlerle ve verilen derslerle yönetimin bir ilgisi yoktu. Öğrenciyi seçmek, yaş ortalamasını belirlemek, programı düzenlemek, hocanın görevi idi. Okul açmak serbestti ve her türlü gideri öğrenci ailelerince karşılanıyordu. Bu çerçeve, en son örnekleri 1924'e kadar Türkiye'nin hemen her tarafında görülen mahalle mekteplerine benzemektedir." (S.18)

İkinci kısımda da medreselerin örgütlenmesi, buralarda okutulan dersler ve öğretim yöntemleri hakkında bilgiler verilmekte ve medrese gelenekleri uzun uzun açıklanmaktadır. Kitabın 50-60. sayfalarında da -karşılaştırmaya imkân vermek için- Batı'daki eğitim anlayışını 19. yüzyıla kadar inceleyen bir özet sunulmuştur. bunu, Osmanlılarda 1839'a kadar süren "İlk Batılılaşma Çabaları" izlemektedir. Tanzimat döneminde de eğitim hareketleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde açılan yeni okullar ve bunların öğretim yöntemleri açıklanmıştır. Bu yöntemler içinde "usul-i cedid" (yeni yöntemler) önemli bir yer tutmaktadır. Tanzimat dönemi ile ilgili olarak şu sonuca varılmıştır:

"Tanzimat maarifi ve okulları, Türk eğitiminde bir başlangıçtır. Bugün bile hangi önemli eğitim kurumumuzun tarihini incelesek, Tanzimat'ın izlerini ya da temelini buluruz. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim yönteminin değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı ve hattâ imecelerle okullaşma sürecinin başlatılması, din eğitiminin; din eğitiminin yanında temel eğitimin, -bir ölçüde de-laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binaları yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması, halk dilinin (kaba Türkçenin) öğretilecek kadar önemli olduğu üzerinde durulması, halka da kara cümle (dört işlem), yazı ve hesap öğretme siyaseti, o kısa dönemi saygı ile anmamızı gerektiriyor." (S. 97)

Abdülhamid döneminde de Mülkiye açılmış; öğretmen okulları çoğaltılmaya, düzensiz okullar açılmaya başlamış; halkın eğitime karşı ilgisi artmıştır. Kâğıt üzerinde kalan okul programları ve yönetmelikleri yayımlanmış, okullarda yönetimin baskıları artmıştır. Okullar ve öğretmenlerin eğitim durumları hakkında dikkate değer bilgiler verilmiştir. (S. 113-115)

İkinci Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devletinin sonu olmuştur. bu dönemin başlıca eğitimcileri Emrullah Efendi, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Sâtı Bey, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Mahir Efendi, Prens Sabahattin Ethem Nejat... olmuştur. Bunlar, Cumhuriyet eğitimine hazırlayıcı nitelikte çağdaş yeni görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu düşüncelere kitapta kısaca yer verilmiştir. Kitapta, ayrıca, bu dönemde yayımlanan pedagoji kitaplarının en önemlileri ve bunların Türk eğitimine getirdiği yeni görüş ve yöntemler hakkında da öz bilgiler de vardır.

Yazar, Meşrutiyet dönemiyle ilgili olarak şu sonuçlara varmıştır:

"Türk eğitimi, II. Meşrutiyete 1908-1919 devrimleri boyunca 10 yılda 7 nazır (bakan) değişikliği ile ayak uydurmaya çalışmış; dönemin kapanışından sonraki üç yılda da (1919-1922) 17 kez bakan değişikliği ile Cumhuriyet öncesi tarihini kapamıştır. Her gelen bir şeyler denemiş, bir takım işlere yönelmişse de, devrin heyecanı ve karışıklığı, eğitimde de aynen yaşanmıştır. Öğretmenlerin ilk kez güvenceye kavuşup ilk meslek örgütlerini kurabildikleri; kadınların eğitimin tüm aşamalarından yararlanma olanağı buldukları; eğitim ve öğretime dönük yayınların, öteki alanlardaki yayınların önüne geçtiği; öğretim birliği düşüncesinin uyandığı; okul, ders kitabı, metot, öğretmen kavramlarının topluma mal edildiği Meşrutiyet döneminin iç ve dış eğitim dinamikleri, doğan çelişkileri Cumhuriyetin çözümleyeceği bir miras bırakmıştır." (S. 148)

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi

Yazar, belge çokluğundan ve eleştirel tarih için gerekli zaman henüz geçmediğinden, bu dönemin tarihini yazmakta çok güçlük çektiğini belirtmiştir. Kitap, sekiz bölüme ayrılmıştır:

1. Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Eğitim: Burada, Meclis'te eğitim tartışmaları ile Maarif Kongresi ve I. Heyet-i İlmiye toplantısı kararları ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi eğitiminin temel ilkelerinin bu dönemde belirlendiği belirtilmiştir. Atatürk'ün Maarif Kongresinde 15 Temmuz 1921'de ve Bursa'da 27 Ekim 1922'de öğretmenlere karşı yaptığı konuşmalardaki görüşleri özetlenerek, ümmetçi eğitimden hızla sıyrılarak, ulusal eğitime, hayata ve işe yönelik çağdaş eğitime geçiş sürecinin başladığı ortaya konmuştur.

2. bölümde "Tevhid-i Tedrisat ve Millî - Laik Eğitime Geçiş" konusu ele alınmış, bu konuda yapılan işler sıralanmış, zamanın Başbakanı İsmet İnönü'nün "Eğer bu nesil, bilinç ile, ilmin ve hayatın rehberliği ile, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa; siyasî Türk Milleti, kültürel, düşünsel ve sosyal, tam ve olgun bir Türk Milleti olabilir." sözünü nakletmiştir.

3. "Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Eğitim (1923-1928)" adını taşıyan üçüncü bölümde "Maarif örgütünün yenilenmesi, öğretim birliğinin sağlanması ve ülkenin her tarafında ortak prog-

ramların ortaya konulması; ümmet eğitimi yerine millî eğitimin, giderek laik eğitimin yaygınlaşması; liselerin "kısm-ı iptidai" denen hazırlık sınıflarının kaldırılması; ilköğretimin parasız ve zorunlu olması yanında, orta öğretimde de parasız öğrenime geçilmesi; Devlet yatılı ve parasız öğrenimin sağlanması... konuları ele alınmıştır.

4. Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Halkevleri (1928-1938): Bu bölümde harf devrimi ve Millet Mektepleriyle ilgili olarak Bakan Mustafa Necati Bey için şöyle denilmektedir: "Harf Devriminin ve Millet Mekteplerinin ilk sonuçlarını alamadan 1 Ocak 1929'da ölen ve ereği, "bütün çocukların okula gittiği, bütün köylerinde okul ve öğretmen bulunan bir ülke" olan Mustafa Necati yaşasaydı, belki, her yurttaşın yaşam boyu okur-yazar kalmaları önlemleri de alınırdı." (S. 49)

5. bölümde "Atatürk Döneminde Okullar" konusu ele alınmış, bunların program ve yönetmelikleri üzerinde durulmuştur. Buna, meslekî ve teknik öğretim ile azınlık ve yabancı okulları da eklenmiştir.

6. "Millî Şef Döneminde Eğitim" adını taşıyan 6. bölümde, H. Âli Yücel'in Bakanlığı zamanında kurulan Köy Enstitüleri ile Şûra kararları ve diğer etkinlikler üzerinde durulmaktadır. Bu dönemde okur-yazar olanların oranı ile ilk, orta ve meslekî öğretimde, üniversite ve yüksek okullarda bulunan öğrenci ve öğretim elemanı sayılarının nasıl bir artış gösterdiği istatistiklerle ifade olunmuştur.

7. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960): Bu bölüm, "Geriye Adımlar, Yeni Arayışlar, Beşinci ve Altıncı Eğitim Şûraları ara başlıklarına ayrılmış ve sonunda yine istatistiklere yer verilmiştir.

8. bölümde de "1960-1990 İçin Genel Bir Değerlendirme" yapılmıştır. Bu bölümün henüz irdelenecek bir tarih oluşturmadığı üzerinde durulmuştur. Şûra kararları, program, kitap, öğretmen, yaygın eğitim, okur-yazarlık, LİMME projesi ve üniversiteye giriş sorunları üzerinde bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Son dört sayfalık "Sonuç" kısmında: Okullaşma oranlarının azlığı, okulların ve eklerinin yetersizliği; okullarda eğitim yerine, öğretim yapıldığı; meslekî ve teknik öğretimin ağır geliştiği; buna karşın, son altı yıl içindeki çabalarla yaygın eğitimde bir ilerleme kaydedildiği; LİMME projesinin, lise düzeyindeki okullardan mezun olan 2.130.968 gençten 1.548.121'inin (%78) yüksek öğrenim kurumlarına gidememesi sonucu hazırlandığı belirtilmiş ve eğitimle ilgili olarak 1990 yılı ile ilgili istatistikler sunulmuştur.

Sayın meslektaşımız Necdet Sakaoğlu'nun bir cep kitabı olarak hazırlanan bu kitabı, eğitim tarihimizi bizlere 300 sayfa içinde sunmaktadır. Kitabın en önemli özelliği, Türk eğitim tarihinin ana çizgilerini eleştirel bir gözle irdelemesidir. Özet halinde sunulan bilgilerden değerli yorumlar ve sonuçlar çıkarmaktadır. Yazar, böylece, eleştirel tarih yazmanın güzel bir örneğini vermiştir. Kaynaklarının, kitabın sonundan ayrı olarak, metin içinde ya da dipnotlarda verilmemesi, bir eksiklik olmuştur. Ne yazık ki, basım sırasında; bazı tarih, terim, sayı ve kişi adlarında karışıklıklar ve yanlışlıklar olmuştur. Şöyle:

Osmanlı Eğitim Tarihi

1. S. 79'da İlk Darülmuallimin-i Sıbyan'ın açılışının 1862 olduğu yazılmıştır. Oysa, bunun doğrusu 1868'dir.

2. S. 109'da Selim Sabit Efendi'nin Rehnüma-i Muallimin adlı eserinin ilk kez 1890'da yayımlandığı yazılmıştır. Bunun doğrusu 1874'tür. Çünkü, aynı tarihte yayımlanan "Elifba-i Osmani" de de, bu kitaba atıf yapılmakta ve "Bu bapta daha ziyade malûmat almak isteyenler, usul-i tedrisiyeye dair yapılmış olan risale-i mahsusuya müracaat buyursunlar." demektedir. (S. 5)

3. S. 134'te Sâtı Bey'in öğretmen okuluna ilk kez Pedagoji dersini koyduğu yazılmıştır. Bu, doğru değildir, Ondan önce de "Usul-i Tedris" ya da "Talim ve Terbiye Dersleri" diye bir pedagoji dersi vardı. Hatta kitapları yayımlanmıştır. 1897'de yayımlanan Ayşe Sıdıka Hanım'ın kitabı, aynı adı taşır.

4. S. 135'te Meşrutiyet döneminde "Savtî Usul"ü, Nusret Sabit Bey'in kullandığı yazılmıştır. Bu da doğru değildir. Nusret Sabit Bey, ilk okuma ve yazma öğretiminde "kelime" ya da "cümle" yöntemini kullanmıştır. Alfabe kitabının adı da "Kelime Usulü İle Elifba"dır. Savtî usulü, Sâtı Bey kullanmıştır. Bunu savunan yazıları vardır.

5. S. 148'de "Sonuç" kısmındaki "1908-1909 devrimleri boyunca, 10 ayda..." diye başlayan cümledeki "10 ayda..." kelimeleri "10 yılda" olacak. Tarihler de 1909-1919 olacak.

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi

1. S. 14'te 1920'de öğretmen okullarının ilkokul üzerine 5 yıllık öğrenim verdiği yazılmıştır. Oysa, 1914'ten sonra 1924'e kadar öğretmen okulları 4 yıllık idi, 1924-25 yılında 5 yıla çıkarılmıştır.

2. S. 73'te, geçen "Eğitmen Yurtları" sözü "Eğitmen Kursları" olacak.

3. S. 43'te geçen "Toplu Dersler" sözü, "Toplu Öğretim" olacak.

4. S. 74'te verilen ders çizelgesi 1937'de açılan 5 yıllık Köy Öğretmen Okullarında uygulanmamıştır. Orada bulunmasına gerek yok.

5. S. 84'te eğitmenlerin maaşının 20 lira olduğu yazılıyor. Bu, 10 lira idi. Köy Enstitüsü mezunlarının ilk maaşı 20 lira idi. Bunlar karışmış.

S. 94'te "Her enstitünün yanında özel bir mezarlık oluşmakta idi." sözü, abartılmış bir sözdür. 1000 kişilik bir okulda birkaç yıl içinde 2-3 kişi çeşitli nedenlerle ölmüş olabilir. Bunun aksine, o yıllarda, özellikle sıtma hastalığının kol gezdiği yurdumuzda, bu enstitüler, köy çocuklarının hastalıklarının tedavi gördüğü bir kurtuluş yeri olmuştur.

8. S. 101'de Bakan H. Âli Yücel'in istifa ettiği yazılmıştır. Bakan, 1946 genel seçimleri sonucu yeni kurulan hükümette yer almamıştır.

9. S. 104'teki "İlk kez kapsamlı bir eğitim programının" sözü, "ilk kez kapsamlı bir ortaöğretim programının" olarak düzeltilmelidir.

10. S. 112'de üç sınıflı köy okullarının 5 sınıfa çıkarılmasının 1950 yılında olduğu yazılmıştır. Bu, 1940 olacak.

11. S. 77'de Gazi Eğitim Ensitüsü'nün öğrenim süresinin başlangıçta, 4 yıl olduğu yazılmıştır. Bunun, -1,5 yılı hazırlık, 2

yılı da öğrenim olmak üzere- 3,5 yıl olması gerekirdi.

12. S. 125'teki (1948) tarihi de (1926) olacaktı.

Bu eksik ve yanlışların bir "Doğru-Yanlış" cetveli ile düzeltilmesi uygun olacaktır.

Böyle büyük bir işte, birer zühul eseri olan bu ufak tefek hatalar dikkate alınmazsa, bu kitaplar, bir boşluğu doldurmuştur. Eğitimimizin geleceği üzerinde karar vermek durumunda olanların, bu kitaplardan alacakları dersler vardır. Kitaplığımıza böyle bir eser kazandıran değerli meslektaşımızı kutlar, nice yeni eserler meydana getirmesini dileriz.

Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Raporunun 1986'da Yapılan Yayını Üzerine

Dr. BÜLENT ÇUKUROVA

Tarafımızdan Mart 1991'de Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde (VII/20, 347-365) "Celâl Bayar'ın Batı Anadolu'daki Faaliyetlerine ilişkin Bir Raporu"nun transkripsiyonu yayınlanmıştır. Bu transkripsiyonu yaptığım belgenin yeri yayında dipnotta verilmiştir. Raporun yayınından sonra, Tülay Duran'ın uyarısıyla 1986 yılında bu raporun kendisi tarafından sadeleştirilmiş olduğu görülmüştür.

Sadeleştireni tarafından "ufak bazı kelime değişiklikleri ve dipnot ilaveleriyle" yayınlandığı belirten raporun, orjinal metni ile arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklar toplandığında, raporun aynı rapor olduğuna dair ciddi kuşkular uyanmaktadır. Orijinal metni ile sadeleştirilen metin arasındaki farkların açıklığa kavuşturulması, umarım tüm kuşkuları ortadan kaldıracaktır.

Sadeleştirilmiş metinde, müsellah (silâhlı) kelimesi "milli" olarak sadeleştirilmiştir[3]. Örneğin yazarın "milli bir kıyamet" diye sadeleştirdiği veya değiştirdiği kelime "müsellah bir kıyam" yani silâhlı ayaklanmadır"[4]. Duran, Tahsin Efe'nin seksen silâhlı ile Nazilli'ye geldiğini belirtmektedir. Gelen Demirci Efe'dir. Yazarın Tahsin şeklinde sadeleştirdiği kelime "yetmiş" olmalıdır[5]. Cephe ile Aydın arasındaki tren hattında bazı yerlerinin "intizamsız bir şekilde bozulduğu da "ufak bazı kelime değişikliklerinden"dir. Halbuki hat "bi'l-iltizam" (bile bile) bozulmuştur[6].

1919 Ağustosunda bir İngiliz generalin cepheye gelmesi söz konusu olmuştur. Bu general ile görüşecek heyeti kurmak isteyen Şefik Bey, kılığı kıyafeti düzgün, "lisana aşina gençleri" bu heyette toplayarak, İngiliz generale savaşa katılanların, ne denli aydın olduklarını göstermek istemiştir. Sadeleştiren, bu gençlerin "düzgün bir Türkçe ile konuşan gençler" olduğu kanısına varmıştır[7].

Ayrıca "firarımız" kararımız (Duran. s.11,2, sa.30 - o.m.4, s. 30);" Teşettüt-i efkâr" (fikir ayrılıkları) kesin fikir (Duran.s.11, p.9, sa.85 - o.m.s.5, sa.9); "vesika" vesile (Duran. s.13, p.3, sa.89- o.m.s.9, s.8); "Yunanların silsile-i mezalimi tafsil olunduktan sonra" Yunanların aptalca mezalimi devam ettikten sonra (Duran. s. 14, p.4, sa.44-45 - o.m.10, sa 17); "Husumetini celb etmekden (düşmanlığını çekmekten)" hukukunun yayılmasından (Duran.s.14, p.11, sa.114-115 - o.m.s.11, sa.22)" Iztıtrar (zorunluluk)" ızdırap (Duran. s.15, p.5, sa.52 - o.m.s.12, sa.23); "Setretmek (örtmek)" açıklamak (Duran.s.16, p.6, sa.89 - o.m.s. 15, sa.4) olarak sadeleştirilmiştir.

Ayrıca sadeleştirme yapılan bazı olumlu cümleler olumsuz, bazı olumsuz cümleler ise olumlu olmuştur. (Duran. s.16, p.6, sa.91) boşta bırakılmasını - o.m. (s.15, sa.5) muattal bulundurulmamasını; Duran (s.16-17, p.1, sa.1) ölüm tehlikesine karşı bırakılmaması - o.m. (s.15, sa.23) ölüm tehlikesine maruz bırakılması.

Diğer bazı yanlış değerlendirmeler aşağıya çıkarılmıştır.

Duran (s.9, p.3, sa.5) hakimiyetleri altına - o.m. (s.1. sa.9) esaret altına; Duran (s.10, sa.1) hazır - o.m. (s.1. sa.18) hadim; D. (s.10, sa.1) temasları olmuştu - o.m. (s.1,sa.19) müracaatları neticesi olarak; D. (s.10,sa.14) güvenini kazanarak - o.m. (s.1, sa.25) atıfetine mazhariyetle (sevgisini kazanarak); D. (s.10, p.1, sa. 15) görevde kalabilme arzularının neticesi olarak - o.m. (s.2, sa.1) idame-i mevki ve tervic-i siyaset maksadını takib etmesi neticesi olarak; D.(s.10, p.1, sa.30) kendilerini geçirdim - o.m. (s.2. sa.8) kendilerini teşçi eyledim (yüreklendirdim); D. (s.10, p.2, sa.5) dahil olanlardan da, girenler vardı -o.m. (s.2, sa.11) dahil olan kimseler de mevki sahibi idi; D. (s.10, pb. 2, sa.36) merkezi - o.m.(s.2, sa.11) menba; Duran(s.10, p.2, sa.41) karışık - o.m. (s.2, sa.14) müsellah (silahlı); Duran (s.10, p.2, sa.59) hepsi - o.m. (s.2, sa.22) hepimizi; Duran (s.11, p.2, sa 25; p.11, sa.107) gizlice öğrendim - o.m.(s.4, sa. 9; s.5, sa.21) istihbar etmiş bulunuyordum (haber almış bulunmak); Duran (s.11, p.2, sa.42) söylemekten - o.m. (s.4 sa.17) işaadan (yaymaktan); Duran (s.11, p.9; sa.11) dahil - o.m. (s.5, sa.13) dahi; Duran (s.11, p.11, sa. 109-110) Nahiye Müdürü vasıtası ile bir not almış bulunuyordum - o.m. (s.5, sa.21-22) Nahiye Müdürü vasıtasıyla telgrafhaneden bir servisi elde etmiş bulunuyordum; Duran (s.11, p.11, sa.114, 118) yapıştırmak - o.m. (s.5, sa. 24, 26) talik etmek (asmak); Duran (s.11, p.11, sa.116) büyük - o.m. (s.5, sa.25) necib (soylu); Duran (s.12, p.2, sa.48) kararsız durum - o.m. (s.6, sa. 24)halet-i ruhiye; Duran (s.12, p.3, sa.76) heyecanındadır -o.m. (s.7, sa.9) istadındadır (eğilimindedir); Duran (s.13,p.1, sa.14) şiddetli - o.m. (s.7. sa.25) teşettüt (değişik, çeşitli); Duran (s.13, p.2, sa.31) yazı ile yazdık - o.m. (s.8, sa.4) takarrür etdirdik (kararlaştırdık); Duran (s.13, p.2, sa.45) Herkes kötü şöhreti ile tanır - o.m. (s.8, sa.12) herkesden su-i zann ider (herkesi kötü sanır, kimseye güvenmez); Duran (s.13, p.2, sa.49), yine - o.m. (s.8, sa.14) yeni; Duran (s.13,p.2, sa.65) ikna - o.m. (s.8, sa.23) imale; Duran (s.13, p.2, sa. 71) görevlendirdim - o.m. (s.8, sa. 26) imale etdim (meylettirdim); Duran (s.13, p.3, sa. 94) kötü bir vaziyeti tesbit - o.m. (s.9, sa. 11) muzır telkinatda bulunmak (zararlı telkinlerde bulunmak); Duran (s.13, p.3, sa.117) hemen cepheye dönmem ve oraya acele geri gitmem gerekiyordu - o.m. (s.9, sa.22) Hemen cepheden gelmiş ve oraya avdet etmek vaziyetinde bulunuyordum; Duran (s.14, p.2, sa.26), cepheleri o.m. (s.10, sa.8) cephemizi; Duran (s.14, p.2, sa.39) şekle - o.m.

(s.10, sa.14) müşkile; Duran (s.14, p.4, sa.52) Halka bizzat temas ettim, kendileri ile görüştüm - o.m. (s.10, sa.21) Halkla bizzat temas etdi; Duran (s.14, p.4, sa.72-73) Hacı Süleyman Efendi'nin başkanlığı altında, hocalardan kurulmuş olan bu heyet en sonunda, istediklerini yerine getirerek - o.m. (s.11, sa.1) En nihayet Süleyman Efendi'nin riyaseti altında hocalardan mürekkeb heyete galebe çalarak; Duran (s.15, p.2, sa.6) üyelerinden - o.m. (s.12, sa.1) erkanından (reislerinden, ileri gelenlerinden); Duran (s.15, p.2, sa.19) Bu zavallı adamlara karşı, hükümetin bizimle beraber olmadığını ifade etmenin - o.m. (s.12, sa. 7) beraber olduğunu; Duran (s.15, p.5, sa.38) cephede durum iyi oldukça - o.m. (s.12, sa.16) cephe tevsi etdikçe (genişledikçe); Duran (s.15, p.6, sa.63) fikirlerinin gelişmiş olduğuna hükmedilebilir - o.m. (s.12, sa. 29) fikirlerinin tehalüf etdiğine (zıtlaştığına, birbirine uymadığına) hükmolunabilir; Duran (s.16, p.3, sa.24) başlıklı - o.m. (s.13, sa.23) matbu (basılı, tab edilmiş); Duran (s.16, p.6, sa.78-79) Tevfik bey ise Ali Kemal Paşa'nın, iyi korunması için görevlendirilmiş olduğu halde - o.m. (s.14, sa. 25) Tevfik Bey ise Ali Kemal Paşa'nın hasen istikbalini te'mine memur olmakla beraber (iyi karşılanmasını sağlamakla görevlendirilmiş); Duran (s.16, p.6, sa.85) etmelidir - o.m. (s.15, sa.2) edebilir; Duran (s.16, p.6, sa.89) maksadını ustaca açıklamaya çalışıyordu - o.m. (s.15, sa.4) maksadını mahirane setr etmeye çalışıyordu(örtmeye); Duran (s.16, p.6, sa.102-103) tehditte - o.m. (s.15, sa.11) tehdidatda (tehditlerde); Duran (s.16, p.7, sa.116) sana göre - o.m.(s.15, sa.19) bence;

Kelimelerde yapılan atmalar ve eklemeler ise:

Duran (s.9, p.1, sa.1), Sevgili Gazimiz ve büyük rehberimiz - o.m. (s.1, sa.1), Sevgili Gazimiz ve büyük rehberimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine; Duran (s.9, p.3, sa.14) harp esnasında - o.m. (s.1, sa.14) harb-i umumi esnasında; D.(s.10, p.1, sa.17) Rum ihtilal Cemiyetine - o.m. (s.2, sa.2) Asya-yı Suğra Rum İhtilal Cemiyetine; D.(s.10, p.1, sa.21) için felaketin - o.m. (s.2, sa.4) için yakın bir felaketin; D. (s.10, p.2, sa.40) Bazıları da sadece iyilik - o.m. (s.2, sa.13) Bazıları da atıfet; D. (s.10, p.3, sa.62) seçkin subaylar - o.m. (s.2, sa.24) seçkin tanınan subaylar; D.(s.10, p.4, sa.85) ordu subayları arasında kurulmaya başladığını duyduğumuz teşkilatlanmanın - o.m. (s.3, sa.8) ordu zabitanı arasındaki şayi olan hususi teşekkülün; Duran (s.10, p.4, sa.106) tarafından valiye - o.m. (s.3, sa.19) tarafından telefonla valiye; Duran (s.12,p.2, sa.57) kaybetmeye başladı - o.m. (s.7, sa.1) kaybetti; Duran (s.13, p.2, sa.69) cephenin yükünün bir kısmının bunlara da verilmesi - o.m. (s.8, sa.25) cephenin yükünün bunlara da tahmili; Duran (s.13, p.3, sa.87) Bana elinde tuttuğu kuvay-ı..... - o.m. (s.9, sa.7) bana kuva-yı...; Duran (s.13, p.3, sa.93) taşıdığını, kendi - o.m. (s.9, sa.10) taşıdığını anlamak için, kendi; Duran (s.13, p.3, sa.19) edemeyeceğimizi kesin şekilde anlattım - o.m. (s.9, sa.19) uzak kaldığımızı anlattıktan sonra; Duran (s.14, p.6, sa.77-80) kurtarılmasını yalvarıyor. General durum karşısında şaşırıyor, daha önce almış olduğu raporlara rağmen, davranışını değiştiriyor - o.m. (s.11, sa.3-4) General aldığı raporlara rağmen, burada böyle mülayim bir ruhun da yaşayabileceğini görünce tavrını değiştiriyor; Duran (s.14, p.7, sa.92) göstermekten, adeta kıskanırdı - o.m. (s.11, sa.11) göstermekten kıskanırdı; Duran (s.15, p.2, sa.10) bu şahıslar ve hüviyetleri - o.m. (s.12, sa.2) şahsı ve hüviyeti, Duran (s.15, p.4, sa.29) yapıyorlardı. İzmir'de Yunanların - o.m. (s.12, sa.11-12) yapıyorlardı ve Yunanların; Duran (s.15, p.4, sa.35-36) korkarak, gizli faaliyetlerde bulunup, İtalyan işgalini istiyorlardı -o.m. (s.12, sa14) ihtirazen (sakınarak) İtalyan işgalini gizlice talep ediyorlardı (istiyorlardı); Duran (s.16, p.2, sa.12-13) özel bir tren ile oraya gelebilmem - o.m. (s.13, sa.16) tren-i mahsus ile müsta'cilen oraya gelebilmeme (acele); Duran (s.16, kp.3, sa.29) İstanbul Hükümetinin dışına - o.m.(s.13, sa.26) İstanbul Hükümeti'nin emrinden harice çıkmamasını; Duran (s.16, p.6, sa.72) adamlar - o.m. (s.14, sa.22) adam.

1 Prof. Dr. Kocatürk *AAMD*'nde (VII/21 (Temmuz 1991) s.691) yayınladığı yazıdan dolayı Sayın Duran ve okuyucularından özür dilemektedir. İki yazı arasındaki farklar (transkripsiyon ve sadeleştirme), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı'na gönderilmiş, yayınlanması Prof. Kocatürk'ce reddedilmiştir. Tüm aramalara karşın, yazarın sözünü ettiği "100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan" (Tercüman Yay., 1982) bulunamamıştır.

2 Duran, Tülay (yayına haz.) Batı cephesinde Kuvay-ı Milliye'nin kuruluşu ve Faaliyetleri (Celal Bayar). *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 15 (Mayıs 1986) s.17. dn.18'de Bergama'nın işgalinin 19.6.1919 olduğu belirtilmektedir. (Kocatürk Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, 1919 - 1938. s.42). Bergama, 12.6'da Yunanlarca işgal edilmiş, 15.6'da millî kuvvetler baskınla geri almış (A.g.e., s.40); 19.6'da millî kuvvetler Bergama'yı tahliye etmiş ve 20.6'da Yunan kuvvetleri Bergama'yı ikinci kez işgal etmiştir. (A.g.e.s.42). Duran. s.17, dn. 36'da rapor ekindeki belgenin dosyalarında bulunamadığını belirtmektedir. Ali Kemal Sırrı, Demirci Mehmet Efe'ye yazdığı, 25.8.1335 tarihli mektubunda, Demirci'nin mektubunu aldığını, eniştesi Mustafa Beyi silâhlar için Karahisar'a gönderdiğini, fakat istenen miktarda malzeme bulunamadığını yazmış, Selâhattin Bey'in Konya'ya vardığını, Karahisar civarındaki millî kuvvetlere halktan toplanan silahların verildiği belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul-Nazilli arasında kendisine bir görev verilmesi için kolaylık gösterilmesini istemiştir. (bk.ek)

3 Duran.s.(sayfa)10, p.(paragraf), 4, sa(satır) 71; s.11,p.2, sa.29; s.13 p.2, sa.65.

4 Duran. s.15, p.1, sa.3-4-o.m. (orijinal metin) s.11,sa. 28.

5 Duran. s.14, p.1, sa.1 - o.m. s.9, sa.25.

6 Duran. s.14, p.2, sa.24 -o.m. s.10, sa.7.

7 Duran. s.14, p.4, sa.62 - o.m.s. 10, sa.26.

8 Kısaltmalar aşağıda belirtildiği gibidir: D.: Duran, s.: Sayfa, sa. Satır, o.m.: orijinal metin, A.g.e.: Adı geçen eser, p.: paragraf

"Diyanet" Üzerine Hollandaca Bir Kitap

AHMET YÜKSEL / İPEK CLAASZ-COOCKSON

DİYANET, EEN REIS DOOR DE KEUKEN VAN DE OFFICIELE TURKSE ISLAM : (Diyanet, Resmî Türk İslâmının Mutfağından Bir Yolculuk), JAK DEN EXTER, CENTRUM BUITENLANDERS PEREGRINUS (Peregrinus Yabancılar Merkezi), BEVERWIJK, 1990, 126 SAYFA.

Türkiye'nin laiklik sistemi ile Batı'nın laiklik sistemleri birbirinden çok farklıdır. Türkiye laikliği, din ve devlet işlerinin tamamen aynı tutulduğu Hollanda sistemine değil, daha çok dinin devlet denetiminde olduğu İngiltere veya İsveç sistemine benzemektedir. Türkiye'de devlet, dinî hayatın düzenlenmesini büyük ölçüde etkilemektedir. Devletin dine müdahalesi başta Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla ve Millî Eğitim Bakanlığı ile olmaktadır.

Bu müdahale, M.E.B. okullarında din dersleri, İmam-Hatip Eğitimi ve İlâhiyat fakülteleri şeklinde tezahür ederken; Diynet, vaaz ve irşat hizmetleri, Kur'an Kursları, imamlar ve diğer gö-

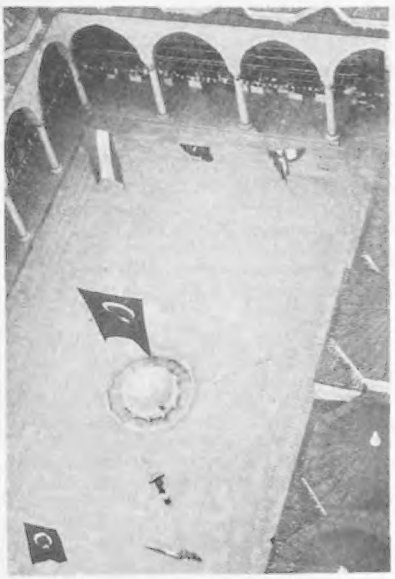

Diyanet, een reis door de keuken van de officiële Turkse islam

revliler için hizmetiçi kurslar, yazılı, sesli ve görüntülü yayınlar yapmak, çoğu imam olmak üzere kadrolar atamak gibi işleri yürütür.

Türkiye'nin laiklik anlayışını, bu anlayış doğrultusunda çalışan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez, taşra ve yurtdışı teşkilâtını, başta Hollandalılar olmak üzere Avrupalı ilgililere tanıtmak amacıyla Jak Den Exter'in, 1990 yılında yukarıda künyesini verdiğimiz "Diyanet" adlı kitabı yayınlandı.

Kitabın arka kapağında; tanınmış Leiden Üniversitesi Türkolog ve İslamoloğu Prof. Barbara Flemming, Diyanet hakkında şimdiye kadar önemli ama genel geçer kitaplar yazıldığını, Den Exter'in yeni kaynaklara ve kendi tecrübelerine dayanarak Diyanet'in çalışma tarzına yeni bir ışık tuttuğunu belirtmektedir. Bu kitapta, müftülerin çalışmalarının, din eğitiminin yürütülmesinin, imam-hatiplerin Türkiye ve yurtdışında çalışma tarzlarının tanıtıldığını ve böylece ilgilenenlere Türk-islamının gözler önüne serildiğini, sözlerine ekliyor.

Hollanda'da çeşitli gazete ve dergilerden olumlu tenkitler alan kitapta, hem bilimsel makâleler hem de iki haftalık bir hatıra defteri yer almaktadır. Bu hatıra defteri kısmı, bir tür araştırma günlüğü biçiminde olup kitap içinde farklı renkte kağıda basılmıştır. Kitapta şu konular bilimsel bir şekilde ele alınıyor: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1924 yılından bugüne kadar yürüttüğü görevler, tarihçe ve teşkilatı; Avrupa'da bulunan Türklerin sorularına Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği fetvalar, Türkiye'de din eğitimi (1923-Bugün), Türkiye'de Kur'an kursları (1923-Bugün), Hatıra defteri bölümlerinde ise: Avrupa'da görev yapmış imamların görüşleri, Ramazan'da günlük hayat, İlâhiyat Fakültesi'ni ziyaret, Diyanet'in merkez binalarında gözlemlerle sohbetler, dinî yayınlar fuarı, türban meselesi, Diyanet Gazetesi, vb. konulara değinmektedir.

Batılı basının bilhassa İran-Irak Savaşı ve Salman Rushdie olayında İslâm dünyasının aşırı uçlarına dikkat çekmesini göz önünde bulunduran yazar, Türkiye müslümanlarının çoğunun ılımlı ve ölçülü görüşlere sahip olduklarını kitabında vurguluyor.

Kitabın en ilginç kısmı, fetvalar konusu ile ilgilidir. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetva arşivinde de çalışmasına izin verilen yazar, pek az araştırma yapılan bu konuyla ilgili olarak şu iki soruya cevap aramaya başlamıştır:

1- Diyanet'in devlete bağlılığı, daha doğrusu devletin bir organı oluşu, fetvaların içeriğinden tesbit edilebilir mi? Yani dinî esaslara değil de, devlet yapısına uygun hükümler de veriliyor mu?

2- Bu fetvaların "Hıristiyan Batı" ülkelerinde yaşayan Müslüman Türk vatandaşlarının o toplumlara katılma ve kaynaşmalarına destek verici midir? Engelleyici midir?

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bazı fetvalarında laik devletin varlığı açıkça hissediliyor. Exter, Batı toplumlarına katılım konusunda hem destekleyici hem de engelleyici fetva örnekleriyle karşılaşmıştır. Ayrıca, fetvalarda zaman içinde bazı konularda fikir değişikliği tesbit etmiştir. 60'lı yıllarda yurtdışında yaşayan vatandaşların en çok sordukları sorular arasında "Faiz" konusu en başta yer almasına karşın, Diyanet tarafından 1966 yılında yayınlanan ve 200'e yakın soru ve fetva içeren "Yurtdışındaki İşçilerimizin Sorduğu Dinî Sorulara Cevaplar" adlı kitapta, faizle ilgili tek bir fetva bile yer almaması dikkat çekicidir. Exter, Diyanet'in faizle ilgili sorulara istikrarsız cevaplar ve fetvalar verdiğini tespit etmiştir. 1984 yılında Diyanet tarafından yayınlanan Dr. Eyüp Sanay'ın "Gurbetçinin El Kitabı" adlı eserinde; Din İşleri Yüksek Kurulu'nun "Yurtdışındaki bankalardan faiz almanın dinî yönden hükmü nedir?" sorusuna verdiği uzun fetva şöyledir: Bilindiği üzere bir Müslüman ülkede, bir insanı, gayrimüslim bile olsa, aldatarak malını ele geçirmek dînen câiz değildir. Ancak bazı İslam bilginleri, Müslümanlarla savaş halinde bulunan devletlerin vatandaşlarını, onları ekonomik yönden zayıf düşürmek için, kendi ülkelerinde aldatarak mallarının ele geçirilmesini câiz görmüşler, böylece bir Müslümanın "Darü'l-harp" denilen düşman ülkelerinde, faiz de alabileceklerini söylemişlerdir. Yurtdışında bulunan işçilerimizin halen çalışmakta oldukları ülkeler "Darü'l harp" (Yani Müslümanlarla savaş halindeki ülke) olmadığı gibi, bu ülkelerin bankalarına para yatırıp faiz almak, bu ülkeleri (veya vatandaşlarını) aldatmak da caiz değildir. Çünkü bu ülkeler, bankalarına para yatıran yabancı işçilere ödedikleri cüz'i faizle ekonomik yönden zayıflamak şöyle dursun, bu paralarla yeni yatırımlar yaparak daha da güçlenmektedirler. Bu itibarla, Almanya bankalarının verdiği faizle, Müslüman ülkelerin bankalarının verdiği faiz arasında, faiz olma açısından hiç bir fark yoktur. (*Gurbetçinin El Kitabı*, sayfa 297, 298)

Yukarıdaki fetva, görüldüğü gibi dinî akaitten çok, değişen dünya şartları ve ekonomi biliminin verilerine dayanmaktadır. Ancak gel gör ki, 1 Mart 1989 tarihli mektupla, Almanya Schwarzenbach-Saale'den faizle ilgili bir soru soran birine gönderilen fetva, son derece katı ve kesin ifade taşımaktadır: "İslam dininde her türlü fâiz yasaklanmıştır. Fâiz yoluyla elde edilen kazanç, haramdır." Bu ve benzeri örneklerden hareketle Jak den Exter, Diyanet'in "zuhûrata tâbi" olarak çalıştığını ortaya koymaktadır. Kitabın 35. sayfasında söylendiği gibi, herkese açılmayan ve "mahrem" sayılan Diyanet'in fetva arşivi üzerinde daha geniş bir bilimsel araştırma yapılması gerekmektedir.

Kitabın yazarı Jak den Exter, 1952 yılında Hollanda'nın güneyinde bulunan bir köyde dünyaya geldi. Utrecht Üniversitesi'nde antropoloji ve Leiden Üniversitesi'nde Türkoloji öğrenimini yaptı. Doktorasını aynı dalda tamamladı. 10 yıldan fazla bir süre Hollanda'nın kuzeyinde bulunan bir yabancılara yardım kurumunda çalıştıktan sonra. 1990 yılında Hollanda İçişleri Bakanlığı Azınlıklar Politikası Koordinasyon Bölümü'ne geçti. 1975 yılından beri her sene birkaç ay Türkiye'de geçiren Exter, uzun zamandır başta Türkmenler olmak üzere Anadolu'daki etnik gruplar üzerinde çalışıyor. Tanıtmaya çalıştığımız "Diyanet" kitabından başka, "Spreiding Naar Herkomstregio En Patronen Van Rengionallisme Onder Türken In Nederland, 1992 Alkmaar, 59 sayfa" (Hollanda'daki Türklerin geldikleri yerler ve etnik kökenleri), künyeli bir kitabı, ayrıca "Türkiye ve Avrupa Türkleri" konulu yine Hollandaca bir başka kitabı ile onlarca makale ve rapor yazmıştır.